

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

БОЛДАРЬ ГАЛИНА ЄВГЕНІВНА

УДК 343.535

**НЕЗАКОННІ ДІЇ У РАЗІ БАНКРУТСТВА:
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА**

Спеціальність: 12.00.08. – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник:

Дудоров Олександр Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент

Луганськ – 2007

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Відносини, пов'язані з неспроможністю і банкрутством, як предмет правового регулювання та об'єкт кримінально-правової охорони	
1.1. Поняття, загальна характеристика та механізм правового регулювання відносин неспроможності	17
1.2. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з банкрутством	31
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. Незаконні дії у разі банкрутства: юридичний аналіз складу злочину, сучасний стан законодавчого регулювання і шляхи його вдосконалення	
2.1. Об'єкт і предмет незаконних дій у разі банкрутства	46
2.2. Об'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства	78
2.3. Суб'єкт незаконних дій у разі банкрутства	113
2.4. Суб'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства	145
Висновки до розділу 2	161
РОЗДІЛ 3. Проблеми відмежування незаконних дій у разі банкрутства від суміжних складів злочинів і кваліфікації за сукупністю з іншими злочинами	
3.1. Співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших злочинів, що посягають на відносини, пов'язані з неспроможністю і банкрутством	166
3.2. Співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших суміжних складів злочинів	188
Висновки до розділу 3	206
ВИСНОВКИ	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АРК – Автономна Республіка Крим
- ВАТ – Відкрите акціонерне товариство
- ЗАТ – Закрите акціонерне товариство
- ВВР – Відомості Верховної Ради
- ВГСУ – Вищий господарський суд України
- ВСУ – Верховний Суд України
- ГК – Господарський кодекс
- ГПК – Господарський процесуальний кодекс
- ГУВС – Головне управління внутрішніх справ
- ДПА – Державна податкова адміністрація України
- ЗАТ – закрите акціонерне товариство
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ІЦ – Інформаційний Центр
- КК – Кримінальний кодекс
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- КпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- КПК – Кримінально-процесуальний кодекс
- МВ – Міський відділ
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- Мінекономіки – Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України
- МПП – мале приватне підприємство
- м.р.з.п. – мінімальний розмір заробітної плати
- НБУ – Національний банк України
- н.м.д.г. – неоподатковуваний мінімум доходів громадян
- п. – пункт

п.п. – підпункт

р. – рік

РВ – районний відділ

РФ – Російська Федерація

с. – сторінка

ст. – стаття

СУ – Слідче управління

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

УВС – Управління внутрішніх справ

УМВС – Управління Міністерства внутрішніх справ

УОІ – Управління оперативної інформації

У т.ч. – у тому числі

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ХК – Холдингова компанія

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Відповідно до ст. 13 Конституції України держава взяла на себе обов'язок забезпечувати соціальну орієнтацію економіки. В юридичній літературі 90-х років минулого століття обґрунтовано підкреслювалося, що так зване "ринкове саморегулювання" не здатне вирішити це завдання. Правове регулювання відносин, які виникають у разі неспроможності суб'єкта господарювання задовольнити вимоги кредиторів, спрямоване як на забезпечення справедливого задоволення вимог останніх, так і на охорону інтересів самого боржника від несумлінних кредиторів і збереження суб'єкта господарювання. Таким чином, значення правового інституту неспроможності (банкрутства) полягає в тому, що він створює справедливий баланс між приватними та публічними інтересами, є одним з інструментів трансформації вітчизняної економіки у напрямі соціально орієнтованої моделі.

На жаль, правовий інститут банкрутства нині активно використовується для фактичного перерозподілу власності як найбільш безболісний (безкровний) і вкрай ефективний спосіб. Спостерігається тенденція до збільшення числа злочинів, пов'язаних з банкрутством. Так, за офіційними даними, в Україні у 2001 р. було зареєстровано один випадок вчинення незаконних дій у разі банкрутства (ст. 221 КК), у 2002 р. – 7, у 2003 р. – 20, у 2004 р. – 25¹. Ще більш хвилюючою є статистика кількості злочинів, порушених за ст. 219 КК. У 2001 році в правоохоронних органах знаходились у провадженні 8 кримінальних справ про доведення до банкрутства, у 2002 р. – 21, у 2003 – 34, у 2004 – 41². Саме тому кримінально-правова охорона відносин, пов'язаних із неспроможністю і банкрутством, виступає важливою складовою частиною механізму правового регулювання цих суспільних відносин.

¹ Лист начальника Департаменту інформаційних технологій МВС України від 1 червня 2005 року № 16/1к – 2227 "Про надання статистичної інформації".

Злочини, пов'язані з банкрутством, мають високий ступінь суспільної небезпеки: вони підривають довіру в господарських взаємовідносинах, відштовхують потенційних інвесторів, у результаті чого зменшується приплив капіталовкладень у вітчизняне виробництво.

Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері банкрутства плідно аналізувались в роботах, зокрема, таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як П.П. Андрушко, П.С. Берзін, Б.В. Волженкін, Л.Д. Гаухман, В.В. Гордієнко, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, А.Е. Жалінський, І.А. Клепицький, Б.І. Колб, А.Г. Кудрявцев, Н.О. Лопашенко, І.Ю. Михальов, В.О. Навроцький, О.І. Перепелиця, А.М. Ришелюк, П.А. Светачев, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, А.Х. Тімербулатов, В.І. Тюнін, М.І. Хавронюк, І.В. Шишко, П.С. Яні. Останнім часом в Україні були захищені кілька дисертацій, в яких висвітлювались кримінально-правові аспекти злочинів, пов'язаних з банкрутством, – це роботи Н.М. Ляпунової (2001 р.), Б.М. Грека (2005 р.), О.О. Круглової (2005 р.), О.В. Фролової (2006 р.). Однак комплексного дослідження складу злочину "незаконні дії у разі банкрутства" (ст. 221 КК) у контексті з'ясування сучасного стану і шляхів вдосконалення законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за цей господарський злочин в Україні не здійснювалося. Аналіз складу злочину, передбаченого ст. 221 КК, у дисертації проведений в аспекті того, що кримінально-правове регулювання відносин неспроможності є однією із складових єдиного правового механізму регулювання вказаних суспільних відносин.

Сформульовані в дисертації теоретичні висновки ґрунтуються на загальних здобутках науки кримінального права, кримінології, теорії права тощо, які знайшли відображення в роботах провідних українських та російських учених дореволюційного, радянського і сучасного періодів: С.С. Алексеєва,

² Лист начальника Департаменту інформаційних технологій МВС України від 1 червня 2005 року № 16/1к –

Л.С. Белогриць-Котляревського, Ю.В. Бауліна, Я.М. Брайніна, В.І. Борисова, В.К. Глістіна, П.С. Дагеля, О.М. Джужі, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнецової, С.Я. Лихової, Т.О. Леснієвські-Костаревої, О.В. Лохвицького, П.С. Матишевського, А.А. Музики, А.В. Наумова, Б.С. Нікіфорова, М.І. Панова, О.Я. Світлова, М.Д. Сергієвського, О.Ф. Скакун, М.С. Таганцева, С.А. Тарарухіна, А.Н. Трайніна, Є.В. Фесенка, І.Я. Фойницького, С.С. Яценка та інших.

Оскільки вивчення злочинів у сфері банкрутства неможливе без розуміння господарсько-правових аспектів відносин неспроможності, з цією метою дисертантом було опрацьовано роботи науковців у галузі господарського та цивільного права: Р.Г. Афанасьєва, П.Д. Баренбойма, О.М. Бірюкова, С.Н. Братуся, В.В. Вітрянського, В.В. Джуня, О.В. Дзери, О.С. Іоффе, В.В. Луця, В.К. Мамутова, Б.М. Полякова, В.Ф. Попондопуло, О.А. Пушкіна, Я.Г. Рябцевої, Н.О. Саніахметової, В.І. Семчика, М.І. Тітова, М.В. Телюкіної, В.С. Щербини, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича та інших вчених.

Відсутність монографічних робіт із проблем кримінальної відповідальності за незаконні дії у разі банкрутства, існування прогалин і суперечностей у механізмі правового регулювання відносин неспроможності, необхідність гармонізації кримінального та господарського законодавства у сфері банкрутства, наявність у доктрині низки неоднозначно вирішуваних дискусійних питань, пов'язаних із кримінально-правовою характеристикою "банкрутських" злочинів, і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ відповідно до Пріоритетних напрямів наукових і дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004

– 2009 років, затверджених наказом МВС від 5 липня 2004 р. № 755 (п. 2.5 "Аналіз і розроблення заходів по боротьбі зі злочинністю у сфері економіки. Боротьба з економічною злочинністю"), а також розділу 4 Плану проведення науково-дослідної роботи ЛДУВС на 2006 рік (схвалено на засідання Вченої Ради ЛДУВС від 14 грудня 2005 року, протокол № 3).

Метою дисертаційного дослідження є розроблення узгодженої з положеннями господарського законодавства дієвої системи кримінально-правових заходів протидії вчиненню незаконних дій у разі банкрутства і формулювання на цій основі пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства і правозастосовної практики.

Відповідно до визначеної мети ставляться такі основні завдання:

- проаналізувати стан наукового розроблення проблем кримінальної відповідальності за незаконні дії у разі банкрутства;
- виявити характерні риси відносин неспроможності як предмета правового регулювання та об'єкта кримінально-правової охорони, особливості механізму їх правового регулювання;
- вивчити історію розвитку норм, які передбачають кримінальну відповідальність за неповернення боргу в Україні;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства, яке передбачає відповідальність за вчинення злочинів у сфері банкрутства взагалі і незаконних дій у разі банкрутства зокрема;
- здійснити юридичний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 221 КК України;
- встановити й проаналізувати юридично значущі ознаки незаконних дій у разі банкрутства, які дозволяють відмежовувати цей злочин від суміжних складів злочинів;

- вивчити стан практики застосування ст. 221 КК України, виявити пов'язані з цією практикою проблеми, здійснити аналіз статистичних даних про поширеність цього виду злочину;

- підготувати теоретичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення Кримінального кодексу України та Господарського кодексу України.

Об'єктом дослідження є кримінально-правове регулювання відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням незаконних дій у разі банкрутства, а також проблеми кримінально-правової кваліфікації цього господарського злочину.

Предметом дослідження є чинне нині й раніше вітчизняне і зарубіжне кримінальне законодавство, яке встановлює відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства та інші злочини у сфері банкрутства; практика його застосування; викладені в науковій літературі положення стосовно досліджуваної проблематики; статистика; чинне господарське, цивільне й господарське-процесуальне законодавство України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження у роботі було використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи. За допомогою *діалектичного методу* вдалося здійснити аналіз поняття й основних рис, які відрізняють відносини неспроможності від інших видів суспільних відносин, а також ознак складу незаконних дій у разі банкрутства. *Структурно-системний аналіз* застосовувався для аналізу механізму правового регулювання відносин неспроможності; для визначення місця кримінально-правової охорони в механізмі правового регулювання відносин неспроможності; для дослідження родового, видового й безпосереднього об'єктів незаконних дій у разі банкрутства, а також встановлення місця цього злочину в системі злочинів у сфері господарської діяльності. *Догматичний метод* дозволив проаналізувати додержання правил законодавчої техніки при конструюванні диспозиції кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства.

Історичний метод надав можливість простежити розвиток вітчизняного законодавства про неспроможність і відповідальність за вчинення злочинів у сфері банкрутства, основні національні історичні традиції і тенденції його розвитку. *Порівняльно-правовий метод* було застосовано для зіставлення ст.ст. 218 – 221 КК України з відповідними нормами кримінального законодавства інших держав. *Соціологічний метод* був корисний при вивченні практики застосування ст.ст. 218 – 221 КК України та розгляду справ про банкрутство у господарських судах, а також офіційних, наукових і бібліографічних джерел. За допомогою *логіко-юридичного методу* було розроблено пропозиції щодо вдосконалення диспозиції ст. 221 КК України.

Емпіричну базу дослідження становлять: дані, одержані внаслідок вивчення 62 кримінальних справ, порушених органами внутрішніх справ за ст.ст. 218 – 221 КК у різних регіонах України протягом 2001– 2006 р.р.; статистичні дані МВС про кількість зареєстрованих протягом 2001 – 2005 р.р. злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК; статистичні дані Державної судової адміністрації України про кількість осіб, засуджених протягом 2001 р. – першого півріччя 2006 р. за вироками, що набрали законної сили, за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК; дані, одержані внаслідок вибіркового вивчення 72 справ про банкрутство, розглянутих протягом 2001 – 2005 р.р. господарськими судами у Луганській і Донецькій областях; матеріали узагальнень Вищого господарського суду України з питань, пов'язаних із застосуванням Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинне кримінальне, господарське, цивільне, господарсько-процесуальне законодавство.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням проблем кримінально-правової

кваліфікації та вдосконалення законодавства за вчинення незаконних дій у разі банкрутства.

До найбільш важливих результатів належать такі:

1. Уперше кримінально-правову охорону відносин неспроможності проаналізовано як складову частину єдиного правового механізму регулювання зазначених суспільних відносин. Виявлено неузгодженості й протиріччя між нормами господарського і кримінального права, що виникли внаслідок недодержання принципу системності при встановленні кримінальної відповідальності за злочини у сфері банкрутства. З метою усунення зазначених прогалин дістали подальший розвиток положення, спрямовані на удосконалення чинної редакції ст. 221 КК. Обґрунтовано висновок щодо доцільності внесення таких змін і доповнень до диспозиції ст. 221 КК: 1) виключити зворот "майнові обов'язки"; 2) доповнити вказівкою на такого суб'єкта злочину, як "фізична особа – підприємець"; 3) замінити формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності" на словосполучення "службова особа"; 4) замінити формулювання "у разі банкрутства" зворотом "в період провадження у справі про банкрутство".

2. Єдиним джерелом кримінального права в Україні є КК, а єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. У зв'язку з цим закріплені в ст. 215 ГК норми, які встановлюють власні ознаки злочинів, пов'язаних з банкрутством, не мають жодного правового значення. Оскільки ст. 215 ГК у багатьох положеннях суперечить ст.ст. 218 – 221 КК, то існування зазначеної норми у ГК тільки породжує зайві протиріччя між господарським і кримінальним законодавством, дає підстави стверджувати про його неузгодженість. У зв'язку з цим уперше запропоновано виключити ст. 215 із ГК України.

3. З метою термінологічної узгодженості між кримінальним, цивільним і господарським законодавством та недопущення необґрунтованого виключення з

кола суб'єктів відповідних злочинів іноземців та осіб без громадянства вперше обґрунтовано необхідність: 1) заміни у диспозиціях ст.ст. 218 – 221 КК терміну "громадянин – засновник" терміном "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності"; 2) заміни в диспозиції ст. 218 КК України терміну "громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності" та в диспозиції ст. 222 КК терміну "громадянин-підприємець" на термін "фізична особа – підприємець". Також вперше запропоновано виключити з диспозиції ст. 221 КК терміну "власник суб'єкта господарської діяльності", оскільки він охоплюється поняттям "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності".

4. Запропоновано авторське визначення видового об'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, – це відносини неспроможності як структурно врегульована система соціально значущих суспільних відносин, що забезпечують правовий господарський порядок у частині захисту інтересів фізичних, юридичних осіб та держави від ризиків, зумовлених неплатоспроможністю і банкрутством суб'єктів господарської діяльності.

5. Уперше пропонується дефініція основного безпосереднього об'єкта незаконних дій у разі банкрутства, як суспільних відносин, що забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК України, виступають охоронювані законом: 1) суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок відправлення правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта господарювання, стосовно якого розглядається справа про банкрутство, а також у частині обов'язкового виконання рішень господарського суду; 2) суспільні відносини власності; 3) суспільні відносини, які забезпечують правомірну службову діяльність апарату управління суб'єкта господарювання, стосовно якого знаходиться у провадженні справа про банкрутство.

6. Уперше в українській кримінально-правовій доктрині наведено докази, що спеціальними кваліфікуючими ознаками, які істотно підвищують суспільну небезпеку злочину, передбаченого ст. 221 КК України, є вчинення незаконних дій у разі банкрутства банків та інших фінансових установ, а також містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств. Запропоновано доповнити аналізовану норму частиною другою, в якій слід передбачити вказані кваліфікуючі ознаки. Водночас наведено додаткові аргументи щодо доцільності диференціювати кримінальну відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства за допомогою загальних кваліфікуючих ознак: вчинення злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою.

7. Наведено додаткові аргументи щодо необхідності криміналізації порушення встановленого законом порядку задоволення майнових вимог кредиторів у період провадження у справі про банкрутство, а також прийняття такого задоволення кредитором, який знає про незаконність наданої йому переваги. Доведено доцільність доповнення КК України ст. 221-1 під назвою "Незаконне задоволення вимог кредиторів", запропоновано її редакцію.

8. На основі аналізу правового статусу арбітражного керуючого стверджується, що він має організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські повноваження, призначається на посаду уповноваженим органом – господарським судом, виконує дуже важливу соціальну функцію, а тому повинен бути з кримінально-правової точки зору визнаний службовою особою і нести визначену для таких осіб кримінальну відповідальність. Обґрунтовується, що кримінально-правовий статус арбітражного керуючого необхідно закріпити в межах кримінального закону в цілому, а не тільки в рамках окремо взятої статті (наприклад, ст. 221 КК). У зв'язку з цим уперше пропонується у примітці 1 до ст. 364 КК після слів "виконують такі обов'язки за спеціальним

повноваженням" додати слова: "у тому числі арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією та ліквідатори)".

9. Дістала подальший розвиток наукова концепція, згідно з якою у злочинах, передбачених кримінально-правовими нормами з бланкетними диспозиціями, інтелектуальною ознакою умислу суб'єкта злочину має охоплюватись усвідомлення не тільки кримінальної, але й спеціальної (регулятивної) протиправності. Стверджується, що інтелектуальною ознакою умислу суб'єкта злочину, передбаченого ст. 221 КК, має охоплюватись і усвідомлення протиправності свого діяння і з точки зору законодавства про неспроможність. На підставі цього обґрунтовано висновок, що вина при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства характеризується тим, що особа:

- а) усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії, тобто фактичні і соціальні ознаки свого діяння;
- б) усвідомлює конкретну господарську протиправність;
- в) передбачає наслідки у вигляді настання великої матеріальної шкоди;
- г) бажає або свідомо припускає настання цих наслідків.

10. Набули подальший розвиток загальні правила відмежування злочину, передбаченого ст. 221 КК України, від злочинів, з якими незаконні дії у разі банкрутства мають окремі спільні ознаки, або з вчиненням яких можуть поєднуватись, а саме: злочинів у сфері банкрутства, злочинів у сфері службової діяльності, злочинів проти власності, злочинів проти правосуддя та злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, викладені в роботі, можуть бути використані: 1) у науково-дослідній діяльності – як матеріал для подальшого дослідження проблем кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, пов'язаних з банкрутством; 2) у правотворчості – для вдосконалення норм кримінального, господарського та цивільного законодавства; 3) у правозастосовній діяльності –

при кваліфікації працівниками правоохоронних органів і суду незаконних дій у разі банкрутства, зокрема, при відмежуванні цього злочину від суміжних складів злочинів, а також для розроблення роз'яснень Пленуму Верховного Суду, пов'язаних із проблемами кримінальної відповідальності за злочини у сфері банкрутства; 4) у навчальному процесі – на лекціях, семінарських, практичних та індивідуальних заняттях із курсу Особливої частини кримінального права, спецкурсів "Кваліфікація злочинів" і "Злочини у сфері господарської діяльності", які викладаються студентам і курсантам вищих навчальних закладів, а також для підготовки підручників і навчальних посібників. Крім того, напрацьовані в процесі дисертаційного дослідження теоретико-методологічні та методичні матеріали використано при підготовці пропозицій до законів України, а також під час читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять у Луганському державному університеті внутрішніх справ. Практична цінність результатів дослідження підтверджена актами впровадження.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження викладались автором у доповідях та обговорювалися на міжнародних науково-практичних семінарах "Безпека у Причорноморському регіоні України: загрози та протидія" (м. Одеса, 2004 р.); "Тіньова економіка в інфраструктурі організованої злочинності" (м. Одеса, 2004 р.); на науково-практичному семінарі "Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарської діяльності" (м. Харків, 2004); на науково-методичному семінарі "Проблеми застосування кримінального законодавства України" (м. Луганськ, 2005); на міжнародній науковій конференції молодих учених та здобувачів "Актуальні проблеми правознавства" (м. Харків, 2006); на міжнародній науково-практичній конференції на тему "Кримінальний кодекс

України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення" (м. Львів, 2006).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 9 статях, які опубліковані в наукових виданнях, що входять до переліку фахових, і 2 тезах виступів на науково-практичній конференції та семінарі.

Структура та обсяг дисертації. Праця складається із вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків (до кожного розділу та загальних висновків до всієї роботи), списку використаних джерел (477 найменувань). Повний обсяг рукопису дисертації становить ____ сторінок, із них основний текст ____ сторінок, список використаних джерел 45 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ВІДНОСИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НЕСПРОМОЖНІСТЮ І БАНКРУТСТВОМ, ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

1.1. Поняття, загальна характеристика та механізм правового регулювання відносин неспроможності

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за незаконні дії у разі банкрутства неможливе без з'ясування правової природи відносин, що регулюються законодавством про банкрутство.

Відносини, пов'язані з неспроможністю і банкрутством, на наш погляд, є підстави розглядати в трьох взаємозалежних аспектах: 1) як предмет правового регулювання; 2) як об'єкт кримінально-правової охорони; 3) як видовий об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК.

У цьому підрозділі відносини, пов'язані з неспроможністю і банкрутством, будуть розглянуті як предмет правового регулювання і об'єкт кримінально-правової охорони. Ми вважаємо за необхідне дати визначення відносинам неспроможності, висвітлити їх зміст, функції та особливості механізму правового регулювання. У підрозділі 2.1 відносини неспроможності аналізуватимуться як видовий об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК.

Серед науковців немає єдності поглядів стосовно питання, предметом правового регулювання якої галузі права є відносини, пов'язані з неспроможністю і банкрутством. Існують різні точки зору щодо правової природи відносин, пов'язаних з неспроможністю і банкрутством, їх галузевої належності та місця в національній системі права.

Так, Є.А. Васильєв, В.В. Луць, О.М. Бірюков вважають, що відносини, які виникають у разі та у зв'язку з неплатоспроможністю, є інститутом цивільного права³.

В.Ф. Попондопуло та Є.В. Слепченко стверджують, що відносини, які регулюються законодавством про банкрутство, з огляду на комплексний характер цього законодавства, регулюються нормами різних галузей права, серед яких особливо виділяються норми матеріального (приватного та публічного) і процесуального права⁴. Науковці підкреслюють, що законодавство взагалі та комерційне законодавство й законодавство про банкрутство зокрема як сукупність комплексних нормативних правових актів не треба змішувати з правом, включаючи конкурсне право, яким є сукупність норм, що регулюють певного роду суспільні відносини притаманними їм методами⁵. Б.М. Грек також зазначає, що фінансова неспроможність і банкрутство являють собою комплексний інститут права⁶.

Іншої точки зору дотримуються В.В. Джунь і Б.М. Поляков: вони переконані, що відносини неспроможності (банкрутства) за своєю правовою природою є господарськими⁷. Ці дослідники вважають, що наявність предмета, методу, принципів правового регулювання, а також самостійних процедур (інститутів) дає підставу говорити про формування нової підгалузі

³ Див.: Васильєв Е.А. Правовое регулирование несостоятельности и банкротства в буржуазном гражданском и торговом праве: Учебное пособие. – М.: Изд. МГИМО, 1983. – С. 8; Луць В.В. Питання договірного права у контексті розробки нового Цивільного кодексу України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. статей викладачів юрид. факультету Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ – Коломия, 1997. – С. 44; Бірюков О.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту неспроможності у законодавстві України та деяких іноземних країн: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., – 1999 – С. 28, 29; Бірюков О.М. Інститут неспроможності в системі приватного права // Юридический вестник. – 2002. – № 1. – С. 100.

⁴ Див.: Попондопуло В.Ф., Слепченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 62.

⁵ Див.: Попондопуло В.Ф., Слепченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 63.

⁶ Див.: Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 36.

⁷ Див.: Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 59.

господарського права – права неспроможності або нормативного комплексу про неспроможність⁸.

Таким чином, у літературі висловлені три основні точки зору щодо правової природи відносин неспроможності. Їх розглядають як: 1) інститут цивільного права; 2) комплексний інститут законодавства, який регулюється нормами різних галузей права; 3) підгалузь господарського права.

Для того, щоб визначитися з місцем відносин, пов'язаних з неспроможністю і банкрутством, у національній системі права, розглянемо особливості їх правової природи.

По-перше. До структури відносин неспроможності належать відносини, які є предметом регулювання як приватного матеріального права, так і публічного матеріального права.

Законодавством про неспроможність регулюються такі види майнових відносин, які також виступають і предметом матеріального приватного права: 1) відносини, які виникають з приводу невиконання боржником грошових зобов'язань перед кредиторами; 2) відносини щодо задоволення вимог громадян, перед якими боржник несе відповідальність за заподіяння шкоди життю та здоров'ю; 3) відносини, пов'язані з розрахунками щодо виплати вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута, оплати праці осіб, які працюють за трудовим договором, арбітражного керуючого та членів ліквідаційної комісії. До відносин, які регулюються законодавством про банкрутство і входять до структури предмета матеріального публічного права, як слушно зауважують В.Ф. Попондопуло та Є.В. Слєпченко, слід віднести організаційно-управлінські відносини, які виникають між приватними особами та державою в особі її публічних органів і ґрунтуються на владі та

⁸ Див.: Джунь В.В. Нормативний комплекс про неспроможність як підгалузь господарського права // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1. – С. 141; Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 60.

підпорядкуванні⁹. Наприклад, це відносини, що виникають з приводу виконання зобов'язань щодо сплати податків та інших обов'язкових платежів.

По-друге. Відносини неспроможності (банкрутства) в порівнянні з іншими видами відносин регулюються сукупністю норм матеріального і процесуального права¹⁰. Реалізація норм матеріального права у відносинах неспроможності залежить від дотримання процесуальної форми.

На наш погляд, як об'єкт кримінально-правової охорони відносини неспроможності (банкрутства) охоплюють три види взаємопов'язаних між собою суспільних відносин: 1) відносини щодо запобігання неплатоспроможності та банкрутства; 2) відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство; 3) відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство.

При цьому, коли мова йде про відносини неспроможності, то, як правило, маються на увазі ті відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство. Особливістю цього виду відносин є те, що вони виникають і припиняються на основі рішення господарського суду. Б.М. Поляков вважає, що вказана властивість робить відносини неспроможності дещо самостійними і дозволяє розмежувати їх і суспільні відносини, які регулюються, зокрема цивільним, адміністративним, фінансовим правом¹¹.

Повністю погоджуючись з викладеною точкою зору, водночас зауважимо, що, на наш погляд, тут йдеться про відносини неспроможності у їх вузькому значенні, оскільки існує ряд відносин, які зумовлюють виникнення

⁹ Див.: Попондопуло В.Ф., Слепченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 63.

¹⁰ Див.: Бірюков О.М. Институт неспроможності в системі приватного права // Юридический вестник. – 2002. – № 1. – С. 102; Васильев Е.А. Правовое регулирование несостоятельности и банкротства в буржуазном гражданском и торговом праве: Учебное пособие. – М.: Изд. МГИМО, 1983. – С. 8; Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 157; Попондопуло В.Ф., Слепченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 63.

¹¹ Див.: Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 59.

вищезазначених відносин або ставлять завданням їх попередження. Такі відносини іноді називають тісно пов'язаними¹². У контексті аналізу відносин неспроможності як об'єкта кримінально-правової охорони до них треба включати й відносини щодо запобігання неплатоспроможності та відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство, тобто розуміти їх не у вузькому, а в широкому значенні.

Така позиція пояснюється тим, що платоспроможність боржника може бути відновлена підчас як досудової санації, так і судових реорганізаційних процедур (санації, мирової угоди), що можуть бути застосовані тільки після порушення справи про банкрутство, на підставі ухвали господарського суду і під його контролем. Віднесення відносин щодо попередження неплатоспроможності та відносин щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство до предмета права неспроможності пояснюється тим, що без названих суспільних відносин правове регулювання у сфері банкрутства буде неповним.

Якщо суб'єкт господарської діяльності не може виконати свої майнові зобов'язання, кредитор має право використати досудовий порядок урегулювання господарського спору (пред'явити претензію) або судовий порядок (подати позовну заяву в господарський суд про стягнення заборгованості, про накладення стягнення на майно боржника), тобто вжити заходів для забезпечення безспірності своїх вимог.

Про взаємозалежність відносин, які складаються в період провадження у справі про банкрутство, та відносин щодо запобігання неплатоспроможності свідчить і той факт, що норма, яка регулює останні, включена до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (мається на увазі ст. 3).

¹² Див.: Поляков Б.М. Правовые проблемы регулирования несостоятельности (банкротства): Дис. ... д-ра юрид. наук. – Донецк, 2002. – С. 237.

Правове регулювання відносин щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство також здійснюється Законом "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Судові процедури банкрутства застосовуються лише тоді, коли вичерпано можливості позовного провадження та досудової санації. Частиною 3 ст. 6 Закону "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлено підстави порушення справи про банкрутство. Суддя господарського суду має право відмовити в прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство або повернути її, а крім того, заява може бути відкликана заявниками до опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство або після його опублікування, якщо протягом місячного строку не надійшло інших заяв кредиторів щодо задоволення їх вимог (ст.ст. 8, 9, 10 зазначеного Закону).

По-третє. Ознакою, яка відрізняє відносини неспроможності (банкрутства) від інших видів господарських процесуальних відносин або від відносин щодо стягнення заборгованості в порядку цивільного судочинства, є те, що в конкурсному процесі до одного боржника збігаються претензії не одного, а декількох кредиторів.

Враховуючи викладене вище, розглянемо питання про галузеву належність відносин, пов'язаних із неспроможністю і банкрутством. Проблема галузевої належності відносин неспроможності тісно пов'язана з науковою дискусією з питання про існування в системі права України такої галузі, як господарське право. Річ у тому, що окремі науковці вважають неприпустимим будь-яке "змішування", "переплутування" цивільно-правових і публічно-правових галузей права, оскільки вони мають принципово різну юридичну

природу¹³. Ще римські юристи відмічали, що приватне право регулює правовідносини на користь окремих осіб, а публічне – на користь держави¹⁴.

Один із противників так званого "господарського підходу" О.А. Пушкін зазначає, що "концепція господарського права в її виключному, так би мовити, класичному вигляді й розроблені на її основі господарські кодекси притаманні тоталітарним державам, які підпорядковують економіку своїм політичним ідеям. Демократичні держави, засновані на принципах ринкової економіки, міцно стоять на позиції чіткого розмежування всього права на приватне (цивільне) і публічне"¹⁵.

На наш погляд, це твердження є спірним, оскільки в найбільш економічно розвинених демократичних державах застосовується як моністична, так і дуалістична концепція регулювання господарських відносин. Наприклад, Франція та ФРН мають дуалістичну систему приватного права (у Німеччині діють Цивільне та Торговельне уложення, а у Франції – Цивільний та Торговельний кодекси). Однак назвати зазначені європейські демократії тоталітарними державами навряд чи можливо.

Зважаючи на нерозривність і взаємопов'язаність організаційного і майнового елементів у відносинах, які складаються в господарській діяльності як в особливій сфері діяльності людей, ми підтримуємо точку зору вчених, які вважають, що сьогодні існують підстави вважати господарське право самостійною галуззю, у межах якої поєднуються як публічно-правові, так і

¹³ Див.: Господарські і підприємницькі відносини в економіці України та їх правове забезпечення // Право України. – 1996. – № 11. – С. 10 – 21; Харитонов Є. Антицивілістика, або Сім "неправд" так званого господарського підходу // Право України. – 2000. – № 9. – С. 91 – 94; Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2001. – С. 32 – 33.

¹⁴ Див.: Підприємницьке право України: Підручник / За заг. ред. доц. Р.Б. Шишки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, "Еспада", 2000. – С. 35.

¹⁵ Див.: Господарські і підприємницькі відносини в економіці України та їх правове забезпечення // Право України. – 1996. – № 11. – С. 15.

приватно-правові норми, що регулюють суспільні відносини у сфері господарської діяльності¹⁶.

На сучасному етапі розвитку правової системи України цивільне та господарське право розрізняються за предметом і методами. Так, предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК). Предметом господарського права є відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ч. 1 ст. 1 ГК). Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Треба підкреслити, що самостійність предмета правового регулювання господарського права стосовно предмета правового регулювання суміжних галузей права (цивільного, трудового, адміністративного, фінансового, земельного, гірничого, лісового тощо) прямо закріплена в ст. 4 ГК.

Із характеристики відносин, які регулюються господарським правом, випливає, що в цій галузі використовуються як імперативний, так і диспозитивний методи правового регулювання. Наприклад, при регулюванні господарсько-виробничих відносин переважним є метод координації, а при регулюванні організаційно-господарських відносин – метод субординації.

Сучасна вітчизняна система права постійно розвивається. Так, у теорії права визнано, що розвиток системи права здійснюється у двох напрямках – інтеграції та диференціації. Формування галузей права відбувається не одночасно. Одні з них складаються досить швидко й утворюють остов системи.

¹⁶ Див.: Мамутов В.І. І знову про загальноцивілістичний підхід // Право України. – 2000. – № 4. – С. 93 – 94; Джунь В.В. Нормативний комплекс про неспроможність як підгалузь господарського права // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1. – С. 140; Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 4.

Це дає підставу виділити групу так званих фундаментальних галузей (конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне право). Інші галузі формуються в результаті більш тривалого процесу правового розвитку. Як правило, вони складаються в межах уже існуючих галузей. Таким шляхом з цивільного права поступово виокремився ряд галузей правового регулювання, які потім стали предметом трудового і сімейного права.

Як слушно зауважує О.Ф. Скакун, результатом процесу формування правової системи в напрямку розвитку соціальної правової держави, охорони й захисту прав і свобод людини є втілення в правову тканину нових теоретичних конструкцій, формування нових галузей права¹⁷. Так, з початку 1990-х років науковці почали звертати увагу на обставини, які свідчать про процес формування нової самостійної галузі права – господарського (підприємницького) права¹⁸. На наш погляд, саме шляхом виокремлення насамперед з цивільного й адміністративного відбулося становлення господарського права. При цьому слід погодитись з Б.М. Поляковим у тому, що норми інституту неспроможності відзначаються саме своєю "комплексністю", бо тісно стикаються з нормами цивільного, адміністративного, трудового, фінансового, господарсько-процесуального права. При цьому норми останніх зазнають такого впливу "сил тяжіння" права неспроможності, що відбувається переплетення і навіть їх злиття¹⁹.

У регулюванні відносин неспроможності правові норми відіграють визначальну роль, тому що саме від волі законодавця залежить, які функції у суспільстві матиме цей економіко-правовий інститут.

¹⁷ Див.: Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 253.

¹⁸ Див.: Підприємницьке право України: Підручник / За заг. ред. доц. Р.Б. Шишки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, "Еспада", 2000. – С. 53, 55; Быков А.Г. Предпринимательское право: проблемы формирования и развития // Вестник МГУ. Серия "Право". – 1993. – С. 7; Лаптев В.В. Хозяйственное право – право предпринимательской деятельности // Государство и право. – 1993. – № 1. – С. 33.

¹⁹ Див.: Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 61.

До XIX ст. головною метою інституту неспроможності визнавалося використання механізму стягнення боргів на користь усіх кредиторів за рахунок реалізації майна неспроможного боржника для максимального та розмірного задоволення майнових вимог конкурсних кредиторів. Такий напрямок у розвитку законодавства про банкрутство називають "прокредиторським". Однак на початку XX століття істотно змінюється призначення інституту неспроможності. Законодавці надають можливість стати під захист не тільки кредиторам з метою отримати задоволення за своїми претензіями, а й боржникам, які шукають шляхи реструктуризації своїх справ під наглядом суду²⁰. Це так званий "продебіторський" напрямок, основа якого була закладена в американській моделі регулювання банкрутства. Головною метою ставилася реабілітація компанії, відновлення її платоспроможності. У сучасному законодавстві розвинених країн простежується тенденція до зближення, поєднання згаданих принципів.

У правовому регулюванні відносин неспроможності в незалежній Україні першим етапом став Закон України від 14 травня 1992 р. "Про банкрутство", який більшість фахівців називають "прокредиторським". Порівняно із Законом від 14 травня 1992 р. іншим за спрямованістю є Закон України від 30 червня 1999 р. "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Хоч заради справедливості варто нагадати, що вперше термін "банкрутство" з'явився у законодавстві незалежної України у ст. 37 Закону УРСР від 7 лютого 1991 р. "Про власність"²¹. Стаття 11 Закону УРСР від 7 лютого 1991 р. "Про підприємництво" позначала банкрутство як один із способів припинення підприємницької діяльності²².

²⁰ Див.: Бірюков О. Місце законодавства про неспроможність у правовій системі країн з ринковою економікою // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 156.

²¹ Див.: Закон УРСР від 7 лютого 1991 р. "Про власність" // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 20. – Ст. 249.

²² Див.: Закону УРСР від 7 лютого 1991 р. "Про підприємництво" // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 14. – Ст. 168.

На сучасному етапі економічного розвитку України виділяють такі цілі інституту неспроможності (банкрутства), як задоволення вимог кредиторів; стабілізація майнового обороту і руху платежів у державний бюджет; розблокування каналів циркуляції товарних і грошових потоків у майновому обороті; відновлення платоспроможності боржника і збереження суб'єкта господарювання²³. В теперішній час норми про неспроможність спрямовані вже не тільки на захист прав кредиторів, але й на захист інтересів інвесторів, працівників, самого боржника і економічної системи держави в цілому.

Кримінально-правова охорона відносин, пов'язаних з неспроможністю і банкрутством, є складовою частиною єдиного правового механізму регулювання цих відносин, тобто системи юридичних засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою впорядкування суспільних відносин, сприяння задоволенню інтересів суб'єктів права²⁴.

У теорії права існують різні точки зору щодо елементів та стадій механізму правового регулювання, аналіз яких дає підстави стверджувати, що в механізмі правового регулювання відносин неспроможності (банкрутства) можна виділити три стадії: 1) стадію створення юридичних норм; 2) стадію виникнення, зміни та припинення правовідносин; 3) стадія застосування санкції логічної правової норми, яка регулює відносини неспроможності²⁵.

На першій стадії механізму правового регулювання відносин неспроможності відбувається розроблення відповідних юридичних норм, які

²³ Див.: Див.: Джунь В.В. Нормативний комплекс про неспроможність як підгалузь господарського права // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1. – С. 140, 142; Поляков Б. Методи правового регулювання отношений несостоятельности (банкротства) в Украине // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 9.

²⁴ Див.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2004. – 284 с.

²⁵ Див.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2004. – С. 475; Общая теория государства и права: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, – С. 150; Алексеев С.С. Общая теория права: В двух томах. – М.: Юрид. лит., 1982. Т. 2. – С. 26; Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник /Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 504; Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 107 – 108.

регулюють відносини в цій галузі, визначається законодавча модель поведінки суб'єктів і їх правовий статус.

Аналізуючи механізм правового регулювання відносин неспроможності, ми виходимо із загальновизнаної в теорії права думки, згідно з якою норма права та стаття нормативного акта не тотожні, вони можуть як збігатися, так і не збігатися. Це пояснюється тим, що норма права є змістом, а стаття нормативного акта виступає її формою. Норма права – це правило поведінки, а стаття законодавчого акта – це форма виразу державної волі, засіб втілення норми права. Викладаючи правило поведінки, законодавець може: а) усі три елементи логічної структури норми права включити до однієї статті нормативного акта; б) в одну статтю нормативного акта включити декілька правових норм; в) елементи норми права викласти в декількох статтях одного і того ж нормативного акта; г) елементи норми права викласти в декількох статтях різних нормативних актів²⁶. Правова норма, елементи якої "розкидані", тобто містяться в різних статтях чи підрозділах тексту, а іноді й в декількох нормативно-правових актах, отримала в науці назву "логічної"²⁷.

Логічна правова норма, яка регулює відносини, що забезпечують правовий господарський порядок у частині захисту інтересів фізичних, юридичних осіб і держави від ризиків, зумовлених неплатоспроможністю і банкрутством суб'єктів підприємницької діяльності, містить три елементи: гіпотезу, диспозицію і санкцію.

Гіпотеза логічної правової норми, що регулює відносини неспроможності, як і гіпотеза будь-якої правової норми, указує, за яких обставин ця норма підлягає застосуванню. Вона міститься в ст. 68 Конституції України, у ст.ст. 193, 205, 209 ГК, а також у Законі України "Про відновлення

²⁶ Див.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2004. – 284 с.; Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник / А.Б. Венгеров. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2005. – 433 с.; Спиридонов Л.И. Теория государства и права. Учебник. – М.: Проспект, 1999. – С. 155.

²⁷ Див.: Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – С. 43.

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Статтею 68 Конституції України встановлено, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей. Статтею 193 ГК встановлено, що суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином.

Природно, що в тому разі, коли особа не виконує свої грошові зобов'язання, вона порушує права інших осіб – кредиторів, держави. Частиною 4 ст. 205 ГК встановлено, що в разі неспроможності суб'єкта господарювання через недостатність його майна задовольнити вимоги кредиторів він може бути оголошений за рішенням суду банкрутом.

Частиною 1 ст. 209 ГК встановлено, що в разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності, цей суб'єкт може бути визнано неспроможним.

Частиною 3 ст. 6 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлено підстави порушення справи про банкрутство.

У теорії права загально визнано, що в диспозиції правової норми формулюється безпосередньо правило поведінки, а санкція містить заходи державного примусу, які застосовуються в разі порушення норми²⁸.

Диспозиція логічної правової норми, що регулює відносини неспроможності, міститься в різних статтях Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", бо саме цей нормативно-правовий акт визначає умови та порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності, а якщо це неможливо

²⁸ Див.: Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С. 286.

– порядок визнання боржника банкрутом і застосування до нього ліквідаційної процедури, а також порядок повного або часткового задоволення вимог кредиторів. Умови, порядок і наслідки оголошення суб'єктів господарювання банкрутами встановлюються також і ГК. Крім того, деякі положення стосовно провадження в справі про банкрутство містяться в ГПК. Санкцію логічної правової норми, що аналізується, ми знайдемо в ч. 4 ст. 215 ГК та ст.ст. 218 – 221 КК.

На другій стадії механізму правового регулювання виникають і реалізуються права й обов'язки суб'єктів, тобто складаються правовідносини. Ми вже звертали увагу на те, що правовідносини неспроможності мають як матеріальний (майновий), так і процесуальний характер. У зв'язку з цим вважаємо, що за критерієм юридичного факту, який служить підставою їх виникнення та процесуальної форми, правовідносини неспроможності (банкрутства) можна розділити на три види: 1) правовідносини щодо запобігання неплатоспроможності – досудова санація; 2) правовідносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство; 3) правовідносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство.

Юридичним фактом, який є підставою виникнення досудової санації, є факт неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності виконати свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку. З процесуальної точки зору правовідносини щодо профілактики неплатоспроможності складаються до порушення провадження у справі про банкрутство.

Правовідносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство також складаються до порушення справи про банкрутство. Однак юридичним фактом, з яким пов'язано виникнення цих правовідносин, є подання боржником або кредитором відповідної заяви до господарського суду.

Зазначені правовідносини є обов'язковою передумовою існування останнього виду правовідносин неспроможності – правовідносин, які

складаються в період провадження у справі про банкрутство. Юридичним фактом, з яким пов'язане виникнення правовідносин, є винесення господарським судом ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство. Одночасно цей юридичний факт є обставиною, яка припиняє існування правовідносин щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство. Юридичним фактом, з яким пов'язане закінчення третього виду правовідносин неспроможності, є винесення господарським судом ухвали про припинення провадження у справі про банкрутство.

Треба зазначити, що для позначення суспільних відносин, які виникають з моменту порушення справи про банкрутство, науковці використовують зворот "правовідносини неспроможності"²⁹, "правовідносини банкрутства"³⁰, "правові відносини щодо визнання боржника неспроможним"³¹. Ми погоджуємося з таким підходом: враховуючи існування вказаних суспільних відносин лише у процесуальній формі, як не правовідносини вони бути не можуть.

Однак вважаємо, що правовідносини, які складаються в період провадження у справі про банкрутство, можна називати "правовідносинами неспроможності" лише у вузькому значенні. Як було доведено вище, правовідносини неспроможності у широкому розумінні охоплюють усі три названі види взаємопов'язаних правовідносин, які забезпечують правовий господарський порядок при врегулюванні проблеми відновлення платоспроможності боржника³².

²⁹ Див.: Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002 – № 7. – С. 61; Попондопуло В.Ф., Слєпченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 64.

³⁰ Див.: Афанасьев Р.Г. Проблемы правового регулирования банкротства за законодательством Украины: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. – Донецьк, 2001. – С. 6, 8.

³¹ Див.: Бірюков О.М. Інститут неспроможності в системі приватного права // Юридический вестник. – 2002. – № 1. – С. 98.

³² Див.: Болдарь Г.Е. Отношения, связанные с несостоятельностью и банкротством, как объект уголовно-правовой охраны // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2004. – № 2. – С. 249 – 258.

1.2. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з банкрутством

Суспільна небезпека вчинення дій, пов'язаних із неповерненням боргу, усвідомлювалася вже на ранніх етапах розвитку української державності, про що свідчить проведений нами історико-правовий аналіз розвитку вітчизняного законодавства про неспроможність і відповідальність за зловживання у сфері банкрутства.

Так, першим джерелом вітчизняного писаного права, у якому є норми, що встановлюють відповідальність за делікти, пов'язані з неповерненням боргу, є Руська Правда. У цьому законодавчому пам'ятнику злочин називається "образою" і виявляється перш за все в заподіянні потерпілому матеріальних або моральних збитків.

Злочинам, пов'язаним з банкрутством, присвячено ст. 54 "Аже который купец истопиться" і ст. 55 "О долзе"³³ Просторової редакції Руської Правди. Цікаво, що ці норми залежно від форми вини розрізняли три види банкрутства купців. Перший вид банкрутства, передбачений у ст. 54 Просторової Правди, – випадкове банкрутство³⁴, або безвинне, коли втрати не залежали від волі боржника³⁵, унаслідок стихійного лиха, ушкодження судна, пожежі або розбійницького нападу. У цьому випадку купцеві надавалася відстрочка сплати боргів. Другий вид банкрутства, також зазначений у ст. 54 Просторової Правди, – необережне³⁶, що мало місце тоді, коли купець проп'є або програє чужий

³³ Див.: Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. – Том 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навчальний посібник для юрид. вищих навч. закладів і фак. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, – 1997. – С. 34.

³⁴ Див.: Історія держави і права України. Частина І: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й.Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – С. 68.

³⁵ Див.: Телюкіна М.В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) – М.: Дело, 2002. – С. 38.

³⁶ Див.: Історія держави і права України. Частина І: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – С. 68.

товар. У такому випадку кредитори вирішували на свій розсуд: чекати їм повернення боргу, надавши банкруту відстрочку, чи продати його в рабство. У ст. 55 Просторової Правди передбачено третій вид банкрутства. Його у науковій літературі називають злісним³⁷. Воно мало місце тоді, коли неплатоспроможний боржник, залишений без кредиту своїх городян, брав позику в гостя з іншого міста або чужоземця і не повертав її. У цьому разі майно банкрута продавалося на торгах. Сам боржник підлягав передачі в рабство кредитору або продажу з торгів³⁸. З одержаних грошей від продажу банкрута і його майна перш за все відшкодовувалися збитки князя, потім заїжджих гостей, а залишок розподілявся поміж місцевими кредиторами³⁹.

Таким чином, очевидно, що в описі цих злочинів у нормах Руської Правди чітко виділено суб'єктивну сторону. Основа поділу неспроможності за принципом причин її настання на безвинну, необережну та злісну (зловмисну) надалі залишиться у вітчизняній законодавчій традиції.

У 30-і роки XII ст. Давньоруська держава розпалася на окремі князівства, почався період феодалної роздробленості. Однак дослідники одностайні в тому, що в усіх князівствах і землях Русі, як і в перший період феодалної роздробленості, після ординської навали продовжували діяти норми Руської Правди⁴⁰.

Найважливішими джерелами права на українських землях періоду Литовсько-Руської держави є три Литовських статuti: "Старий" (1529 р.),

³⁷ Див.: Історія держави і права України. Частина I: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – С. 68; Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 38.

³⁸ Див.: Телюкіна М.В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) – М.: Дело, 2002. – С. 38.

³⁹ Див.: Історія держави і права України. Частина I: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – С. 378; Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 38.

⁴⁰ Див.: Історія держави і права України. Частина I: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – С. 108.

"Волинський" (1577 р.), "Новий" (1588 р.)⁴¹. Зазначимо, що на українських територіях, які після Люблінської унії 1569 р. відійшли до Польського королівства (Київщина, Волинь, Поділля), зберігав чинність II Литовський статут⁴². На Правобережній Україні після входження до складу Росії Литовський статут у редакції 1588 р. діяв аж до 1840 р. у так званому Мамонічному виданні. Крім того, на українських землях широко застосовувалася редакція Литовського статуту 1614 р., яка виникла внаслідок перекладу Мамонічного видання польською мовою. Про дію Литовського статуту неодноразово згадувалось у царських указах XVIII ст., а в 1811 р. було надруковано російською мовою і введено в дію особливу його редакцію⁴³.

У Литовському статуті 1529 р. ми знаходимо три норми, пов'язані з покаранням за несплату боргу. Так, розділ I містить ст. 13, у якій мова йде про покарання того, хто випустив із тюрми злочинця або боржника. У цьому випадку винний повинен був сам сплатити суму боргу того, кого з необережності звільнив, або у встановлений строк знов доставити його до тюрми⁴⁴.

У ст. 8 розділу V "Про опікунів" встановлено, що особа, яка має в опіці чужий маєток, не має права з нього платити за своїми власними боргами, а виконання судового рішення повинне звертатися на її рухоме та нерухоме майно, а якщо останнього недостатньо для покриття боргів, то винний відповідатиме своєю особою⁴⁵. У ст. 10 названого розділу знаходимо посилання на те, що маєток міг бути забраний за борги⁴⁶.

⁴¹ Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 66.

⁴² Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 67, 77.

⁴³ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 37, 38, 152.

⁴⁴ Див.: Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 60.

⁴⁵ Див.: Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 89.

⁴⁶ Див.: Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под ред. Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 90.

Артикул 23 розділу I “Про персону господарську” Литовського статуту 1566 р. містить досить цікаву норму⁴⁷. У ній установлено, що "листи залізні" не можуть бути видані тим особам, які свої маєтності розтратили марно і в результаті цих збиткових трат у борги потрапили. Тим особам, які мали борги в результаті "божого допущення" (пожежа чи якщо маєтності потонули або були розбоєм забрані ворогом), "листи залізні" давалися.

Звертає на себе увагу й та обставина, що в Литовській державі, як і в Київській Русі, дружина відповідала за борги чоловіка. Чоловіки мали право віддавати кредиторам своїх дружин для відробітку боргу. Крім того, батьки з цією ж метою мали право віддавати своїх дітей⁴⁸.

Таким чином, вивчення зазначених норми дає можливість стверджувати, що в Литовсько-Руській державі стягнення боргу здійснювалося за рішенням суду, і для цього діяв механізм звернення стягнення на майно. Однак траплялися випадки, коли майна винного було недостатньо для покриття боргу. У цьому разі вин ніс "відповідальність своєю особою", що означає позбавлення волі (ув'язнення до тюрми). Литовські статuti продовжують історичну національну традицію застосовувати до боржників особисте затримання, яка збережеться в подальшому в інших нормативно-правових актах.

У Запорізькій Січі неповернення боргу вважалося злочином, за вчинення якого винного приковували до лафета гармати. Злочинець звільнявся лише в тому разі, коли повертав борг або хтось із родичів чи друзів поручався за нього⁴⁹.

Після Переяславської Ради (18 січня 1654 р.) і Березневих статей цього ж року значна частина України – Лівобережжя і Київ з околицями увійшли до

⁴⁷ Див.: Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. – Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст.: Навчальний посібник для юрид. вищих навч. закладів і фак. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента АПН України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997. – С. 100.

⁴⁸ Див.: Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 71.

⁴⁹ Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 130.

складу Росії на правах автономії⁵⁰. На цих українських землях, які в літературі отримали назву Гетьманщини або Української гетьманської держави, залишалися чинними так звані "попередні права", тобто звичаєве право, нормативно-правові акти гетьманського уряду (універсали, ордери, інструкції, декрети, грамоти), міжнародні договори, а також статті, укладені гетьманами з московськими царями, церковне право та польсько-литовське законодавство.

У Гетьманщині до майнових злочинів відносилося пограбування, яке, окрім іншого, передбачало і вчинення відкритого заволодіння чужою річчю, спричинене необхідністю виконання судового рішення або повернення боргу. Покарання за цей злочин передбачало грошові штрафи⁵¹.

Слід зазначити, що в Українській гетьманській державі в разі неповернення боргу в обумовлений договором час кредитор мав право звернутися до суду. Суддя міг відстрочити виплату боргових зобов'язань, але не більше ніж на 11 днів. Після цього боржник мав сплатити штраф. Після реалізації конфіскованого в нього майна відшкодовувалися збитки кредиторів. Якщо боржник не мав особистого майна, його тримали під арештом доти, доки він, родичі чи знайомі не повертали його боргів⁵².

На більшій частині території України – Лівобережній (Полтавська і Чернігівська губернії) та Правобережній (Київська, Волинська, Подільська губернії) довгий час провідне місце займали джерела права місцевого і польсько-литовського походження⁵³. Лише в другій половині XVIII ст. після ліквідації гетьманства (Маніфест про скасування гетьманства 1764 р.) джерела місцевого права та "попередні права" відійшли на другий план, а для вирішення найважливіших правових питань дедалі частіше застосовувалося російське

⁵⁰ Див.: Саласька М.В. Мета і система покарань за Кодексом українського права 1743 року // Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні: Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996). – Львів: Друкарня Івано-Франківського комітету в справах преси та інформації, 1996. – С. 84.

⁵¹ Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 169.

⁵² Див.: Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – С. 172.

⁵³ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 47.

законодавство⁵⁴. А.Б. Дубровіна довела, що з 1821 р. норми місцевого кримінального права застосовувалися лише у випадках, коли в імперському законодавстві не було відповідних⁵⁵.

На іншій частині території України (Слобідсько-Українська, Новоросійська і Таврійська губернії) відразу ж після їх приєднання до Росії було запроваджено загальноросійське законодавство⁵⁶. Звід законів Російської імперії був поширений на всій території України у 1840–1842 рр.⁵⁷.

Безумовний інтерес у контексті розгляду історії розвитку норм про неспроможність і відповідальність за зловживання у сфері банкрутства становить Вексельний статут 1729 р., який, за збереженими архівними документами, застосовувався на деяких українських землях (наприклад, на території сучасних Харківської та Луганської областей)⁵⁸. Статути, на відміну від регламентів, містили в собі норми як матеріального, так і процесуального права⁵⁹.

Ще одним нормативно-правовим актом, який був покликаний регулювати відносини, пов'язані з неспроможністю, був Статут про банкрутів 1740 р. Його було затверджено, але, як відмічають дослідники, цей документ не знайшов застосування на практиці, і Сенат говорив про нього лише як про проект⁶⁰.

⁵⁴ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету. – 1968. – С. 47.

⁵⁵ Див.: Дубровіна А.Б. Джерела права України в першій половині XIX ст. // Проблеми правознавства. – К., 1966. – Випуск № 4. – С. 25.; Цит. за Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 54.

⁵⁶ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 51.

⁵⁷ Див.: Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 121; Саласька М.В. Мета і система покарань за Кодексом українського права 1743 року // Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні. Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996). – Львів: Друкарня Івано-Франківського комітету в справах преси та інформації, 1996. – С. 84, 86.

⁵⁸ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 49.

⁵⁹ Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 48.

⁶⁰ Див.: Телюкіна М.В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) – М.: Дело, 2002. – С. 45; Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – С. 76.

У цьому документі виокремлювалося два види неспроможності – нещасна і злісна (необережне банкрутство ототожнювалося зі злісним; як наслідок могла застосовуватися страта); підставами злісного банкрутства вважалися "обманство", "продерзость", "необережність". Нещасливе банкрутство наставало за обставин, що "через людську обережність і мудрість відвертати було неможливо".

Цікавою є розбіжність між наслідками нещасного і злісного банкрутства після закінчення конкурсу (тобто після закінчення реалізації майна і розподілу коштів між кредиторами): у разі нещасного банкрутства боржник звільнявся від особистих наслідків, але зобов'язаний був платити борги кредиторам з будь-якого майна, у тому числі з майна дружини та дітей. Таким чином, закінчення конкурсу не тільки не погашало незадоволені вимоги, але й розширювало коло зобов'язаних суб'єктів; у разі злісного банкрутства боржник міг бути повішений – у цьому випадку всі незадоволені вимоги погашалися, тобто на дружину і дітей обов'язок за боргами банкрута не поширювався⁶¹.

В міру розвитку капіталістичних відносин усе частіше траплялися випадки неспроможності. Саме тому розпочалась активна законотворча діяльність зі створення Банкрутного статуту, проекти якого було підготовлено у 1753 р., 1763 р., 1768 р. Першим із чинних на українських землях був Статут про банкрутів 1800 р. Про це свідчать різноманітні архівні матеріали⁶².

Статут 1800 р. складався з двох частин, перша охоплювала випадки торгової неспроможності (купців), а друга встановлювала правила неспроможності неторгової (дворян і чиновників). Визначалися три види неспроможності – нещасну, необережну та злісну. Наслідком нещасного банкрутства було повне звільнення як від майнового стягнення, тобто

⁶¹ Див.: Телюкіна М.В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) – М.: Дело, 2002. – С. 46.

⁶² Див.: Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету, – 1968. – С. 49.

незадоволені після реалізації майна боржника вимоги вважалися погашеними. Необережні та злісні банкрути не звільнялися від сплати боргу і після закінчення конкурсу. Більше того, злісні банкрути підлягали покаранню, навіть якщо розпачувалися з усіма боргами.

Однак і Статут про банкрутів 1800 р. не зміг задовольнити практику в умовах бурхливого розвитку капіталістичних відносин. Законотворча робота в цьому напрямку продовжувалась і була завершена у 1832 р. прийняттям Статуту про торгіву неспроможність, який з деякими змінами діяв аж до 1917 р.

Статут про торгіву неспроможність 1832 р. складався з дев'яти глав, що включали 138 статей; вводився в дію він без зворотної сили й застосовувався тільки до випадків неспроможності осіб, які здійснюють торгівлю. Цей закон передбачав три види банкрутства: нещасливе, необережне і навмисне.

Вирішення питання про причини неспроможності залежало від кредиторів, визначалося на їх зборах, а потім затверджувалося судом. Слід пояснити, що в 1832 р. в Російській імперії було запроваджено систему спеціалізованих комерційних судів⁶³, які й розглядали справи про неспроможність. Такі суди діяли і в Україні, наприклад у м. Одесі.

Від типу неспроможності залежало подальше правове становище боржника. Річ у тому, що до всіх неспроможних застосовувався арешт. Крім того, неспроможний позбавлявся деяких суспільних прав. Наприклад права бути опікуном; виступати як оцінювач; торгуватися на публічних торгах; бути прийнятим у поручителі за судовим поручительством; здобувати почесні переваги, які надавалися купецтву. Неспроможній міг бути звільнений з посади, позбавлений спеціального звання. Він не міг бути судовим приставом, нотаріусом, біржовим маклером, мировим суддею, земським начальником тощо⁶⁴. Щотижня в журналі "Нотаріус" публікувалися списки осіб, обмежених у

⁶³ Див.: Клеандров М.И. Арбитражный процесс: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2003. – С. 12.

⁶⁴ Див.: Еганян А.С. Исторический аспект развития института банкротства (несостоятельности) юридических лиц // История государства и права. – 2002. – № 1. – С. 59.

правоздатності, із зазначенням причини обмеження. Такою причиною, окрім божевілля, пияцтва та марнотратства, була неспроможність. Однак усі обмеження припинялися у випадку визнання неспроможності нещасною чи в разі укладення мирової угоди. Нещасний неспроможний поновлювався у своїх правах, а його борги, які не можна було отримати за рахунок продажу майна, вважалися погашеними⁶⁵. У випадку визнання неспроможності необережною або навмисною проти боржника порушувалася кримінальна справа.

Ще одним важливим документом, що регулював відносини у сфері неспроможності, був Статут судочинства торгового 1903 р., який містив правила провадження справ про торгову неспроможність у комерційних судах. Причини, якими була викликана неспроможність боржника, установлювалися конкурсним управлінням, яке було нижчим щаблем комерційного суду.

Статут судочинства торгового (ст.ст. 387, 389, 390) встановлює три категорії неспроможності: 1) нещасну; 2) необережну; 3) підложну. Необережна неспроможність – просте банкрутство, підложна неспроможність – злісне банкрутство⁶⁶.

У 1830 р. почалася публікація Повного зібрання законів Російської імперії, а з 1833 р. почав виходити Звід законів Російської імперії. Російське загальноімперське законодавство було поширене на Лівобережну Україну в 1840 р., а на Правобережну – у 1842 рр.⁶⁷. Джерелами кримінального права з цього часу стали 15-й том Зводу законів Російської імперії 1832 р. і введене в дію з 1 травня 1846 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні

⁶⁵ Див.: Румянцева С. Інститут банкрутства в Російській імперії // Цінні папери України. – 13 січня 2005 року. – № 2 (342). – С. 20.

⁶⁶ Див.: Уставъ судопроизводства торговаго. Составилъ Присяжный повѣренный А.М. Нюренбергъ. – М.: Изданіе юридическаго книжнаго магазина "Правовѣдніе" И.К. Голубева, 1913. – 480 с.

⁶⁷ Див.: Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 71; 121; Саласька М.В. Мета і система покарань за Кодексом українського права 1743 року // Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні. Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996). – Львів: Друкарня Івано-Франківського комітету в справах преси та інформації, 1996. – С. 84, 86; Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету. – 1968. – С. 57.

1845 р.⁶⁸ Уложення про покарання кримінальні та виправні зазнало ще дві редакції – у 1866 та 1885 рр.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні в редакції 1885 р. зловживанням, пов'язаним із банкрутством, присвячені ст. ст. 1163 – 1168. Залежно від суб'єкта злочину та форми вини розрізняються три види банкрутств. Так, відповідальність осіб, які здійснюють торгівлю, за "зловмисне" банкрутство встановлювала ст. 1163, а за необережне – ст. 1165. Для осіб, які не здійснюють торгівлю, було передбачено відповідальність лише за "злісне" банкрутство (ст. 1166). Указані норми були включені до розділу VIII "Про злочини та проступки проти суспільного благоустрою та благочінія" глави XII "Про порушення постанов про кредити".

М.С. Таганцев у своєму коментарі до ст. 1163 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. зазначає, що "для визнання осіб торгового стану банкрутами злісними достатньо викриття їх у неведенні встановлених торгових книг, а зовсім не потрібне приховування або знищення ними книг або скоєння яких-небудь інших підлогів або приховування від кредиторів частки свого майна"⁶⁹.

Для осіб, які не здійснюють торгівлю, об'єктивна сторона злочину передбачала: 1) "перекрепление" свого маєтку; 2) передачу його "безкоштовно в інші руки"; 3) засобом підставних "ложных заимодавцев"; 4) іншим способом сховав свій маєток або його частку⁷⁰.

Цікаво, що Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. передбачало спеціальні норми за співучасть у банкрутстві. Так, ст. 1164 було

⁶⁸ Див.: Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – С. 122.

⁶⁹ Див.: Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано Н.С. Таганцевымъ. Изданіе девятое, пересмотренное и дополненное. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1898. – С. 574.

⁷⁰ Див.: Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано Н.С. Таганцевымъ. Изданіе девятое, пересмотренное и дополненное. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1898. – С. 575.

передбачено відповідальність особи, яка брала участь у підлогах "зловмисного" банкрута, а ст. 1167 – особи, яка брала участь у підлогах злісного боржника⁷¹.

У перші роки радянської влади в економіці не могли функціонувати традиційні ринкові механізми, хоча Цивільний кодекс УРСР 1922 року містив ст.ст. 219, 260, 289, 319, у яких були посилання на застосування інституту неспроможності⁷². Оскільки конкурсні відносини не були розвинені, природно, що КК УРСР, який набрав чинності з 15.09.1922 р., не містив норм, які б передбачали відповідальність за злочини у сфері банкрутства.

Потреба в кримінально-правовій охороні відносин у сфері неспроможності виникла у зв'язку з введенням нової економічної політики – НЕПу. Тому до розділу VII "Майнові злочини" КК УРСР у редакції, що набрала чинності 01.07.1927 р., було включено ст. 181, яка встановлювала кримінальну відповідальність за зловмисне банкрутство. Частина перша цієї норми передбачала позбавлення волі до 2 років "за зловмисне банкрутство осіб, що займаються торгівлею або кредитовими операціями, цебто за ухил від платежу боргів, щоб збагатитись коштом кредиторів, затаївши своє майно або передавши його третім особам, чи видавши вигадані зобов'язання тощо". Частина друга передбачала відповідальність "за ті самі дії, коли ними заподіяно значну шкоду державній або громадській установі чи заподіяно шкоду багатьом особам". Цей злочин карався позбавлення волі на строк до п'яти років⁷³.

М. Шаргородський та Л. Козак стверджували, що значення ст. 181 КК УРСР 1927 р. полягає в захисті інтересів кредиторів від зловживання боржника, який прагне уникнути сплати боргу і тим самим несумлінно збагатитися шляхом передачі свого майна третім особам чи видачі їм векселів. Метою цієї

⁷¹ Див.: Уложение о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано Н.С. Таганцевымъ. Издание девятое, пересмотренное и дополненное. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1898. – С. 574 – 576.

⁷² Див.: ЗУ УРСР, 1922. – № 55. – Арт. 780.

⁷³ Див.: КК УРСР в редакції 1927 р. 3-є вид. Х.: Юридичне видавництво Наркомюсту УРСР, 1927. – С. 51.

кримінально-правової норми є сприяння твердості та розвитку обігу⁷⁴. "Тенденція нашої економіки – розвинути й усталити обіг, – писали вчені, – а також створити його належну правову охорону – знайшла своє відображення в главі про майнові злочини"⁷⁵. Вони вважали, що ст. 181 КК УРСР 1927 р. "створена для забезпечення інтересів кредиторів (приватних, державних, суспільних установ тощо)"⁷⁶.

Після відновлення незалежності України починається новий період у розвитку кримінального законодавства про злочини у сфері банкрутства. Законом України від 28 січня 1994 р. "Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу, Кодексу України про адміністративні правопорушення" було встановлено кримінальну відповідальність за приховування банкрутства (ст. 156-2 КК України) і за фіктивне банкрутство (ст. 156-3 КК України). Законом України від 30 червня 1999 р. "Про внесення змін до Закону України "Про банкрутство"" введено кримінальну відповідальність за доведення до банкрутства (ст. 156-4 КК України). Відповідальність за незаконні дії в разі банкрутства вперше було передбачено в ст. 221 КК України 2001 р.

Висновки до розділу 1.

1. Відносини неспроможності як предмет правового регулювання і об'єкт кримінально-правової охорони – це вся сукупність суспільних відносин, що складаються в процесі здійснення господарської діяльності при врегулюванні проблеми відновлення платоспроможності суб'єкта господарської діяльності. У

⁷⁴ Див.: Шаргородский М., Козак Л. Новый Уголовный Кодекс У.С.С.Р. /Под ред. С.А. Пригова. Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. – С. 112.

⁷⁵ Див.: Шаргородский М., Козак Л. Новый Уголовный Кодекс УССР /Под ред. С.А. Пригова. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. – С. 101.

⁷⁶ Див.: Див.: Шаргородский М., Козак Л. Новый Уголовный Кодекс УССР /Под ред. С.А. Пригова. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. – С. 102.

зазначеному аспекті відносини неспроможності охоплюють три види взаємопов'язаних між собою суспільних відносин: 1) відносини щодо запобігання неплатоспроможності та банкрутства; 2) відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство; 3) відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство.

2. Відносини неспроможності (банкрутства) за своєю природою відносяться до господарських, оскільки складаються в процесі здійснення господарської діяльності, мають майновий і організаційно-управлінський характер, у їх правовому регулюванні гармонійно застосовується імперативний і диспозитивний методи. На сучасному етапі правового регулювання інститут банкрутства сприяє узгодженню публічних і приватних інтересів у сфері здійснення господарської діяльності. Приватні інтереси полягають у задоволенні майнових інтересів кредиторів, а публічні – у збереженні суб'єкта господарювання, відновленні його платоспроможності.

3. Процес правового регулювання відносини неспроможності розділяється на декілька взаємопов'язаних стадій: а) формування логічної правової норми; б) виникнення та реалізація прав та обов'язків (правовідносини); в) застосування юридичної відповідальності в разі вчинення правопорушення. Структурні елементи логічної правової норми, що регламентує відносини неспроможності, містяться в нормативних актах, які належать до різних галузей права: господарського, господарського процесуального, цивільного, трудового, фінансового та кримінального права.

4. Норми кримінального права в структурі логічної правової норми, що регулює відносини неспроможності, уособлюють собою найбільш сувору санкцію у разі її невиконання. Оскільки кримінальне право в цілому не замінює, а лише доповнює відповідальність, передбачену іншими галузями права, то необхідною умовою ефективності правового регулювання відносин неспроможності є дотримання принципу системності в процесі законотворчої

діяльності. Оскільки ст.ст. 218 – 221 КК України мають бланкетні диспозиції, то ці норми повинні бути узгоджені з нормами регулюючих галузей права: господарського, цивільного, господарського процесуального, трудового, фінансового права тощо. На жаль, на сьогодні поки що спостерігаються певні неузгодженості між нормами кримінального й регулятивного законодавства. У процесі дисертаційного дослідження будуть внесені пропозиції щодо усунення суперечностей в частині законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за незаконні дії у разі банкрутства.

5. Національна правова традиція визнавати суспільно небезпечні діяння, пов'язані з неповерненням боргу, злочинами, бере свій початок з Руської Правди. При описі деліктів, пов'язаних із неповерненням боргу, у нормах Руської Правди чітко простежується суб'єктивна сторона. Поділ неспроможності на види за причинами її настання на безневинну, необережну та злісну (зловмисну) зберігається у вітчизняній законодавчій традиції. Після втрати Україною своєї незалежності в законодавстві тієї частини українських земель, що входили до складу Російської імперії, розвиток норм, пов'язаних з відповідальністю за банкрутство, мав такі особливості: 1) установлення в діях особи складу злочину (простого або зловмисного банкрутства) здійснювалось у рамках конкурсного процесу; 2) започатковується законодавча традиція, втілена і в сучасному кримінальному праві України, іменувати злочинні дії, пов'язані з неспроможністю, банкрутством; 3) банкрутство поділялося за формами вини на необережне та злісне (зловмисне); 4) суб'єктами зловмисного (злісного) банкрутства визнавались особи торгового і неторгового звання, а суб'єктами необережного банкрутства могли бути тільки торговці. Після відновлення незалежності України відносини неспроможності (банкрутства) знову стали об'єктом кримінально-правової охорони, що відповідає сучасним тенденції трансформації економіки держави в бік соціальної орієнтації.

РОЗДІЛ 2

НЕЗАКОННІ ДІЇ У РАЗІ БАНКРУТСТВА: ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, СУЧАСНИЙ СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. Об'єкт і предмет незаконних дій у разі банкрутства

Об'єкт злочину дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, встановити його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діянь, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань⁷⁷.

Проблема об'єкта злочину в науці кримінального права є дискусійною. Як відомо, у 1920-і роки А.А. Піонтковський сформулював ідею про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини⁷⁸. В подальшому у багатьох наукових працях розвивалася й обстоювалася саме ця точка зору⁷⁹. Окремі науковці минулого і ряд сучасних дослідників розуміють під об'єктом злочину соціально значущі цінності, блага й інтереси, охоронювані кримінальним законом⁸⁰. Наприклад, П.С. Матишевський вважав, що об'єкт як елемент складу злочину – це цінності, які охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду⁸¹. Так само визначає об'єкт злочину і П.С. Берзін, який зробив відповідний висновок на підставі

⁷⁷ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина / За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 89.

⁷⁸ Див.: Піонтковский А.А. Учение о преступлении. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 129 – 130.

⁷⁹ Див.: Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: Ленинградский университет, 1979. – С. 19 – 31; Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., 1980. – С. 4; Коржанский М.И. Предмет і об'єкт злочину: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС; Ліра ЛТД, 2005. – С. 11 – 26; Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 28 – 29; Тацкий В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х.: Вища школа. – 1988. – С. 13 – 21.

⁸⁰ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении: Учебник для вузов / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – С. 202.

⁸¹ Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 72.

докладного аналізу точок зору, висловлених у доктрині щодо розуміння об'єкта злочину⁸². О.Г. Фролова структурними частинами цінностей є три їх різновиди: 1) суб'єкти суспільних відносин; 2) блага, що належать цим суб'єктам; 3) предмети, залучені у сферу цих відносин⁸³.

Є.В. Фесенко також розуміє під об'єктом злочину цінності, тобто різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й саму людину, які мають істотне позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому⁸⁴. На його погляд, до структури цінностей входять: 1) потерпілі; 2) їхні права й інтереси; 3) соціальні зв'язки (дії, взаємодії та взаємозв'язки); 4) блага (матеріалізовані й нематеріалізовані)⁸⁵. Позиція Є.В. Фесенка була піддана різкій, однак не зовсім конструктивній критиці з боку В. Білоконєва, що зайвий раз привернуло увагу наукової громадськості до проблеми об'єкта злочину у кримінальному праві⁸⁶.

Існує думка, згідно з якою об'єкт злочину – це охоронювана кримінальним законом соціальна безпека, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, що зазнають злочинного посягання, за яке передбачено кримінальна відповідальність⁸⁷. Певною мірою компромісною виглядає позиція М.О. Мягкова, який визначає об'єкт злочину як врегульовані правом суспільні відносини (правовідносини), що виникають з

⁸² Див.: Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: Монографія. – К.: Атіка, 2005. – С. 9 – 31.

⁸³ Див.: Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 70.

⁸⁴ Див.: Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75.

⁸⁵ Див.: Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – 1999. – № 6. – С. 77.

⁸⁶ Див.: Білоконєв В. Об'єкт злочину з позиції системного аналізу // Юридичний вісник України. – 2003. – 18 – 24 жовтня. – № 42; Білоконєв В. Заподіяння шкоди об'єкту злочину (співвідношення соціального і фактичного) // Юридичний вісник України. – 2004. – 18 – 24 вересня. – № 38.

⁸⁷ Див.: Зателепін О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 31.

приводу певних цінностей, які поставлені державою під кримінально-правову охорону⁸⁸.

С.Я. Лихова довела, що сьогодні в юридичній літературі існує принаймні п'ять більш-менш теоретично обґрунтованих концепцій: об'єкт злочину – блага, об'єкт злочину – цінності, об'єкт злочину – суспільні відносини, об'єкт злочину – людина, об'єкт злочину – правовідносини. При цьому жодна з цих теорій не може претендувати на універсальність визначення змісту такого феномену, яким є об'єкт злочину⁸⁹.

У дослідженні об'єкта злочину, передбаченого ст. 221 КК України, ми виходитиме з розуміння його як охоронюваного кримінальним законом суспільного відношення. Такий видається обґрунтованим з огляду на загально визнане положення про те, що право виступає регулятором суспільних відносин. Кримінальне право властивими йому засобами оберігає суспільні відносини, врегульовані так званими конструктивними (позитивними, регулятивними) галузями права (конституційним, цивільним, господарським, трудовим, земельним, екологічним тощо). У підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження ми спробували довести, що кримінально-правова охорона є важливою частиною єдиного правового механізму регулювання відносин неспроможності. Подібної точки зору дотримується С.Я Лихова, яка під загальним об'єктом злочинів розуміє ті відносини, що склалися в суспільстві, піддані в його інтересах нормативному регулюванню, охороняються кримінальним правом⁹⁰.

⁸⁸ Див.: Мягков М.О. Щодо проблеми об'єкта злочину в науці кримінального права // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України. – Випуск № 2. – Луганськ, 2005. – С. 148.

⁸⁹ Лихова С.Я. Злочини у сфері громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – С. 17 – 78.

⁹⁰ Див.: Лихова С.Я. Злочини у сфері громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. – С. 73.

У доктрині кримінального права виділяють такі елементи структури суспільних відносин як об'єкта злочину: а) носії (суб'єкти) відносин; б) предмет, із приводу якого існують відносини (чинники, які визначають факт виникнення й існування такого взаємозв'язку); в) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин⁹¹. Саме з цієї позиції ми розглядатимемо об'єкт незаконних дій у разі банкрутства.

Досліджуючи його, ми беремо за основу традиційну чотиріступеневу класифікацію об'єктів "по вертикалі" (загальний, родовий, видовий і безпосередній) і виокремлення на рівні безпосереднього об'єкта основного та додаткового об'єктів (класифікація "по горизонталі").

Ознайомившись із літературою, у якій розглядаються проблеми кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, можна дійти такого висновку. Дотепер дослідники не виробили єдиного підходу до розуміння родового, видового, а також основного безпосереднього об'єкта злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України. Недостатньо висвітлено питання про додатковий безпосередній об'єкт кожного із злочинів, пов'язаних із банкрутством.

Розгляд проблеми об'єкта незаконних дій у разі банкрутства доцільно розпочати з визначення родового об'єкта, скільки глибокий аналіз безпосереднього об'єкта будь-якого злочину неможливо зробити без встановлення тієї сфери (сукупності) суспільних відносин, що складають родовий об'єкт⁹².

Під родовим об'єктом розуміють групу однорідних за соціальною та економічною сутністю суспільних відносин, що внаслідок цього повинні

⁹¹ Див.: Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: Ленинградский университет, 1979. – С. 19 – 25; Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. – Х.: Укр. ЮА, 1994. – С. 10 – 11.

⁹² Див.: Карчевський М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж: Монографія /Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 18.

охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм⁹³.

Звернення до власної історичної спадщини й зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати, що кримінально карані посягання, пов'язані з банкрутством, відносять до майнових, економічних або господарських злочинів.

Так, видатний дореволюційний учений-криміналіст І.Я. Фойницький розглядав банкрутство як майнове посягання. Він писав, що для складу банкрутства необхідний момент шкоди або шкідливості діяння для окремих приватних інтересів кредиторів. Однак така шкідливість діяння спрямовується тут не на права речові, як у разі привласнення, пошкодження та викрадення чужого майна, і навіть не на чуже боргове майно й на вигоди з майна, як у разі зловживання довірою, обманів чи вимагання, а саме на міцність гарантії, що надається власним майном винного для задоволення боргових претензій третіх осіб⁹⁴.

Прикметне, що у чинному КК Данії норми, що встановлюють відповідальність за банкрутські злочини, містяться в главі 29, яка носить назву "Інші злочини проти майна"⁹⁵.

Кримінальні кодекси деяких економічно розвинених країн, наприклад Швейцарії та ФРН, включають спеціальні глави, де передбачено відповідальність за злочини у сфері банкрутства. Однак це зовсім не означає, що з питання об'єкта аналізованої групи злочинів серед зарубіжних науковців досягнута єдина точка зору.

Наприклад, КК ФРН містить главу 24 ("Злочинні діяння, пов'язані з банкрутством")⁹⁶. Серед німецьких правознавців немає однозначного розуміння

⁹³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина.: Підручник /За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 98.

⁹⁴ Див.: Фойницький І.Я. Курсь уголовного права. Часть особенная. Посягательства личныя и имущественныя. Шестое издание. – С.-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1914. – С. 400.

⁹⁵ Див.: Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С.С. Беляева, канд. юрид. наук (МГУ им. М.В. Ломоносова); Пер. с датск. и англ. канд. юрид. наук С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 217.

злочину, передбаченого § 283 КК ФРН, як господарського або майнового. Переважає точка зору, згідно з якою банкрутство – це злочин господарський, який вражає також і приватні майнові інтереси кредиторів⁹⁷. Крім того, як охоронюване благо всіх банкрутських заборон у літературі відокремлюють інтереси працівників збанкрутілих фірм, а також інтереси самого банкрута і надіндивідуальні економічні інтереси⁹⁸.

У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі існує досить багато думок щодо проблеми визначення родового об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності. Рамки дисертаційного дослідження не дозволяють зробити повний аналіз поглядів науковців з цього питання. Тому ми висловимо лише свою точку зору.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ГК України господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг⁹⁹. З огляду на це вважаємо, що родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності є врегульовані правовими нормами суспільні відносини, які забезпечують встановлений порядок здійснення господарської діяльності.

Зауважимо, що переважна більшість вітчизняних дослідників не ставить під сумнів обґрунтованість включення норм, що передбачають відповідальність за злочини у сфері банкрутства, до розділу VII Особливої частини КК України ("Злочини у сфері господарської діяльності").

Оскільки відносини, пов'язані з господарською діяльністю складні і багатогранні, видається обґрунтованою позиція авторів, що наполягають на доцільності виділення в порядку кримінально-правового аналізу злочинів у сфері господарської діяльності видового об'єкта, який розглядається в структурі

⁹⁶ Див.: Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. и предисл. канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2001. – 159 с.

⁹⁷ Див.: Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 257.

⁹⁸ Див.: Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – С. 494.

⁹⁹ Див.: Господарський кодекс України // Голос України. – 2003. – 14 березня. – № 49 – 50 – С. 5.

родового і співвідноситься з останнім як частина з цілим¹⁰⁰. Як слушно зазначає В.Я. Тацій, видовий об'єкт сприяє виділенню тих невеликих груп відносин, на які посягають однорідні господарські злочини, що додає системі стрункості, підсилює її практичну значущість¹⁰¹. Слід погодитися з М.Й. Коржанським у тому, що видовим об'єктом є суспільні відносини одного виду, а безпосереднім об'єктом – конкретний прояв суспільних відносин даного виду¹⁰².

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що однією з найбільш поширених і традиційних є точка зору, згідно з якою злочини, пов'язані з банкрутством, заподіюють шкоду інтересам або правам кредиторів.

Зокрема, дореволюційна доктрина виходить з того, що норми про караність "банкрутських" злочинів захищають кредитні відносини як необхідну складову частину і передумову нормального економічного розвитку суспільства.

Так, О.В. Лохвицький стверджував, що злочинці, які скоюють банкрутство, виявляють рішучість відняти у кредиторів можливість задоволення¹⁰³. Видатний науковець у галузі кримінального права Л.С. Белогриць-Котляревський вказував, що сутність банкрутства полягає не в порушенні комерсантами своїх професійних обов'язків, а в посяганні на майнові права кредиторів незалежно від роду занять винних осіб¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Див.: Дудоров О.О., М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. Злочини у сфері підприємництва. – К.: Атіка, 2001. – С. 291; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 580; Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник /За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 196; Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 9.

¹⁰¹ Див.: Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. – Х.: Вища школа, 1984. – С. 87 – 88.

¹⁰² Див.: М.Й. Коржанський. Уголовне право України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Наукова думка та Українська видавничка група, 1996. – С. 124.

¹⁰³ Див.: Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1867. – С. 658.

¹⁰⁴ Див.: Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. – Киев – Петербург – Харьков: Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903. – С. 453.

Окремі сучасні російські дослідники підтримують таку позицію. Наприклад, М.В. Телюкіна також вважає, що банкрутство спрямоване на заподіяння шкоди кредиторам¹⁰⁵. Б.М. Леонтьєв пише, що об'єктом неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) є майнові інтереси кредиторів¹⁰⁶. Б.В. Волженкін зазначає, що злочини, передбачені ст.ст. 195 – 197 КК РФ, посягають на інтереси кредиторів¹⁰⁷. О.В. Кузнецов переконаний у тому, що злочини у сфері неспроможності утворюють окрему підгрупу у групі злочинів проти інтересів кредиторів¹⁰⁸. А.Х. Тімербулатов вважає, що безпосереднім об'єктом неправомірних дій у разі банкрутства є охоронювані законом права й інтереси кредиторів¹⁰⁹.

Ще одним напрямком у визначенні видового та безпосереднього об'єктів незаконних дій у разі банкрутства та інших злочинів, пов'язаних з банкрутством, є розуміння цих об'єктів як порядку здійснення господарської або підприємницької діяльності в певній його частині.

Так, О.О. Дудоров вважає, що безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, є встановлений порядок зайняття господарською діяльністю в частині захисту майнових інтересів кредиторів, у тому числі фіскальних органів держави щодо задоволення їх претензій за рахунок майна боржника – суб'єкта господарської діяльності, а також передбачена законодавством процедура відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, покликана оздоровити економіку і створити прошарок ефективних власників. Прикметне, що науковець,

¹⁰⁵ Див.: Телюкіна М.В. Соотношение понятий "несостоятельность" и банкротство" в дореволюционном и современном праве // Юрист. – 1997. – № 12. – С. 9.

¹⁰⁶ Див.: Курс русского уголовного права. Особенная часть. Том 4. Учебник для вузов. /Под ред. д.ю.н., проф. Г.Н. Борзенкова и д.ю.н., проф. В.С. Комиссарова. – М.: ИКД "Зерцало". – М.: 2002. – С. 80.

¹⁰⁷ Див.: Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – С. 127.

¹⁰⁸ Див.: Кузнецов А.В. Преступления в сфере несостоятельности (ст. 195 – 197 УК РФ): вопросы законодательной техники и дифференциации ответственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2004. – С. 7.

¹⁰⁹ Див.: Тімербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 18.

класифікувавши злочини у сфері господарської діяльності за видовим об'єктом, фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності і шахрайство з фінансовими ресурсами об'єднує у групу злочинів проти прав і законних інтересів кредиторів¹¹⁰. О.Г. Фролова також підтримує точку зору, згідно з якою, злочини, передбачені ст.ст. 218 – 221 КК, спричиняють шкоду законним правам та інтересам кредиторів. Науковець пише, що видовим об'єктом злочинів, пов'язаним з банкрутством, слід вважати взаємовідносини між членами суспільства, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності у частині забезпечення захисту законних прав та інтересів (як майнових так і немайнових) кредиторів, держави, а також окремих громадян від неплатоспроможності (стійкої фінансової неспроможності) суб'єктів господарської діяльності, яка юридично фіксується під час розгляду справ про банкрутство такого суб'єкта. Безпосереднім об'єктом цих членів, на думку О.Г. Фролової, є інтереси окремих громадян – членів суспільства, юридичних осіб, держави, у тому числі засновників (власників, учасників, членів) підприємства боржника, осіб, що знаходяться у родинних стосунках з заінтересованими особами стосовно боржника тощо¹¹¹.

А.М. Ришелюк висловлює думку про те, що об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, є встановлений законодавством порядок здійснення господарської діяльності в частині забезпечення інтересів громадян, юридичних осіб і держави від ризиків, пов'язаних із неплатоспроможністю (стійкою фінансовою неспроможністю) суб'єктів господарської діяльності, що юридично фіксується під час розгляду справ про банкрутство такого суб'єкта¹¹².

¹¹⁰ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 21 – 22, 594.

¹¹¹ Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 9 – 10.

¹¹² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 580.

П.А. Светачев зазначає, що основним безпосереднім об'єктом неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) є суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням заснованої на законі підприємницької діяльності та забезпечують охорону законних інтересів кредиторів. Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є майнові інтереси кредиторів¹¹³. Існує думка, згідно з якою безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 195 КК РФ, є суспільні відносини, які регулюють процес банкрутства і задоволення майнових вимог кредиторів¹¹⁴. Схожу позицію займає Л.В. Иногамова-Хегай, яка вважає, що безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 195 – 197 КК РФ, є суспільні відносини, що регулюють порядок здійснення банкрутства¹¹⁵. У цьому напрямку розмірковує й В.І. Ветров, стверджуючі, що безпосереднім об'єктом неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із здійсненням osnovаного на законі процесу банкрутства та задоволення майнових вимог кредиторів¹¹⁶. О.М. Классен пише, що безпосереднім об'єктом названого злочину є встановлений порядок проведення процедури банкрутства та задоволення вимог кредиторів¹¹⁷. Серед українських науковців П.С. Берзін вважає, що злочини, передбачені ст. 218 – 221 КК України, посягають на встановлений порядок проведення банкрутства¹¹⁸.

Існує у вітчизняній літературі і така точка зору, згідно з якою безпосередній об'єкт незаконних дій у разі банкрутства це правильна,

¹¹³ Див.: Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / УОП МЮИ МВД России. – М., 1997. – С. 21.

¹¹⁴ Див.: Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. Учебник /Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. Б.В. Здравомыслов. – М.: Юристъ, 1996. – С. 225.

¹¹⁵ Див.: Иногамова-Хегай Л.В., Корнеева А.В. Уголовное право Особенная часть (Вопрос – ответ) / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 109.

¹¹⁶ Див.: Ветров В.И. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – С. 217.

¹¹⁷ Див.: Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 26.

¹¹⁸ Див.: Берзін П.С. Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди. – К.: Юрисконсульт, 2005. – С. 59, 63.

відповідна до законодавства господарська діяльність, інтереси держави та кредиторів¹¹⁹.

О.І. Перепелиця, В.М. Киричко та В.Я. Тацій зазначають, що безпосереднім об'єктом злочинів у сфері банкрутства є суспільні відносини у сфері виконання суб'єктами господарської діяльності своїх фінансових зобов'язань¹²⁰. Подібним чином висловлюється П. Пригуза, який вважає, що об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, є суспільні відносини у сфері виконання суб'єктом господарської діяльності своїх грошових зобов'язань перед кредиторами і фінансових зобов'язань перед державою¹²¹.

Останній, на думку науковця, полягає в дотриманні вимог моралі, в чесному виконанні своїх зобов'язань один перед одним і перед державою¹²². У ч. 1 ст. 193 ГК України закріплено, що суб'єкти господарювання повинні виконувати свої зобов'язання належним чином. Безперечно, що виконання суб'єктами господарювання своїх зобов'язань, відповідає принципу добропорядності у господарській діяльності. Тому не можна не відмітити, що не позбавлено рації твердження Н.О. Лопашенко про те, що видовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 195 – 197 КК РФ, виступають суспільні відносини, які засновані на принципі добропорядності суб'єктів економічної діяльності¹²³. Такої позиції дотримується й О.М. Классен¹²⁴. Однак вважаємо, що таке визначення видового об'єкта злочинів позбавлені певної конкретності, оскільки вони охоплюють дуже широке коло суспільно небезпечних діянь, які

¹¹⁹ Див.: Уголовное право Украины. Общая и Особенная часть: Учебник /Под ред. засл. деят. науки и техники Украины, д-ра юрид. наук, проф. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО "Одиссей", 2002. – С. 29.

¹²⁰ Див.: Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник /За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 196.

¹²¹ Див.: Пригуза П. Ознаки злочинів, пов'язаних з банкрутством підприємств // Юридичний вісник України. – 3 – 9 червня 2006 р. – № 22.

¹²² Див.: Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. В.И. Радченко – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – С. 192.

¹²³ Див.: Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. В.И. Радченко – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – С. 192.

вчиняються у сфері господарської діяльності. Вважаємо, що всі суспільні відносини у сфері господарювання повинні відповідати принципу добропорядності.

Л.Д. Гаухман визначив безпосередній об'єкт неправомірних дій у разі банкрутства як врегульовані відповідним законодавством суспільні відносини, що забезпечують інтереси економічної діяльності у сфері підприємництва, які виникають у разі нездатності боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі¹²⁵.

Слід звернути увагу й на такий напрямок наукової думки, який пов'язує видовий об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, з фінансовими інтересами держави. Наприклад, О.Е. Радутний стверджує, що за видовим об'єктом ці злочини можна віднести до злочинів у сфері фінансових інтересів держави й інших учасників господарської діяльності¹²⁶.

Н.О. Гуторова вважає, що видовим об'єктом незаконних дій у разі банкрутства є відносини щодо мобілізації грошових коштів до державних централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, які виникають між державою й іншими суб'єктами на підставі фінансово-правових норм, що регулюють надходження коштів до бюджетів і державних цільових фондів. На думку науковця, у чинному законодавстві існує два види кримінально-правових норм, в яких передбачено відповідальність за посягання на вказані відносини. Стаття 221 КК України належить до норм, у яких відповідальність за посягання на названі відносини передбачено поряд із відповідальністю за посягання на інші відносини – у частині заподіяння матеріальної шкоди державі шляхом ухилення від оподаткування¹²⁷.

¹²⁴ Див.: Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 17.

¹²⁵ Див.: Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1998. – С. 156.

¹²⁶ Див.: Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002. – С. 9.

На наш погляд, це твердження є спірним. Злочини, передбачені ст. 218 – 221 КК України, лише у деяких випадках спричиняють шкоду відносинам щодо мобілізації грошових коштів до державних централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів. Крім цього, злочини, пов'язані з банкрутством, посягають і на інші види суспільних відносин: відносини власності; відносини, які забезпечують установлений законом порядок здійснення правосуддя в справах про банкрутство; відносини, які забезпечують правомірну службу діяльність апарату управління; відносини, які забезпечують охорону трудових прав працівників тощо. Для відносин, посягання на які передбачені ст.ст. 218 – 221 КК України, базовим регулятивним законодавством виступає все ж таки не фінансове, а господарське, а саме ті його положення, що стосуються неплатоспроможності і банкрута.

Останнім часом з'явилася ще одна наукова позиція щодо визначення видового та безпосереднього об'єктів злочинів у сфері банкрутства. Вона пов'язана з визнанням об'єктом цих злочинів відносин із відновлення платоспроможності або відносин у сфері фінансової неспроможності чи банкрутства.

Так, В.В. Гордієнко стверджує, що безпосереднім об'єктом розглядуваних злочинів є суспільні відносини з відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності – боржника або з визнання його банкрутом і застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредиторів¹²⁷. О.О. Круглова вважає, що видовим об'єктом кримінальних банкрутств (ст. 218 – 221 КК України) є суспільні відносини, що складаються у сфері фінансової неспроможності та пов'язані з виконанням суб'єктами

¹²⁷ Див.: Гуророва Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 94, 106 – 107.

¹²⁸ Див.: Гордієнко В. Об'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (3 – 4 листопада 2004 року). – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, – 2005. – С. 308.

господарської діяльності своїх грошових зобов'язань перед кредиторами та державою¹²⁹.

Вочевидь саме останні позиції більш точніше визначають ту групу суспільних відносин, яким заподіюється шкода у разі вчинення аналізованих суспільно небезпечних діянь. Крім цього, такий погляд на проблему об'єкта злочинів, пов'язаних з банкрутством, загалом відповідає сучасним тенденціям розвитку господарського права та новим теоретичним здобуткам у дослідженні інституту неспроможності.

Як було зазначено у підрозділі 1.1, у конкурсному процесі реалізуються особливі за економічною сутністю і ситуацією виникнення суспільні відносини, які втілюються у специфічних за змістом і механізмом реалізації правових відносинах. Їх уточнення саме на рівні видового об'єкта необхідне ще й для відмежування злочинів, передбачених ст. 218 – 221 КК України, від злочинних посягань на інші відносини, що складаються у сфері господарської діяльності.

На нашу думку, злочини, передбачені ст.ст. 218 – 221 КК України, завдають шкоди особливій групі відносин, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності, а саме відносинам неспроможності (банкрутства), які і є їх видовим об'єктом.

Характеристика відносин неспроможності була дана в підрозділі 1.1. Хоч об'єкт злочину тісно пов'язаний з об'єктом кримінально-правової охорони, ці поняття не є тотожними. Об'єкт кримінально-правової охорони є поняттям більш широким, ніж об'єкт злочину. Це пояснюється тим, що віднесення певних відносин до категорії охоронюваних кримінальним правом не перетворює будь-яке посягання на ці відносини в кримінально каране, тому що злочинами визнаються тільки найбільш небезпечні посягання на об'єкти, які передбачені кримінальним законом¹³⁰. Крім того, як зазначає А.А. Музика, кримінальним

¹²⁹ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук. – Запоріжжя, 2005. – С. 73.

законом певні об'єкти охороняються не лише від злочинних, а й від інших суспільно небезпечних посягань, які не визнаються злочинами (наприклад заподіяння шкоди з боку осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, або неосудних)¹³¹. Має рацію і Є.В. Лащук, який розмежовує об'єкт злочину і об'єкт кримінально-правової охорони як за структурою, так і за значенням. Зокрема "об'єкт злочину слугує для з'ясування спрямованості посягання (злочинного впливу) і характеру заподіяної шкоди чи загрози її заподіяння; об'єктом кримінально-правової охорони є всі ті блага, що забезпечуються кримінально-правовою охороною"¹³².

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що відносини неспроможності як видовий об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, містять три види взаємопов'язаних суспільних відносин, які відрізняються за критерієм процесуальною формою та моментом виникнення: 1) відносини щодо запобігання неплатоспроможності; 2) відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство; 3) відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство.

Відносини щодо запобігання неплатоспроможності (досудова санація) складаються до порушення провадження у справі про банкрутство. Вони виникають як певний порядок вирішення проблеми неспроможності суб'єктів господарювання. Держава встановлює механізм попередження банкрутства і забезпечує охорону цього механізму від суспільно небезпечних посягань.

Відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство виникають до порушення справи про банкрутство. Ці відносини є обов'язковою передумовою існування відносин, які складаються в період провадження у справі про банкрутство.

¹³⁰ Див.: Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. – М.: БЕК, 1996, – С. 149.

¹³¹ Див.: Музыка А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. – К.: Логос, 1998. – С. 25.

¹³² Див.: Лащук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 7.

Відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство, – це відносини неспроможності у їх вузькому значенні. Вони існують лише як правовідносини, адже складаються в той період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство: виникають з моменту винесення господарським судом ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство і закінчуються винесенням господарським судом ухвали про припинення провадження у справі про банкрутство.

Реалізація норм матеріального права прямо пов'язана з застосуванням процесуальних норм. У свою чергу відносини, що складаються при здійсненні правосуддя й розгляді справ про банкрутство, входять до предмета господарського процесуального права¹³³. У теорії права висловлена думка про те, що процесуальні правовідносини виникають лише як правові й в іншій якості, тобто як "фактичні", існувати не можуть¹³⁴. Це правильно з тієї точки зору, що для виникнення процесуальних правовідносин завжди необхідно, щоб існували норми права, які передбачають такі правовідносини.

Водночас треба підкреслити, що врегульовані правом суспільні відносини не втрачають свого фактичного змісту (економічного, майнового), а лише видозмінюються, здобуваючи додаткову властивість. Інакше кажучи, правовідношення не відокремлюється від опосередкованого їм реального відношення, не знаходиться десь поруч чи над ним, а існує разом із ним¹³⁵. Тобто поряд з економічними відносинами банкрутства виникають "майнові правовідносини банкрутства"¹³⁶.

В.М. Кудрявцев відзначає, що навколо "фактичних" суспільних відносин у випадку їх правового регулювання складається певна "правова оболонка",

¹³³ Див.: Притика Д.М., Тітов М.І., Щербіна В.С. та ін. Арбітражний процес: Навчальний посібник. – Х.: Консум, 2000. – Ч. II. – С. 24.

¹³⁴ Див.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1999. – С. 473.

¹³⁵ Див.: Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М.: Юристъ, 1999. – С. 473.

¹³⁶ Див.: Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 157.

тобто встановлюються правові відносини, що забезпечують визначену поведінку учасників суспільних відносин, а також охорону цих відносин. Об'єкт злочину охоплює весь комплекс: а) "фактичних" суспільних відносин; б) їхню правову форму, "оболонку"; в) матеріальні форми, умови й передумови існування цих відносин¹³⁷.

Запропонований розподіл відносин неспроможності за ознакою моменту виникнення має велике значення в правозастосовній діяльності для правильного розуміння ознак об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних із банкрутством.

Так, доведення до банкрутства (ст. 219 КК України) може бути скоєне тільки до порушення справи про банкрутство, фіктивне банкрутство (ст. 218 КК України) і приховання стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України) – до і після порушення справи про банкрутство, незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК України) – лише в період провадження у справі про банкрутство.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що основним безпосереднім об'єктом незаконних дій у разі банкрутства є суспільні відносини, які забезпечують встановлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство.

Звернемося до характеристики кожного з елементів зазначених відносин: 1) суб'єктів (носіїв) відносин; 2) предмета, із приводу якого існують відносини; 3) соціального зв'язку (соціально значущої діяльності) як змісту відносин.

Відповідно до процесуальної сторони аналізованих відносин коло їх суб'єктів складають також учасники провадження у справі про банкрутство. Особами, що беруть участь у провадженні у справі про банкрутство, є: 1) кредитори (представник комітету кредиторів); 2) боржник (банкрут); 3) арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор); 4) власник майна (орган, уповноважений керувати майном) боржника; 5) Фонд

¹³⁷ Див.: Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – С. 130 – 131.

державного майна України; 6) державний орган з питань банкрутства; 7) представник органа місцевого самоврядування; 8) представник працівників боржника. Крім того, учасником розглядуваних відносин, безумовно, є господарський суд, що, крім функції здійснення правосуддя при проведенні процедури банкрутства, здійснює зовнішнє управління майном боржника, контроль над діями учасників процедури банкрутства і керівництва ними.

Можна виокремити дві групи учасників аналізованих відносин: основні – це боржник і кредитори; неосновні – це арбітражний керуючий, власник боржника, комітет кредиторів, державний орган з питань банкрутства, представник трудового колективу, господарський суд тощо. Незважаючи на те, що назви "кредитор" і "боржник" збігаються з цивільно-правовими термінами, у зазначених відносинах такі учасники перебувають в іншому правовому полі. Завдання всіх учасників відносин неспроможності полягає у вирішенні проблеми платоспроможності суб'єкта господарювання і погашенні грошових вимог. Множинність кредиторів та інших учасників таких відносин зумовлює переважання в правовому регулюванні імперативних начал. Більше того, як слушно зазначає Б.М. Поляков, усі дії таких учасників вчиняються під контролем господарського суду¹³⁸.

Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого чи у зв'язку з чим склалися відносини¹³⁹. Суспільні відносини, що є об'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК України, виникають через нездатність боржника задовольнити у встановлений термін грошові вимоги приватних кредиторів (фізичних і юридичних осіб) і відповідних державних органів. Тому предметом відносин неспроможності (банкрутства) виступають грошові зобов'язання, у тому числі зобов'язання щодо виплати заробітної плати й податкові

¹³⁸ Див.: Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 60.

¹³⁹ Див.: Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: Ленинградский университет, 1979. – С. 57.

зобов'язання.

Грошове зобов'язання – зобов'язання боржника сплатити кредиторі визначену грошову суму відповідно до господарсько-правового договору і з інших підстав, передбачених господарським законодавством України. До складу грошових зобов'язань боржника не зараховуються неустойка (пеня, штраф), а також зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання щодо виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, що виникають з такої участі. Видом грошового зобов'язання є податкове зобов'язання – це зобов'язання платника податків сплатити до бюджетів або державних цільових фондів відповідну суму коштів у порядку та у строки, визначені законами України (ст. 1 Закону України від 21 грудня 2000 р. із змінами "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" податкове зобов'язання)¹⁴⁰.

Матеріальний зміст відносин, які є предметом нашого аналізу, становить поведінка їх учасників при врегулюванні проблеми неплатоспроможності суб'єкта майнового обороту в період провадження у справі про банкрутство. Юридичний зміст відносин складають права й обов'язки учасників цього провадження, що визначені в Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", Господарському кодексі і Господарському процесуальному кодексі.

Соціальний зв'язок у зазначених відносинах охоплює частину господарсько-правового механізму, що створює існуючу сукупність конкретних відносин, спрямованих на відновлення платоспроможності боржника або на його ліквідацію в рамках провадження у справі про банкрутство.

¹⁴⁰ Див.: Закон України від 21 грудня 2000 р. із змінами "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 10. – Ст. 44.

Що стосується механізму заподіяння шкоди названим відносинам, то слід погодитись з ученими, які вважають, що шкода об'єкту злочину заподіюється "зсередини"¹⁴¹.

Щоправда незаконні дії у разі банкрутства заподіюють шкоду не тільки відносинам, що забезпечують законний порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство, а й суспільним відносинам, які забезпечують установлений законом порядок здійснення правосуддя в справах про банкрутство. Правосуддя – судова діяльність із реалізації судової влади, господарський процес – це одна з форм здійснення правосуддя (поряд із цивільним, адміністративним і кримінальним судочинством), а також гарантія реалізації права на судовий захист порушених прав і охоронюваних законом інтересів.

Таким чином, суспільні відносини, які забезпечують установлений законом порядок здійснення правосуддя в справах про банкрутство в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта господарювання, стосовно якого перебуває в провадженні справа про банкрутство, а також у частині обов'язкового виконання рішень господарського суду, – це додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт незаконних дій у разі банкрутства.

Як слушно зазначає В.Я. Тацій, встановлення додаткового безпосереднього об'єкта сприяє правильній кваліфікації злочину та відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь¹⁴². Незаконні дії у разі банкрутства, як і невиконання судового рішення (ст. 382 КК України), а також приховування майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт

¹⁴¹ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 35. Гордієнко В. Об'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (3 – 4 листопада 2004 року). – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, – 2005. – С. 308.

чи описано (ст. 388 КК України), посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування судочинства, тобто діяльність щодо здійснення правосуддя, у частині виконання судових рішень. Однак цей блок суспільних відносин для діяння, передбаченого ст. 221 КК України, буде додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, в той час як для злочинів, передбачених ст. 388 і ст. 382 КК України, – основним безпосереднім об'єктом.

Слід зазначити, що злочини у сфері господарської діяльності тісно пов'язані зі злочинами проти власності. Нормальне здійснення господарської (економічної) діяльності неможливе без належної охорони з боку держави права власності, його законної реалізації. Є.Л. Стрельцов пише, що злочини проти власності зазвичай спричиняють негативні наслідки в господарській діяльності, а останні можуть завдати шкоди майну¹⁴³. Так, ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 221 КК України, є настання наслідку у вигляді великої матеріальної шкоди. Тому додатковим обов'язковим об'єктом незаконних дій у разі банкрутства виступають також і суспільні відносини власності.

Н.О. Гуторова вважає, що додатковим факультативним об'єктом незаконних дій у разі банкрутства виступають суспільні відносини, які забезпечують правомірне функціонування державних або самоврядних органів, підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності та їх авторитет¹⁴⁴. Така позиція пояснюється тим, що цей злочин може бути вчинений службовою особою.

З цього приводу зауважимо, що злочин, передбачений ст. 221 КК України, може бути скоєний не будь-якою з осіб, яких кримінальний закон відносить до

¹⁴² Див.: Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х.: Вища школа: Изд-во при ХГУ, 1988. – С. 102.

¹⁴³ Див.: Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине: Курс лекций. – Одесса, 1997. – С. 113 – 114.

¹⁴⁴ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 96 – 97.

службових, а лише службовою особою суб'єкта господарювання, стосовно якого порушено справу про банкрутство.

Ураховуючи викладене вище, вважаємо, що додатковим об'єктом незаконних дій у разі банкрутства виступають такі суспільні відносини, які забезпечують правомірну службову діяльність апарату управління суб'єкта підприємства, стосовно якого знаходиться в провадженні справа про банкрутство. Проблемам співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших складів злочинів присвячено розділ 3 цієї роботи.

Звернемося до визначення предмета незаконних дій у разі банкрутства.

Проблема предмета злочину в плані застосування кримінального закону має велике теоретичне та практичне значення. У загальному понятті складу злочину предмет виступає факультативною ознакою. Але залежно від визначення в законі конкретного складу злочину предмет може відігравати роль обов'язкової ознаки, кваліфікуючої ознаки або ознаки, що пом'якшує покарання.

У складі злочину, передбаченого ст. 221 КК України, предмет виступає як обов'язкова ознака, тобто його відсутність виключає наявність складу незаконних дій у разі банкрутства. Закон називає чотири різновиди предмета незаконних дій у разі банкрутства: 1) майно; 2) майнові обов'язки; 3) відомості про майно; 4) документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності. Залежно від предмета об'єктивна сторона злочину може бути виражена у приховуванні, відчуженні, знищенні майна або передачі його в інше володіння, у приховуванні майнових обов'язків, приховуванні відомостей про майно або у фальсифікації, приховуванні або знищенні документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності.

Для правильного застосування ст. 221 КК України дуже важливо точно встановити зміст поняття "майно". На наш погляд, треба погодитися з

І.В. Шишко, яка наголошує на тому, що, оскільки визначення поняття майна в кримінальному законі немає, його слід розуміти в тому обсязі, який йому надано регулятивними нормативними правовими актами¹⁴⁵.

Виходячи з того, що об'єктом досліджуваного злочину є відносини, пов'язані з неспроможністю та банкрутством, які входять до предмета регулювання господарського права, вважаємо за доцільне розглянути поняття майна, закріпленого й в ГК України. Відповідно до ч. 1 ст. 139 ГК України майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів¹⁴⁶.

Законодавець у ч. 2 ст. 139 ГК України зазначає, що залежно від економічної форми, якої набуває майно в процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів. Треба зауважити, що ця класифікація розроблена з урахуванням специфіки термінології та форм фінансової звітності в Україні.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини й устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого та невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

¹⁴⁵ Див.: Шишко І.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 230.

¹⁴⁶ Див.: Господарський кодекс України // Голос України. – 2003 – 14 березня. – № 49 – 50.

Коштами в складі майна суб'єктів господарювання є гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами в складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

У ст. 3 Закону України від 12 липня 2001 р. "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, у тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності¹⁴⁷.

Майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери. У ч. 1 ст. 163 ГК України зазначено, що цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право й визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником.

Законом України від 18 листопада 2003 р. "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" установлено, що рухоме майно – це окрема рухома річ, сукупність рухомих речей, гроші, валютні цінності, цінні папери, а також майнові права та обов'язки¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Див.: Закону України від 12 липня 2001 р. "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

¹⁴⁸ Див.: Закон України від 18 листопада 2003 р. "Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень" // Юридичний вісник України. – 2004. – 7 – 13 лютого. – № 6 (450).

Оскільки основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій ґрунтується їхня господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права, передбачені Цивільним кодексом України, буде доцільним розглянути поняття "майно" з цивільно-правової точки зору.

У цивілістиці цей термін застосовується неоднозначно. По-перше, під майном розуміють річ чи конкретну сукупність речей. Саме про таке майно йдеться в нормах, які визначають предмет договорів купівлі-продажу, оренди, дарування, позики тощо. По-друге, під цим терміном розуміють сукупність прав, які належать конкретній особі. По-третє, терміном "майно" позначають сукупність майнових прав та обов'язків (наприклад під спадковим майном (спадковою масою, спадщиною) розуміють усі майнові права та обов'язки спадкоємця)¹⁴⁹.

У ст. 190 ЦК України дано визначення збірного поняття майна. Майном як особливим об'єктом цивільних прав вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. ЦК України також включає до поняття "майно" гроші (грошові кошти), валютні цінності, цінні папери.

Слід звернути увагу на той факт, що статтею 221 КК України передбачено тільки одну форму об'єктивної сторони злочину, в який предметом виступає майнові обов'язки, – приховування майнових обов'язків. У зв'язку з цим постає питання: яким чином можна приховати майнові обов'язки?

Аналіз літератури свідчить про те, що більшість науковців вимушені поширювально тлумачити термін "майнові обов'язки", розуміючи під ним майнові зобов'язання.

Наприклад, А.М. Ришелюк вважає, що майновими обов'язками є зобов'язання боржника перед іншими особами та зобов'язання інших осіб на

¹⁴⁹ Див.: Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. /О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.

користь боржника¹⁵⁰. П.П. Андрушко вказує, що під майновими обов'язками слід розуміти зобов'язання суб'єкта господарської діяльності перед іншими особами та майнові зобов'язання перед ним інших осіб¹⁵¹. Н.О. Гуторова зазначає, що майнові обов'язки – це майнові зобов'язання суб'єкта господарської діяльності перед іншими фізичними та юридичними особами або зобов'язання цих осіб перед суб'єктом господарської діяльності¹⁵². В.М. Киричко, О.І. Перепелиця, В.Я. Тацій висловлюють думку про те, що майновими обов'язками виступають зобов'язання особи, яка є боржником у процедурах банкрутства, перед іншими особами та державою, а також зобов'язання останніх перед боржником¹⁵³.

Поширювальному тлумаченню “майнових обов'язків” як “майнових зобов'язань” сприяють, на наш погляд, такі обставини: 1) в офіційному виданні КК України російською мовою термін "майнові обов'язкі" перекладено як "имущественные обязательства"¹⁵⁴; 2) термін "зобов'язання" у нормативно-правових актах та юридичній літературі тлумачиться неоднозначно.

Розглянемо співвідношення понять “майнові зобов'язання” та “майнові обов'язки” більш детально.

По-перше, під поняттям "зобов'язання" розуміють один із видів правовідносин. У такому розумінні ця правова категорія використовується, наприклад, у ст. 173 ГК України та в ст. 509 ЦК України. Так, згідно зі ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати

¹⁵⁰ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 587.

¹⁵¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України /За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – У трьох книгах. – Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 510.

¹⁵² Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО “Одиссей”, 2003. – С. 173.

¹⁵³ Див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. 2-е, перероб. та доп. – Х.: ТОВ “Одиссей”, 2004. – С. 605.

¹⁵⁴ Див.: Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.

майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Згідно зі ст. 173 ГК України господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником відносин у сфері господарювання, силою якого один суб'єкт (зобов'язана сторона) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Слід погодитися з І.Ю. Михальовим у тому, що зобов'язання – це правовідношення, котре, як і право вимоги кредитора та обов'язок боржника виконати цю вимогу, є абстрактною (ідеальною) юридичною конструкцією¹⁵⁵. Саме тому приховати зобов'язання можливо, тільки сховавши відповідний документ, в якому воно закріплено. Приховати суб'єктивне майнове право вимоги (дебіторська заборгованість) або обов'язок погасити кредиторську чи податкову заборгованість можна лише у випадку фальсифікації, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність. А в диспозиції ст. 221 КК України такі діяння передбачені як самостійні форми об'єктивної сторони злочину.

По-друге, аналіз чинного законодавства свідчить, що правова категорія "зобов'язання" може використовуватись і в дещо іншому розумінні. Господарське та цивільне законодавство містить цілу низку норм, у яких термін "майнове зобов'язання" використовується як синонім терміна "майновий обов'язок". Наприклад, у ч. 1 ст. 145 ГК України закріплено, що майновий стан суб'єктів господарювання визначається сукупністю належних йому майнових

¹⁵⁵ Див.: Михалёв И.Ю. Криминальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 217 с.

прав і майнових зобов'язань, що відображається в бухгалтерському обліку його господарської діяльності.

У бухгалтерському обліку під поняттям “зобов'язання” розуміють заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій, і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди, тобто потенційну можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів¹⁵⁶.

Згідно з абз. 7 ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи й надані послуги, сума кредитів з урахуванням процентів, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про порушення провадження у справі про банкрутство.

Таким чином, у цій нормі зобов'язання розглядається, по суті, як суб'єктивний цивільний обов'язок зобов'язаної особи сплатити певну грошову суму¹⁵⁷. Боржник повинен, тобто має обов'язок, погасити борг і таким чином задовольнити законні права кредитора.

Треба погодитися з О.О. Дудоровим у тому, що використання терміна "майнові обов'язки" для позначення предмета злочину, передбаченого ст. 221 КК України, є невдалим. Цей автор також стверджує, що оскільки незаконні дії у разі банкрутства спрямовані на зменшення матеріальних активів боржника, на

¹⁵⁶ Див.: Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність" // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 40 – Ст. 365.

¹⁵⁷ Див.: Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 40 – Ст. 365.

ухилення від розрахунків з кредиторами, у КК мова повинна йти про приховування не стільки майнових обов'язків, скільки майнових прав¹⁵⁸.

Ставить під сумнів суспільну небезпеку приховування боржником своїх обов'язків перед кредиторами й І.Ю. Михальов, який пише, що таке діяння не спрямоване на зменшення конкурсної маси боржника¹⁵⁹. Н.О. Лопашенко вважає, що до майнових зобов'язань у ст. 195 КК РФ треба віднести зобов'язання, за якими певна дія (передача майна, виконання робіт, сплата грошей) повинна бути використана на користь підприємства-боржника (банкрута). Такими зобов'язаннями є договори купівлі-продажу майна, міни, дарування, оплатного надання послуг, перевезення, позики, кредиту¹⁶⁰.

Але з наведеними думками важко погодитися через те, що приховування майнових обов'язків перешкоджає господарському суду скласти правильне уявлення про майновий стан боржника на кожній стадії провадження у справі про банкрутство. Наявність вказаних обов'язків зменшує конкурсну масу, тому що боржник заборгував кредитору певну суму і повинен її заплатити.

В кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн передбачено таку окрему форму об'єктивної сторони, як фальсифікація розміру боргу (наприклад, ч. 1 ст. 163 КК Швейцарії¹⁶¹).

І.А. Клепицький вважає, що ст. 195 КК РФ охоплює зменшення активів (справжнє або уявне), а фальсифікацію боргів за цією статтею кваліфікувати не можна, що є, на думку науковця, явною прогалиною у праві¹⁶². Видається однак, що фальсифікація боргів навряд чи може бути вчинена без фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову (у ст. 195 КК РФ –

¹⁵⁸ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 629 – 630.

¹⁵⁹ Див.: Михальов І.Ю. Кримінальне банкрутство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 87.

¹⁶⁰ Див.: Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности (Комментарий к главе 22 УК РФ). – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 298 – 299, 384.

¹⁶¹ Див.: Уголовный кодекс Швейцарии /Пер. с нем. и предисл. канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало, 2000. – С. 61 – 62.

¹⁶² Див.: Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С.328.

економічну) діяльність, у зв'язку з чим вести мову про прогалину кримінально-правового регулювання у такій ситуації не доводиться.

Слід зазначити, що після змін, внесених Федеральним законом від 30 грудня 2001 р. № 161-ФЗ "Про внесення змін до Кримінального Кодексу Російської Федерації та Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення" в диспозиції ст. 195 КК РФ ("Неправомірні дії у разі банкрутства) йдеться не тільки про приховування майна або майнових обов'язків, а ще і про приховування майнових прав. Звернемо увагу на те, що, на відміну від ст. 221 КК України, предметом злочину, передбаченого ст. 195 КК РФ як були, так і залишились саме майнові зобов'язання.

О.О. Дудоров вважає, що до документів про господарську чи фінансову діяльність як предмета аналізованого злочину відносяться будь-які документи, які містять інформацію про майно та майнові зобов'язання суб'єкта господарської діяльності, про здійснювані ним господарські операції. Це, наприклад, цивільно-правові договори, рахунки, накладні й інші первинні документи, баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал і примітки до звітів, журнали реєстрації платіжних доручень, платіжні доручення, заяви про відкриття банківських рахунків, документи, пов'язані з одержанням банківського кредиту, касова книга, журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів, прибуткові й видаткові касові ордери та інше¹⁶³.

Що ж стосується відомостей про майно в плані відповідальності за ст. 221 КК, то, на думку О.О. Дудорова, це інформація про кількісні та якісні характеристики майна суб'єкта господарської діяльності (наприклад про вартість майна, місце і час виготовлення предметів, їх комплектність, модифікацію, величину амортизаційного зносу), місцезнаходження такого

¹⁶³ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 631.

майно. Як правило, ці відомості відбиваються в документах про господарську чи фінансову діяльність, які є самостійним предметом злочину; водночас відомості про майно можуть набувати вигляду комп'ютерних записів, кіно-, фото- та відеоматеріалів, розміщуватися на дискетах, лазерних дисках тощо¹⁶⁴.

Завершуючи аналіз проблеми визначення предмета незаконних дій у разі банкрутства хотілось би зазначити таке.

"Майно" та "майнові обов'язки" наводяться законодавцем як різні предмети злочину, передбаченого ст. 221 КК. Однак у цивільному та господарському законодавстві майнові права та майнові обов'язки охоплюються поняттям "майно". У зв'язку з цим постає питання: чи є сенс у диспозиції ст. 221 КК виділяти майнові обов'язки як самостійний предмет злочину?

Правова категорія "майновий обов'язок" може використовуватися в декількох значеннях. По-перше, майнові права та майнові обов'язки входять у поняття "майно", яке є предметом злочину, передбаченого ст. 221 КК. По-друге, майнові обов'язки входять до складу зобов'язального правовідношення, тобто зобов'язання. По-третє, поняття "зобов'язання" використовується в значенні "обов'язок заплатити борг" як синонім терміна "заборгованість".

Досягнути точності в описі складу злочину можна декількома способами: 1) виключити словосполучення "майнові обов'язки" з диспозиції ст. 221 КК й залишити предметом цього злочину майно, відомості про майно та документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 2) замінити термін "обов'язки" поняттям "зобов'язання"; 3) доповнити диспозицію ст. 221 КК вказівкою на приховування не лише майна та майнових обов'язків, а й майнових прав.

¹⁶⁴ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 632.

На наш погляд, найбільш вдалим буде перший варіант вирішення проблеми. Зобов'язання (у розумінні обов'язку погасити борг) та майнові права (право вимоги) відобразатимуться в бухгалтерському обліку суб'єкта господарської діяльності. Як вже зазначалось, приховати майнове зобов'язання (обов'язок) і майнове право можна, тільки якщо сфальсифікувати, сховати або знищити документи, на підставі яких вони настали, в яких вони зафіксовані, або якщо не внести ці відомості в документи бухгалтерського обліку. Приховування відомостей про майно, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність, вже передбачені як форми об'єктивної сторони складу незаконних дій у разі банкрутства. Саме тому недоцільно термін "зобов'язання" виокремлювати як предмет злочину. Немає, на наш погляд, необхідності виділяти майнові обов'язки як окремий предмет злочину в диспозиції ст. 221 КК і через те, що в цивільному та господарському законодавстві вони охоплюються поняттям "майно"¹⁶⁵. Подібний варіант вдосконалення кримінального закону висуває російський дослідник А.Г. Кудрявцев, який вважає, що згадані у ст. 195 КК РФ майнові зобов'язання мають розглядатись на законодавчому рівні як складова частина майна боржника¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Див.: Болдарь Г.Є. Предмет незаконных действий у разі банкрутства: проблемні питання // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 1. – Луганськ, 2006. – С. 148 – 156.

¹⁶⁶ Див.: Кудрявцев А.Г. Преднамеренное банкротство: оценка первой попытки реформировать содержание ст. 196 УК РФ // Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции, взаимовлияние: Сборник научных трудов / Под. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2004. – С. 385; Кудрявцев А.Г. Нормы о криминальных банкротствах в свете предлагаемых изменений УК РФ // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия: Сборник научных трудов / Под. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2005. – С. 238

2.2 Об'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства

Специфіка кожного складу злочину, як слушно зауважив у свій час А.Н. Трайнін, полягає головним чином в об'єктивній стороні, яка включає: зовнішню сторону суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечним наслідком, місце, час, спосіб, а також обстановку вчинення злочину¹⁶⁷.

Об'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства охоплює: діяння (дію або бездіяльність), наслідки у вигляді великої матеріальної шкоди, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також обстановку (або, як вважають окремі правники, час) скоєння злочину.

Злочинне діяння може бути альтернативно виражено у: 1) приховуванні майна; 2) відчуженні майна; 3) знищенні майна; 4) передачі майна в інше володіння; 5) приховуванні майнових обов'язків; 6) приховуванні відомостей про майно; 7) фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 8) приховуванні цих документів; 9) знищенні таких документів.

На думку О.О. Дудорова, вказані діяння мають спільну спрямованість – прагнення винної особи через зменшення конкурсної маси ухилитись від повної сплати боргів у процесі застосування процедур банкрутства¹⁶⁸. Т.Г. Чебоньян також пише про те, що суть неправомірних дій у разі банкрутства полягає у зменшенні конкурсної маси. У зв'язку з цим ч. 1 ст. 195 КК РФ повинна містити альтернативну вказівку на приховування майна або інші умисні діяння, що

¹⁶⁷ Див.: Трайнін А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. – М.: Юрид. лит., 1951. – С. 183.

¹⁶⁸ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 632.

спрямовані або в інший спосіб тягнуть за собою зменшення майна боржника та (або) перешкоджати процесу неплатоспроможності¹⁶⁹.

Можна сказати, що вказані у ст. 221 КК України форми об'єктивної сторони є традиційними для так званого "злісного банкрутства". У кримінальному законодавстві зарубіжних держав також передбачено досить різноманітні форми цього злочину: 1) приховування майна (ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 3 ст. 215 КК Латвії, ч. 1 ст. 210 КК Азербайджану, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ст. 215 Казахстану, ст. 241 КК Білорусії, ч. 1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану, § 156 КК Австрії, ст. 300 КК Польщі, ч. 1 ст. 163 КК Швейцарії, ч. 2 ст. 208 КК Литви, ч. 1 абз. 1 § 283 КК ФРН, ч. 1 ст. 314-7 КК Франції); 2) відчуження майна (ч. 3 ст. 215 КК Латвії, ст. 300 КК Польщі, ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 210 КК Азербайджану, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ст. 215 Казахстану, ч.1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану,); 3) необґрунтовано дешевий продаж майна або відчуження майна без зустрічного задоволення (ч. 2 ст. 208 КК Литви, п. 2 ст. 341 і п. 2 ст. 343 КК Голландії); 4) розтрата майна (ч. 2 ст. 208 КК Литви); 5) знищення, руйнування або пошкодження майна (ст. 300 КК Польщі, ч. 1 абз. 1 § 283 КК ФРН, ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ч. 1 ст. 215 Казахстану, ч. 1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану, ст. 164 КК Швейцарії); 6) розпорядження майном або майновою цінністю (ст. 169 КК Швейцарії, ст. 259 КК Іспанії); 7) створення на стороні майнових цінностей (ч. 1 ст. 163 КК Швейцарії), переведення майна за кордон (ч. 2 ст. 208 КК Литви); 8) передача майна в інше володіння (ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ч. 1 ст. 215 Казахстану, ч. 1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану); 9) немотивоване дарування або уступка майна (ст. 300 КК Польщі, ч. 2 ст. 208 КК Литви); 10) приховування майнових обов'язків (ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч.1 ст.

¹⁶⁹ Див.: Чебоньян Т.Г. Уголовно-правовая характеристика правонарушений при банкротстве: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ростов-на-Дону, 2005 [Электронный ресурс] // Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции <<http://sartraccs.sgap.ru>> (16.06.2006).

210 КК Азербайджану, ст. 215 Казахстану, ч.1 ст. 269 КК Таджикистану, ч.1 ст. 257 КК Туркменістану); 11) приховування майнових прав (ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії); 12) приховування угод (ч. 3 ст. 215 КК Латвії); 13) приховування відомостей про майно (ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 210 КК Азербайджану, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ч. 1 ст. 215 Казахстану, ч. 1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану); 14) збут майна (ст. 300 КК Польщі, ст. 241 КК Білорусії); 15) приховування інформації, передбаченої законом (ч. 2 та ч. 3 ст. 215 КК Латвії); 16) приховування, підроблення (фальсифікація) або знищення (псування) бухгалтерських та інших облікових документів (ч. 3 ст. 215 КК Латвії, ч. 1 абз. 5 § 283 КК ФРН, ч. 1 ст. 195 КК РФ, ч. 1 ст. 210 КК Азербайджану, ч. 1 ст. 192 КК Вірменії, ч. 1 ст. 215 Казахстану, ч. 1 ст. 269 КК Таджикистану, ч. 1 ст. 257 КК Туркменістану); 17) визнання неіснуючих зобов'язань, фальсифікованих вимог або фіктивних прав (§ 156 КК Австрії, ч. 1 ст. 163 КК Швейцарії, ч. 1 абз. 4 § 283 КК ФРН, п. 1 ст. 341 і п. 1 ст. 343 КК Голландії, ст. 1482 КК Естонії); 18) фальсифікація розміру боргу (ч. 1 ст. 163 КК Швейцарії); 19) безпідставна відмова від прав (164 КК Швейцарії); 20) вчинення дій, що породжують обов'язки (ст. 229 КК Іспанії); 21) збільшення своїх зобов'язань або зменшення активів (ч. 1 ст. 314-7 КК Франції); 22) зменшення чи приховування всіх або частини своїх доходів (ч. 1 ст. 314-7 КК Франції).

Такі виокремленні у ст. 221 КК України форми незаконних дій у разі банкрутства, як приховування та відчуження майна, є одними з найбільш традиційних для злісного банкрутства. Ще Г.Ф. Шершеневич писав, що під банкрутством слід розуміти необережне чи навмисне заподіяння неспроможним боржником збитку кредиторам за допомогою зменшення чи приховання майна¹⁷⁰.

¹⁷⁰ Див.: Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – С. 460.

Проведене нами дослідження показує, що в сучасних умовах у 37% кримінальних справ, порушених за ст. 221 КК України, спосіб дії полягав саме у приховуванні та відчуженні майна. Для порівняння: у США, за інформацією С.П. Кубанцева, до 70% банкрутських шахрайств припадає на приховування рахунків і активів¹⁷¹.

Під приховуванням майна або відомостей про нього, майнових обов'язків або документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності слід розуміти їх утаювання різними способами. До цих способів можна віднести, наприклад, перевезення майна або документів в інше місце; досягнення домовленості з контрагентами за угодою про відстрочку виконання зобов'язань; безпідставне переведення грошових коштів з рахунків боржника на рахунки інших юридичних або фізичних осіб; умовчання про частину майна або про те, що будь-які особи мають на користь суб'єкта господарювання, відносно якого порушено справу про банкрутство, певні зобов'язання; неоформлення документів щодо товарно-матеріальних цінностей, а також їх безпідставне списання; неповідомлення інформації про розмір майна або його місцезнаходження, ненадання певного документу.

Приховування документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності розуміти їх утаювання – ненадання особі, яка за законодавством повинна отримати ці відомості, наприклад комітету кредиторів, господарському суду, ліквідаційній комісії, арбітражному управляючому тощо. Так, директор і засновник МПП "ПКАФ "Леонид" Ю. приховав відомості про майно підприємства, у результаті чого кредиторам була спричинена шкода на загальну суму 88631,91 грн¹⁷².

¹⁷¹ Див.: Кубанцев С.П. Фиктивное банкротство в США // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 98.

¹⁷² Див.: Матеріали УМВС України в Луганській області. Кримінальна справа № 10039014-01 за 2003 рік.

Відчуження майна як форма об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства включає всі форми оплатної або безоплатної його передачі: продаж, обмін, дарування тощо.

Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлені певні обмеження прав службової особи суб'єкта господарювання стосовно можливості вчинення угод з майном. Порухення встановлених законодавством заборон і буде становити таку форму об'єктивної сторони аналізованого злочину, як передача майна в інше володіння. Так, згідно з п. 13 ст. 13 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" укладати угоду щодо розпорядження майном боржника керівник підприємства може тільки за погодженням із розпорядником майна. Тому реалізацію майна ВАТ "Северодонецький приладобудівний завод" на суму 380000 грн., яка була здійснена службовими особами зазначеного підприємства без погодження з арбітражним керуючим, правильно кваліфіковано слідчим як незаконні дії у разі банкрутства¹⁷³.

Слід зазначити, що на практиці такі форми об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, як приховування майна, приховуванням відомостей про нього та приховуванням документів, які відображають фінансового-господарську діяльність боржника, часто поєднується із подальшим відчуження майна. Так, П., будучи засновником та службовою особою (директором) МПП "Ремонтсервіс", приховав від ліквідатора Б. придбані ним від імені підприємства товарно-матеріальні цінності, а потім незаконно реалізував (продав) без відома останнього, на загальну суму 287377,81 грн. Пунктом 1 ст. 25 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлено, що ліквідатор з дня свого призначення виконує функції щодо управління та

¹⁷³ Див: Матеріали УМВС України в Луганській області. Кримінальна справа № 37049009-01 за 2004 рік.

розпорядження майном. З огляду на викладене, дії гр-на П. правильно кваліфіковано за ст. 221 КК України¹⁷⁴.

Під знищенням майна слід розуміти доведення його до повної непридатності для використання за цільовим призначенням або коли відновлення (реконструкція) майна економічно нерентабельна. Знищення майна може бути здійснено шляхом розбиття, вибуху, підпалу, затоплення, розламування, розрізання речі на шматки, а також шляхом впливу на річ водою, повітрям, сонячним світлом, якщо у результаті такої дії річ може бути зіпсована.

Передачі майна в інше володіння в плані відповідальності за ст. 221 КК – це тимчасова переуступка права користування або володіння ним. Передача майна в інше володіння як форма аналізованого злочину не охоплює передачу права розпорядження майном, яке зберігається за його власником – юридичною особою, відносно якої порушено справу про банкрутство. Наприклад, передача майна в інше володіння, може бути здійснена у формі передачі на зберігання, в оренду або лізинг.

Фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, охоплює їх підроблення, перекручування, внесення до них відомостей, які змінюють зміст документу. У документи можуть вноситись неправдиві данні про розмір заборгованості, обсяг та вартість майна. Фальсифікація може проявлятися у внесенні змін у справжній документ або у виготовленні повністю підробленого документу. Важливим для кваліфікації за ст. 221 КК є те, що фальсифікація відбувається стосовно той частини відомостей, які мають відношення до можливостей боржника щодо погашення заборгованості.

¹⁷⁴ Див: Архів Стаханівського міського суду. Справа № 1-318 за 2004 рік.

Під знищенням вищеназваних документів слід розуміти доведення їх до повної непридатності для використання до того, коли сплинуть встановлені законодавством строки їх зберігання.

Продовжуючи аналіз об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, треба відмітити, що цей склад злочину сформульовано законодавцем як матеріальний, оскільки наслідки у вигляді великої матеріальної шкоди є обов'язковим елементом його об'єктивної сторони.

Стосовно доцільності закріплення складу злочину незаконних дій у разі банкрутства як матеріального в літературі триває дискусія.

Так, Б.І. Колб, О.М. Классен та І.А. Клепицький вважають, що законодавець припустився помилки, передбачивши неправомірні дії при банкрутстві (ст. 195 КК РФ) як матеріальний склад злочину, бо це практично виключає можливість ефективної правової боротьби з ним¹⁷⁵.

На думку І.А. Клепицького, наведені в законі наслідки, хоч і не позбавлені зв'язку з основним об'єктом цього злочину, все ж перебувають за його межами. Дослідник вказує, що небезпечність кримінального банкрутства в сучасному його розумінні визначається не стільки тим, що воно заподіює майнову шкоду кредиторам, скільки тим, що воно підриває довіру до кредитних відносин, веде до подорожчання кредиту, до ускладнення його отримання сумлінними боржниками, а врешті-решт позбавляє народне господарство необхідних для його розвитку кредитних ресурсів і знижує ефективність суспільного виробництва. Науковець вважає, що на користь виключення наслідків із числа обов'язкових ознак неправомірних дій у разі банкрутства свідчить і вивчення

¹⁷⁵ Див.: Колб Б. Что мешает борьбе с криминальными банкротствами // Законность. – 1999. – № 11. – С. 39; Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 13 – 15; Колб Б. Субъективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 6. – С. 35 – 36; Колб Б. Административная ответственность за банкротство // Законность. – 2002. – № 12. – С. 26 – 27; Колб Б. Цели криминальных банкротства // Законность. – 2003. – № 9. – С. 25; Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 7, 22; Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 329.

зарубіжного досвіду, зокрема німецького законодавства¹⁷⁶. О.М. Классен та Т.Г. Чебоньян пропонують визнати велику матеріальну шкоду кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ст. 195 КК РФ¹⁷⁷.

С.П. Кубанцев закликає під час вдосконалення КК РФ придивитись до американського досвіду: у США злочинні діяння, які означають фіктивне банкрутство, караються при будь-якому розмірі заподіяної шкоди, а сам цей розмір може бути врахований лише під час призначення покарання¹⁷⁸. Г.П. Чинибалаянц стверджує, що до основних тенденцій сучасного розвитку кримінально-правових норм про банкрутство є, окрім іншого, й визначення складів цих злочинів як формальних¹⁷⁹. Цю позицію поділяє і Б.М. Грек, який пише, що однією з основних тенденцій сучасного розвитку кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за банкрутство, у законодавстві Франції, Іспанії, Швейцарії та США є побудова відповідних складів злочинів за типом формальних¹⁸⁰.

Б.І. Колб звертає увагу на той факт, що неправомірні дії у разі банкрутства є закінченим злочином лише тоді, коли встановлено велику шкоду. Це можливо тільки після завершення конкурсної процедури, тобто фактично через 2-3 роки після вчинення злочину, коли докази будуть уже втрачені. На думку науковця, очікування наслідків паралізує боротьбу правоохоронних органів із злочинами, не дозволяє своєчасно почати розслідування в той час, як

¹⁷⁶ Див.: Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 329.

¹⁷⁷ Див.: Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 22; Див.: Чебоньян Т.Г. Уголовно-правовая характеристика неправомерных действий при банкротстве: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Ростов-на-Дону, 2005 [Электронный ресурс] // Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции <<http://sartraccs.sgap.ru>> (16.06.2006).

¹⁷⁸ Див.: Кубанцев С.П. Фиктивное банкротство в США // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 110.

¹⁷⁹ Див.: Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 24.

¹⁸⁰ Див.: Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – С. 122

винні особи мають змогу і надалі безкарно скоювати дії на шкоду інтересам кредиторів¹⁸¹.

На наш погляд, цілком обґрунтованою є думка О.О. Дудорова, що порушення кримінальної справи за ст. 221 або іншою статтею КК про відповідальність за той чи інший злочин, пов'язаний з банкрутством, має відбуватись у тому разі, коли у скоєному вбачаються ознаки конкретного складу злочину – незалежно від того, як саме здійснюється і чим завершується провадження у господарському суді справи про банкрутство. Тобто рішення господарського суду не повинне мати преюдиціальне значення у кримінальних справах про злочини, пов'язані з банкрутством¹⁸². Як зазначалось у підрозділі 1.3 історичний досвід законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за злочини у сфері банкрутства дійсно свідчить, що у XIX – початку XX століття рішення комерційного суду мала преюдиціальне значення для встановлення складу злочину "злісного банкрутства", наприклад форми вини. Однак сучасне кримінальне право України не має інституту господарської преюдиціальності. Тому, на наш погляд, не можна погодитись з В. Гордієнко, який аналізуючи злочин, передбачений ст. 219 КК, стверджує що факт стійкої фінансової неспроможності має бути встановлений господарським судом¹⁸³. У науковій літературі цілком обґрунтовано зазначається, що з погляду відповідальності за доведення до банкрутства під стійкою фінансова неспроможністю слід розуміти наявність підстав для порушення справи про банкрутство, які закріплені у ч. 3 ст. 6 Закону України "Про відновлення

¹⁸¹ Див.: Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 15.

¹⁸² Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 633.

¹⁸³ Див.: Гордієнко В. Об'єктивна сторона злочину доведення до банкрутства за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка: Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 449.

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", і для кваліфікації цього злочину не має значення чи була вона порушена господарським судом¹⁸⁴.

Слід зазначити, що зарубіжний досвід у регулювання питання, що розглядається, є досить неоднозначний. Так, у кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн наслідки так само, як і в Україні, є обов'язковим елементом об'єктивної сторони злісного банкрутства. Наприклад, наслідки у вигляді значної шкоди передбачено у ст. 210.1 КК Азербайджану, а у вигляді великої шкоди – у частинах 1 ст. 192 КК Вірменії, ст. 195 КК РФ, ст. 215 КК Казахстану, ст. 296 КК Таджикистану, ст. 257 КК Туркменістану. Проаналізувавши приписи КК ФРН про відповідальність за злочини, пов'язані з банкрутством, Л.А. Можайська обґрунтовано зауважує, що конструкцію цих складів злочинів не можна однозначно вважати ні формальною, ні матеріальною. Річ у тім, що в одному й тому самому складі злочину (наприклад, передбаченому § 283) можуть поєднуватись ознаки і першого, і другого¹⁸⁵.

Треба відмітити, що в Україні на відміну, скажімо, від Росії, відсутня відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства, якщо вони не завдали великої матеріальної шкоди. Так, ст. 14.13 КпАП РФ після змін, внесених Федеральним законом від 30 грудня 2001 р. № 161-ФЗ "Про внесення змін до Кримінального Кодексу Російської Федерації та Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення" передбачає відповідальність за неправомірні дії у разі банкрутства. Об'єктивна сторона названого адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 14.13 КпАП РФ, аналогічна об'єктивній стороні злочину, передбаченого чинною редакцією ч. 1 ст. 195 КК РФ, за винятком того, що для притягнення особи до адміністративної відповідальності не потрібно настання певного розміру

¹⁸⁴ Див.: Кримінальне право України. Особлива частина. /За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я.Тация. – К. –Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 199; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 613.

¹⁸⁵ Див.: Можайская Л.А. Уголовная ответственность за деяния, связанные с банкротством, по Уголовному кодексу Германии // Государство и право. – 2005. – № 3 – С. 73.

шкоди. Частиною 2 ст. 14.13 КпАП РФ так само, як і ч. 2 ст. 195 КК РФ, встановлено відповідальність за неправомірне задоволення майнових вимог певних кредиторів. І знову ж різниця між складом злочину й відповідним адміністративним проступком полягає у тому, що для визнання правопорушення суспільно небезпечним – злочином, необхідно встановити що дії винного спричинили велику матеріальну шкоду. Частиною 4 ст. 14.13 КпАП РФ передбачена відповідальність за незаконне перешкоджання діяльності арбітражного керуючого або тимчасової адміністрації кредитної організації, у тому числі ухилення від передачі документів, необхідних для виконання покладених на них обов'язків, або майна, що належить юридичній особі або кредитній організації, у випадках, коли функції керівника юридичної особи або кредитної організації покладено відповідно на арбітражного керуючого або керівника тимчасової організації кредитної організації. Аналогічною є і диспозиція кримінально-правової норми (ч. 3 ст. 195 КК РФ) за винятком того, що злочин вважається закінченим з моменту настання великої матеріальної шкоди. Таким чином, російський законодавець вважає, що заподіяння великої матеріальної шкоди є тією ознакою, що істотно підвищує ступінь суспільної небезпеки та є достатньою для визнання цього правопорушення злочином.

Ми поділяємо думку О.В. Кузнецова про те, що конструювання складів злочинного банкрутства за типом матеріальних дозволяє закріпити у них критерії розмежування злочинів та інших правопорушень у сфері неспроможності. Такий підхід незважаючи на складнощі правозастосування є виправданим, таким, що зорієнтований на подальший розвиток кримінально-правової охорони цивільного обороту¹⁸⁶. У зв'язку з викладеним вважаємо, що в основному складі незаконних дій у разі банкрутства не слід відмовлятися від такої ознаки об'єктивної сторони, як заподіяння матеріальної шкоди.

¹⁸⁶ Див.: Кузнецов А.В. Преступления в сфере несостоятельности (ст. 195 – 197 УК РФ): вопросы законодательной техники и дифференциации ответственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2004. – С. 13.

Слід зазначити, що вказівка законодавця на виключно матеріальний характер шкоди не дозволяє кваліфікувати за ст. 221 КК, випадки вчинення незаконних дій у разі банкрутства, наслідками яких стали, скажімо, ліквідація підприємства у результаті визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом, а також масові звільнення працівників цієї юридичної особи, самогубство або психічне захворювання кредитора, вимоги якого залишилися незадоволеними. Завдання вказаних наслідки в результаті вчинення інших злочинів у сфері банкрутства (ст. 218 – 220 КК) також не може розглядатись як обов'язковий для цих злочинів елемент об'єктивної сторони – велика матеріальна шкода.

Із зазначеної причини вважаємо, що В. Гордієнко припускається помилки, коли стверджує, що до великої матеріальної шкоди як наслідку злочину, передбаченого ст. 219 КК, можна відносити підрив ділової репутації потерпілих, зміну режиму нормальної роботи організації – кредитора, вимушене зменшення штату¹⁸⁷.

У розглядуваному аспекті вважаємо за доречне послатись на підготовлений П.П. Андрушком і П.С. Берзіним відзив на автореферат кандидатської дисертації Б.М. Грека "Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства". У цьому відзиві міститься цілком обґрунтоване зауваження щодо зробленого Б.М. Греком застереження, яке абсолютно не узгоджується з вимогами ст. ст. 218, 219 КК України щодо матеріального характеру заподіяної шкоди. Йдеться про неточність наведеного у названому авторефераті висловлювання про те, що "шкода від фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства може бути майновою (зменшення майна, спричинення збитків), немайновою (зниження ділової репутації,

¹⁸⁷ Див.: Гордієнко В. Об'єктивна сторона злочину доведення до банкрутства за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка: Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 449.

зменшення нематеріальних активів суб'єкта господарювання) та політичною (підрив державної політики у сфері розвитку ринкових відносин тощо)¹⁸⁸.

Злочин, передбачений ст. 221 КК, як й інші злочини, пов'язані з банкрутством, визнається закінченими з моменту заподіяння великої матеріальної шкоди, яка згідно з приміткою до ст. 218 КК України в 500 і більше разів перевищує н.м.д.г. У літературі висловлюється думка, що роль певного орієнтира при визначенні великої матеріальної шкоди, яка заподіюється "банкрутними" злочинами могла б відігравати сума у 300 м.р.з.п., тобто та сума, яка визначена ч. 3 ст. 6 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" як підстава для порушення справи про банкрутство у господарському суді¹⁸⁹. Так, В. Гордієко запропонував встановити розмір матеріальної шкоди для злочинів у сфері банкрутства не меншим, ніж той, що встановлений вищеназваною нормою Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"¹⁹⁰. Подібним чином міркує Д.В. Ревський, який з метою подолання міжгалузевих колізій пропонує внести зміни до КК – замінити суму великої матеріальної шкоди у ст. 219 КК у 500 н.м.д.г. на 300 м.р.з.п., тобто на мінімальну суму, визначену законом для порушення справи про банкрутство¹⁹¹. Цю точку зору поділяє і Г.М. Зеленов. Заслуговує на підтримку пропозиція науковця вважати матеріальну шкоду у ст.ст. 218 – 221 КК великою, якщо вона у 300 і більше разів перевищує м.р.з.п.¹⁹².

¹⁸⁸ Див.: Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – С. 6.

¹⁸⁹ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 602.

¹⁹⁰ Див.: Гордієнко В. Об'єктивна сторона злочину доведення до банкрутства за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка: Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 448 – 449.

¹⁹¹ Див.: Ревський Д.В. Доведення до банкрутства: сравнительный анализ хозяйственно-правового и уголовно-правового регулирования // Экономика и право. – 2005. – № 2. – С. 147.

¹⁹² Див.: Зеленов Г.М. Проблемні аспекти об'єктивної сторони складу злочину "фіктивне банкрутство" // Кримінальне право України. – 2008. – № 8. – С. 56.

Такий підхід до визначення розміру шкоди, заподіяної у результаті скоєння злочинів у сфері банкрутства, підтримується і деякими російськими науковцями. Наприклад, А.Х. Тімербулатов вважає, що при визначенні критеріїв великої матеріальної шкоди треба виходити з суми, яка визначається регулятивним законодавством як підстава для порушення справи про банкрутство¹⁹³.

В контексті зазначеного не зовсім переконливою здається пропозиція О.Г. Фролова, щодо доцільності зміни суми великого розміру матеріальної шкоди, заподіяної в результаті вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК, з суми у 500 і більше н.м.д.г. на суму, яка дорівнює 600 і більше н.м.д.г.¹⁹⁴.

Не може не викликати стурбованості відсутність узгодженості між кримінальним і господарським законодавством у питанні щодо розміру шкоди, яка заподіюється незаконними діями у разі банкрутства. Річ у тому, що диспозицією ст. 221 КК України передбачено заподіяння великої матеріальної шкоди, а ч. 4 ст. 215 ГК України закріплює, що кримінальна відповідальність настає за неправомірні дії в процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів і державі.

Кожному правознавцеві відомо, що з кримінально-правової точки зору велика та істотна шкода – поняття різні. Проблема і в тому, що ні ГК, ні КК не дають тлумачення, що слід розуміти під істотною шкодою при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства. Крім цього, обов'язковим елементом об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 218 – 221 КК, як зазначалось вище, може бути тільки матеріальна шкода. Поняттям "істотна шкода" можуть охоплюватись і наслідки нематеріального характеру, про які мова йшла вище.

¹⁹³ Див.: Тімербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 18.

¹⁹⁴ Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 6.

Крім того, ГК і КК неузгоджені між собою у питанні визначення потерпілих від злочинів у сфері банкрутства. Так, у ч. 4 ст. 215 ГК зазначено, що приховування банкрутства, фіктивне банкрутство або умисне доведення до банкрутства, а також неправомірні дії в процедурах неплатоспроможності, пов'язані з розпорядженням майном боржника, що завдали істотної шкоди інтересам кредиторів і державі, тягнуть за собою кримінальну відповідальність. А в КК потерпілими від фіктивного банкрутства у диспозиції ст. 218 КК названо кредиторів (у множині) та державу, від доведення до банкрутства – державу та кредитора (в однині), а від приховування стійкої фінансової неспроможності – кредитора (в однині). У диспозиції ст. 221 КК потерпілий не зазначається.

Вважаємо, що такий стан справ є неприпустимим, бо свідчить про порушення з боку законодавця принципу системності, про неузгодженість різних галузей права у регулюванні одних і тих саме питань.

Вивчення кримінальних справ, порушених за ст. 221 КК, свідчить про те, що у переважній більшості випадків при вчиненні цього злочину шкода спричиняється кредиторам. Такий підхід є традиційним. Однак, на сучасному етапі розвитку економічної системи України можна стверджувати, що злочини у сфері банкрутства спричиняють шкоду не тільки інтересам кредиторів, а ще і державі: і як кредитору, і як одержувачу податків. Крім того, оскільки суб'єктом всіх без виключення "банкрутських" злочинів є службова особа, то цілком логічно, що у деяких випадках потерпілим від вказаних злочинів може бути юридична особа – боржник. На цю обставину звертається увага у багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідженнях¹⁹⁵. Доречи, за даними А.Г. Кудрявцева, у слідчій практиці РФ зустрічаються випадки спричинення шкоди

¹⁹⁵ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 633; Михалёв И.Ю. Кримінальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 138 – 140; Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 5; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 588; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар

"банкрутськими злочинами" самій організації – боржнику¹⁹⁶. Потерпілим від незаконних дій у разі банкрутства в науковій літературі також визнаються власник майна боржника¹⁹⁷ або власник (власники, співвласники) суб'єкта господарської діяльності¹⁹⁸. Характерно, що після змін, внесених до ст.ст. 195 – 197 КК РФ Федеральним законом від 19 грудня 2005 року № 161-ФЗ "Про внесення змін до Кримінального Кодексу Російської Федерації та Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення", в диспозиції жодної з названих кримінально-правових норм не визначено потерпілого від злочину.

Важливим в аспекті відповідальності за ст. 221 КК є питання: з чого складається розмір великої матеріальної шкоди?

Так, А.М. Ришелюк вважає, що шкода від злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК, може бути заподіяна як одній особі, так і сумарно двом чи більше особам, включаючи і шкоду, заподіяну державі¹⁹⁹.

О.І. Перепелиця, В.М. Киричко та В.Я. Тацій стверджують, що матеріальною шкодою, яка спричиняється злочином, передбаченим ст. 221 КК, є завдані збитки: втрата або пошкодження майна, додаткові витрати (вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), не одержані доходи, які були б одержані у разі належного виконання зобов'язання. Така шкода може буди завдана одній особі або ж бути сумарною²⁰⁰.

/ Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2004. – С. 588.

¹⁹⁶ Див.: Кудрявцев А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления, связанные с банкротством, на современном этапе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Волгоград, 2004. – С. 32.

¹⁹⁷ Див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2004. – С. 588.

¹⁹⁸ Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2003. – С. 176; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 582.

¹⁹⁹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 582.

²⁰⁰ Див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2004. – С. 588.

Н.О. Гуторова пише, що сума шкоди від незаконних дій у разі банкрутства може бути результатом спричинення шкоди одному з потерпілих або складати сумарний розмір матеріальної шкоди, яка була спричинена декільком особам. Така шкода може бути наслідком приховування майна або права на майно від власника або власників суб'єкта господарської діяльності, невиконання майнових зобов'язань перед іншими фізичними або юридичними особами, які виникли із цивільно-правових договорів (заборгованість за виконані роботи, поставлену продукцію, оренду приміщення, неповернення кредиту або несплата процентів за його використання), заборгованості по заробітній платі робітникам суб'єкта господарювання або несплата до бюджетів або державних цільових фондів податків, зборів. При визначенні шкоди враховується як пряма матеріальна шкода, так і упущена вигода²⁰¹.

А.Х. Тімербулатов вважає, що при вчиненні неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) шкода складається не тільки з вартості майна, але й з різних інших збитків (упущених відсотків від використання грошових коштів, втрачених часток кредиторів із конкурсної маси, зменшення податкової бази, зниження валового національного продукту тощо)²⁰².

Слід погодитись з П.С. Берзіним і Г.М. Зеленовим у тому, що при визначенні шкоди у злочинах, передбачених ст. 218 – 221 КК, необхідно керуватись положеннями ст. 623 ЦК та ст. 224, ст. 225 ГК, які регламентують склад і розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання²⁰³.

У контексті цього слушною видається думка П.С. Берзіна, що матеріальна шкода у злочинах, передбачених ст. 218 – 221 КК, може складатися із сум будь-яких коштів (у грошовій, матеріальній чи нематеріальній формах), які кредитор

²⁰¹ Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2003. – С. 176.

²⁰² Див.: Тімербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 18.

²⁰³ Див.: Берзін П.С. Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди. – К.: Юрисконсульт, 2005. – С. 65; Зеленов Г.М. Проблемні аспекти об'єктивної сторони складу злочину "фіктивне банкрутство" // Кримінальне право України. – 2008. – № 8. – С. 55 – 56.

та/або держава витратили для відновлення свого порушеного права на одержання коштів, а також сум коштів (доходів), які б вони (кредитор та/або держава) могли реально одержати, якби їх цивільні права та інтереси не були порушені (упущена вигода)²⁰⁴.

Отже викладене дозволяє дійти таких висновків. По-перше, потерпілими від незаконних дій у разі банкрутства можуть бути кредитори, держава, учасник (засновник) суб'єкта господарської діяльності, а також боржник – юридична особа, відносно якої порушено справу про банкрутство. По-друге, велика матеріальна шкода при вчиненні цього злочину може бути спричинена як одному потерпілому, так і сумарно декільком. По-третє, велика матеріальна шкода у злочинах, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК,

Звернемося до аналізу такої ознаки об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, як обстановка вчинення злочину, що визначена в диспозиції ст. 221 КК України формулюванням "у разі банкрутства".

Треба зазначити, що в науковій літературі не склалося єдиної думки стосовно того, яку саме ознаку об'єктивної сторони злочину позначено цим словосполученням. Ряд вчених вважають цю ознаку часом²⁰⁵. Однак більшість авторів вважає поняття "у разі банкрутства" позначенням обстановки вчинення злочину²⁰⁶. Наприклад, Г.О. Єсаков у коментарі до ч. 1 ст. 195 КК РФ пише, що

²⁰⁴ Див.: Берзін П.С. Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди. – К.: Юрисконсульт, 2005. – С. 65.

²⁰⁵ Див.: Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1998. – С. 156; Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 14; Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 10; Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 20.

²⁰⁶ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 636; Михалев И.Ю. Криминальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С.75; Уголовное право России. Особенная часть: Учебник /Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. Б.В. Здравомыслов – М.: Юрист, 1996. – С. 225; Колб Б. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 2001. – № 6. – С. 12; Тимербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 19; Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 326; Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник. – Изд. испр. и доп. / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л.В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А.И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А.И. Чучаева. – М.: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2006. – С. 263; Кудрявцев А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления, связанные с банкротством, на современном

обов'язковою ознакою передбаченого цією нормою складу злочину є час вчинення злочину (у тому числі при банкрутстві), про наявність якого свідчить ухвалення арбітражним судом рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття конкурсного провадження²⁰⁷. Так само вирішує питання про кримінально-правове значення вказівки "у разі банкрутства" П.П. Андрушко²⁰⁸.

У кримінально-правовій доктрині обставинку вчинення злочину розглядають як сукупність конкретних об'єктивних умов (обставин), за яких було скоєно злочин²⁰⁹. Слід погодитися з Є.В. Фесенком, який виділяє такий компонент обстановки вчинення злочину, як наявність певних подій²¹⁰. Обстановка охоплює і певний часовий період (проміжок часу), протягом якого може бути вчинено злочин, і специфічні обставини, які притаманні цьому періоду, і які пов'язуються з настанням яких-небудь подій. Наприклад, воєнний стан (ч. 3 ст. 402, ч. 2 ст. 403) – це період фактичного знаходження України у стані війни з іноземною державою. Подією, з якою пов'язується початок воєнного стану, є день і час оголошення війни або нападу (агресії) на Україну. Подія, з настанням якої закінчується воєнний стан, є день і час припинення

етапе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Волгоград, 2004. – С. 9; Игошин А.В. Уголовно-правовые проблемы квалификации преступлений, связанных с банкротством: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2004. [Электронный ресурс] // Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции <<http://sartraccs.sgap.ru>> (16.06.2006).

²⁰⁷ Див.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.И. Рарог. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2004. – С. 347.

²⁰⁸ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.:ФОРУМ, 2005. У трьох книгах. Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 511.

²⁰⁹ Див.: Уголовное право Украины. Общая и Особенная часть: Учебник / Под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, д.ю.н., профессора Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО "Одиссей", 2002. – С. 95; Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. И.Я. Козаченко и д-р юрид. наук, проф. З.А. Незнамова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М., 1999. – С. 166; Уголовное право Украины: Общая часть: Учебник / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – К.: Юринком Интер, 2003. – С. 153; Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. – С. 169; Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). Вид. 3-тє, перероблене та доповнене / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 99; Кримінальне право України: Навчальний посібник / С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.; За ред. О.М. Омельчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – С. 21; Александров Ю.В., Клименко В.А. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2004. – С. 95 – 96.

²¹⁰ Див.: Кримінальне право України. Загал. частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. /Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 147.

війни або фактичного закінчення військових дій²¹¹. Обстановка злочину, передбаченого ст. 431 КК, охоплює час, коли військовослужбовець перебуває в полоні у ворога. Подіями, з настанням яких пов'язується обстановка вчинення цього злочину, є факт захоплення в полон або звільнення з нього.

Злочин, передбачений ст. 221 КК, вчиняється за об'єктивних умов, які характеризують певний господарсько-процесуальний стан суб'єкта господарювання, коли щодо нього знаходиться в провадженні (порушена) справа про банкрутство. Обстановка банкрутства пов'язана з існуванням двох подій. Вона починається з моменту, коли господарським судом винесено ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, а закінчується тоді, коли господарським судом винесено ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство. Тобто аналізований злочин може бути вчинено у певний проміжок часу, який характеризується специфічними економічними й правовими обставинами. Тому, на наш погляд, слід підтримати точку зору науковців, які вважають, що формулювання "у разі банкрутства" вказує на обстановку вчинення злочину.

Треба відмітити, що незаконні дії у разі банкрутства можуть бути скоєні на будь-якій стадії провадження (розпорядження майном, санації, ліквідації). Саме цієї точки зору дотримуються зокрема Л.Д. Гаухман, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, А.Е. Жалінський, А.М. Ришелюк²¹². Однак деякі автори мають з цього приводу іншу думку, стверджуючи, що незаконні дії у разі банкрутства

²¹¹ Див.: Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 443.

²¹² Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 176; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 636; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть. /Под ред. Ю.И. Скуратова и В.М. Лебедева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М., 1999. – С. 218; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 588; Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1998. – С.156.

можуть бути скоєні тільки після визнання господарським судом боржника банкрутом і застосування щодо нього ліквідаційної процедури²¹³.

Складнощі в розумінні обставини вчинення злочину, передбаченого ст. 221 КК, виникають через те, що відповідно до ст. 1 Закону "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" банкрутство – це визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як шляхом застосування ліквідаційної процедури. Таким чином, термінологія "у разі банкрутства", як відзначає Н.О. Лопашенко, наводить на думку, що банкрутство відбулося, підтверджено у встановленому законом порядку – визнано арбітражним судом²¹⁴.

Однак, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури – не обов'язковий результат провадження в справі про банкрутство. Цей крайній захід застосовується лише у випадку, коли відновити платоспроможність боржника в процедурі санації не вдалося. Якщо санацію проведено успішно, то збори кредиторів можуть звернутися до суду з клопотанням про припинення санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника і переходом до розрахунків із кредиторами. Після закінчення санації, за наявності зазначеного клопотання комітету кредиторів і підтвердження ознак відновлення платоспроможності боржника, господарський суд виносить ухвалу про затвердження звіту керуючого санацією або мирової угоди. На підставі п.п. 4 і 5 ст. 40 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" господарський суд виносить ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство, якщо затверджено звіт керуючого санацією або мирову угоду.

²¹³ Див.: Преступление и наказание //Бизнес. Бухгалтерия (Спецвыпуск). – 2001 г. – 27 августа. – № 35/1. – С. 35; Колб Б. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 2001. – № 6. – С. 12 – 13; Тимербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 19.

²¹⁴ Див.: Лопашенко Н.А. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 1999. – № 4. – С.14.

Підводячи підсумок розгляду питання про обстановку вчинення злочину, передбаченого ст. 221 КК України, слід зазначити, що незаконні дій у разі банкрутства можуть бути скоєні тільки в період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство. Саме тому нами було запропоноване в диспозиції ст. 221 КК формулювання "у разі банкрутства" замінити словосполученням "в період провадження у справі про банкрутство"²¹⁵. Зрозуміло, що чітко визначені формалізовані обставини легко встановити правозастосовнику у кримінальному судочинстві. Як слушно зауважив відомий діяч Великої французької революції Ж.П. Марат, не повинен боятися зайвої точності²¹⁶.

Запропоноване визначення обстановки вчинення злочину, окрім іншого, враховує й досвід тих зарубіжних країн, законодавство яких вже давно містить норми, про кримінальну відповідальність за подібні діяння. Наприклад, у КК Швейцарії обов'язковою ознакою складів злочинів "шахрайський конкурс і шахрайство, пов'язане з накладенням арешту на майно боржника" (ст. 163), "заподіяння шкоди кредиторі шляхом знищення майна" (ст. 164), "безгосподарність" (ст. 165), а також "невиконання обов'язків по веденню бухгалтерського обліку" (ст. 166) виступає вчинення зазначених діянь особою, щодо якої відкрито конкурс або виставлено довідку про незадоволення претензії. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 259 КК Іспанії є боржник, який "підданий провадженню по заяві про визнання банкрутом" або оголошений неспроможним.

Аналізуючи об'єктивну сторону незаконних дій у разі банкрутства, не можна не розглянути питання доцільності криміналізації ще двох форм "злісного банкрутства", які передбачені кримінальним законодавством

²¹⁵ Див.: Болдарь Г.С. Злочини у сфері банкрутства як один із інструментів механізму функціонування тіньової економіки // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. Випуск № 26. – Одеса, 2005. – С. 57.

²¹⁶ Див.: Марат Ж. П. План уголовного законодавства / Под ред. и с пред. А.А. Герцензона. – М.: Издательство иностранной литературы, 1951. – С. 45.

зарубіжних країн – надання незаконної переваги кредиторів та прийняття такого задоволення кредитором, який знає про незаконність відданої йому переваги.

У ч. 2 ст. 227 проекту КК України, який був прийнятий у другому читанні, передбачалась криміналізація надання незаконної переваги кредиторів. Автори законопроекту вважали за необхідне встановити кримінальну відповідальність громадянина-засновника, власника або службової особи суб'єкта господарської діяльності за неправомірне задоволення у разі банкрутства майнових вимог одних кредиторів на шкоду інтересам інших. Пропонувалось також передбачити відповідальність за прийняття такого задоволення особою, яка знала про віддану їй на шкоду інших кредиторів перевагу, якщо це завдало великої матеріальної шкоди. Слід зазначити, що аналогічною є диспозиція ч. 2 ст. 261 Модельного Кримінального кодексу держав – учасниць СНД (стаття має назву "Неправомірні дії у разі банкрутства"). Та обставина, що несумлінний кредитор, в інтересах якого відбулося неправомірне задоволення, входить в одну з черг задоволення вимог кредиторів, не впливає на кваліфікацію за аналізованою нормою. Факт надання переваги кредитору всупереч встановленого законом порядку, що спричинив певні суспільно небезпечні наслідки, пропонувалось визнати злочином.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, зауважимо, що, наприклад, § 160 КК Австрії ("Зловживання під час здійснення нагляду за веденням справ, у примирливому процесі або конкурсному провадженні") передбачає такі форми злочинного діяння: 1) поставлення вимоги, яка не ґрунтується на праві, чи в обов'язку або черговості, що не ґрунтуються на праві; 2) отримання або обіцянка прийняти кредитором або керуючим конкурсною масою не належної їм майнової вигоди для себе або третьої особи; 3) надання або обіцянка надати кредитору неналежну майнову вигоду; 4) надання особливої переваги кредитору або обіцянка її надати; 5) отримання кредитором або обіцянка

прийняти неналежну майнову вигоду для себе або третьої особи. Крім цього, за ч. 2 § 160 КК Австрії відповідальність несе член комісії кредиторів, який на шкоду кредитору отримує або обіцяє прийняти неналежну йому майнову вигоду для себе або третьої особи.

У ст. 302 КК Польщі встановлено відповідальність за: 1) виплату боргу не всім, а лише декільком кредиторам, що завдає шкоду іншим кредиторам (§ 1); 2) надання кредитору майнових цінностей або обіцянку їх надати за вчинення дії, яка заподіює шкоду іншим кредиторам (§ 2); 3) отримання кредитором у зв'язку з процесом визнання банкрутом або попередження банкрутства вигоди за дію на шкоду іншим кредиторам або бажання отримати таку вигоду (§ 3).

Королівський декрет від 16 березня 1942 року № 267, який діє в оновленій редакції в сьогднішній Італії, різновидом злісного банкрутства визнає дії особи, яка будучи оголошеною банкрутом, протягом процедури банкрутства з метою сприяння одному із кредиторів на шкоду іншим незаконно здійснює платежі або задовольняє переважне право вимоги одного із кредиторів²¹⁷.

На наш погляд, суспільна небезпека неправомірного задоволення майнових вимог певних кредиторів є достатньою для визнання цих дій злочином. У результаті вчинення таких дій порушується передбачений законом порядок задоволення вимог кредиторів. Задоволення претензій окремих кредиторів зменшує обсяг майна, необхідний для задоволення претензій інших кредиторів. Ст. 31 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлена відповідну черговість задоволення вимог кредиторів на стадії ліквідації банкрута. Відповідно до ч. 2 цієї статті вимоги кожної наступної черги кредиторів задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги. Ч. 3 ст. 31 вищезазначеного Закону

²¹⁷ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом "Камерон", 2004. – С. 423 – 424.

передбачено, що у разі недостатності коштів одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторіві однієї черги.

Оскільки чинний КК не містить норми про незаконне віддання переваги кредиторіві, то таке діяння може тягнути кримінальну відповідальність лише у тому випадку, коли у скоєному є ознаки іншої незаконній дії у разі банкрутства, яка прямо передбачена диспозицією ст. 221 КК, або ознаки злочинів у сфері службової діяльності (наприклад, ст. 364 або ст. 365). У зв'язку з цим слід погодитись з П.П. Андрушко, який вважає невключення названої спеціальної норми до тексту ухваленого в остаточній редакції КК не виправданим кроком, що не враховує тенденцію збільшення кількості відповідних дій і не дозволяє давати їм належну кримінально-правову оцінку²¹⁸.

В той же час російський вчений В.Ф. Лапшин вважає за недоцільне притягувати до кримінальної відповідальності кредитора, який прийняв задоволення майнових вимог від неспроможного боржника в порушення встановленої черговості. Він стверджує, що суспільна небезпека такого діяння є незначною порівняно з порушенням банкрутом черговості ліквідації заборгованості²¹⁹.

Слід зазначити, що російський законодавець, мабуть, міркував так само, оскільки після внесення змін до ст. 195 КК РФ згаданим вже вище Федеральним законом від 19 грудні 2005 року було декриміналізовано прийняття неправомірного задоволення кредиторами, які знають про надану їм

²¹⁸ Див.: Андрушко П.П. Вдосконалення механізму кримінально-правової охорони підприємницької діяльності у новому Кримінальному кодексі України // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. Міжвідомчий науковий збірник. Том 25. / За ред. А.І. Комарової, М.О. Потебенька, В.П. Пустовойтенка та ін. – К., 2001. – С. 699.

²¹⁹ Див.: Лапшин В.Ф. Преступления в сфере финансовых ресурсов: вопросы дифференциации ответственности и законодательной техники: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – Казань, 2004 [Электронный ресурс] // Саратовский центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции <<http://sartraccs.sgap.ru>> (21.06.2006).

перевагу на шкоду іншим кредиторам. Чинне російське законодавство передбачає за скоєння цього правопорушення лише адміністративна відповідальність (ч. 2 ст. 14.13 КпАП РФ). Однак за неправомірне задоволення майнових вимог певних кредиторів законодавством РФ встановлено і кримінальну, і адміністративну відповідальність (ч. 2 ст. 195 КК РФ, ч. 2 ст. 14.13 КпАП РФ).

У кримінальному законодавстві інших зарубіжних країн передбачені такі форми злісного банкрутства, як неправомірне задоволення майнових вимог певних кредиторів і прийняття такого задоволення кредитором, який знає про віддану йому перевагу. Подібні діяння передбачені частинами 2 ст. 210 КК Азербайджану, ст. 192 КК Вірменії, ст. 296 КК Таджикистану, ст. 257 КК Туркменістану, ст. 215 Казахстану, § 158 КК Австрії, ст. 167 КК Швейцарії, § 283с КК ФРН, п. 3 ст. 341, п. 3 ст. 343, ч. 1 ст. 345 КК Голландії, ст. 302 КК Польщі, ч. 1 ст. 208 КК Литви.

На наш погляд, суспільна небезпека прийняття неправомірного задоволення кредитором, які знають про надану їм перевагу на шкоду іншим кредиторам є не меншою, ніж надання такої переваги. Особа, яка діє від імені боржника, порушуючи передбачену законодавством черговість задоволення вимог кредиторів, тим самим зменшує обсяг майна, необхідного для задоволення вимог інших кредиторів. Вона усвідомлює неправомірність і суспільну небезпеку свого діяння, так само як і фактичну неплатоспроможність суб'єкта господарської діяльності – боржника. Кредитор, який приймає таке задоволення, також усвідомлює його неправомірність, а також і те, що боржник є фінансово неспроможним і що саме йому він надає перевагу на шкоду іншим кредиторам. Більше того, кредитор передбачає, що отримуючи від боржника майнові переваги всупереч встановленої законом черги, він неминуче спричиняє шкоду іншим кредиторам. Говорячи про суспільну небезпеку прийняття незаконного задоволення кредитором слід нагадати, що завданням

сучасного господарського законодавства, яке регулює відносини неспроможності та банкрутства, є, крім іншого, й пропорційне задоволення вимог кредиторів із наявного у боржника майна. Вимоги, незадоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними (ч. 6 ст. 31 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"). Крім того, якщо після задоволення вимог кредиторів залишилось майно, то воно передається власникові, а майно державних підприємств – відповідному органу приватизації для наступного продажу. Кошти, одержані від продажу цього майна, спрямовуються до Державного бюджету України (ч. 7 ст. 31 вищезазначеного Закону). Так що у разі прийняття незаконного задоволення кредитором – не у визначену законодавством чергу або не відповідному об'ємі (сумі грошових коштів), шкода спричиняється: юридичній особі – банкруту, іншим кредиторам, державі тощо.

Отже, викладене дозволяє дійти висновку, про обґрунтованість встановлення кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку задоволення вимог кредиторів в період провадження у справі про банкрутство, а також прийняття такого задоволення кредитором, який знає про неправомірність наданої йому переваги.

У зв'язку із сказаним виникає питання: чи доцільно об'єднувати порушення порядку задоволення вимог кредиторів в одній нормі з незаконними діями у разі банкрутства?

Розглянемо зарубіжний досвід. У Російській Федерації неправомірне задоволення майнових вимог певних кредиторів є різновидом неправомірних дій у разі банкрутства (ч. 2 ст. 195 КК РФ). Більшість російських науковців підкреслюють, що ч. 2 ст. 195 КК РФ передбачає самостійний склад злочину,

який відрізняється від складу злочину, передбаченого ч. 1 цієї ж статті за ознаками об'єктивної сторони та іншим суб'єктивним складом²²⁰.

Існує думка про доцільність виділення неправомірного задоволення майнових вимог певних кредиторів у самостійну статтю КК. Таку позицію поділяє, наприклад, І.А. Клепицький, який пропонує нову редакцію ст. 196 УК РФ ("Неправомірне сприяння кредитору")²²¹. Російський науковець Г.П. Чинибалаянц також вважає за необхідне виділення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 195 КК РФ у самостійну кримінально-правову норму²²². Однак, навіть після змін, внесених до цієї норми Федеральним законом від 19 грудня 2005 року № 161-ФЗ "Про внесення змін до Кримінального Кодексу Російської Федерації та Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення", законодавець так і не змінив своєї позиції.

Правила законодавчої техніки допускають, щоб різні склади злочинів викладається в одній статті, або в різних. Однак традиційним є виклад різних складів злочинів в окремих статтях²²³. Ми підтримуємо О.В. Кузнецова, який вважає за необхідне прислухатись до М.Д. Шаргородського про те, що ідеальною була б така побудова КК, в якому кожна стаття мала б тільки одну статтю й одну диспозицію²²⁴.

Незаконні дії у разі банкрутства та суспільно небезпечні діяння, які пропонується криміналізувати, сходні за об'єктом злочину, але відрізняються один від злочину, передбаченого ст. 221 КК, за такими ознаками, як об'єктивна

²²⁰ Див.: Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – С. 130; Кудрявцев А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления, связанные с банкротством, на современном этапе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Волгоград, 2004. – С. 10;

²²¹ Див.: Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 305.

²²² Див.: Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 10, 12.

²²³ Див.: Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – М.: НОРМА, 1998. – С. 282.

²²⁴ Див.: Кузнецов А.В. Преступления в сфере несостоятельности (ст. 195 – 197 УК РФ): вопросы законодательной техники и дифференциации ответственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2004. – С. 17.

сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Тому вважаємо найбільш вдалим виділення запропонованого злочину в самостійну норму.

Виходячи зі сказаного вище, а також з урахуванням того, що може бути порушена не тільки черговість задоволення вимог кредиторів, але й сума (об'єм) такого задоволення, вважаємо за необхідне доповнити КК України ст. 221-1 "Незаконне задоволення вимог кредиторів", у якій передбачити кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку задоволення вимог кредиторів в період провадження у справі про банкрутство, а також прийняття такого задоволення кредитором, який знає про неправомірність наданої йому переваги.

Розгляд об'єктивної сторони складу незаконних дії у разі банкрутства, на наш погляд, не можна було б вважати повним, якщо не дослідити питання диференціації кримінальної відповідальності.

У кримінально-правовій доктрині під диференціацією кримінальної відповідальності розуміють градацію, поділ або розшарування відповідальності в кримінальному законі, у результаті якої законодавець установлюється різні кримінально-правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпеки злочину й особи винного²²⁵.

Слід погодитись з Н.О. Гуторовою у тому, що диференціація кримінальної відповідальності, яка здійснюється саме законодавцем, повинна стати одним із пріоритетних напрямків розвитку кримінального законодавства в Україні, оскільки вона забезпечує, з одного боку, посилення відповідальності за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, з іншого – гуманізацію покарання для осіб, які вчинили нетяжкі злочини і не мають великої суспільної небезпеки. Ще одна істотна перевага диференціації кримінальної

²²⁵ Див.: Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юриздат, 1975. – С. 50; Гальперин И.М. Дифференциация уголовной ответственности и эффективность наказания // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 70 – 71; Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика.

відповідальності полягає в тому, що за її допомогою на законодавчому рівні звужуються межі суддівського розсуду. За сучасних умов це сприятиме попередженню недостатньо обґрунтованих, а в деяких випадках і суб'єктивних рішень, обмеженню корупційного впливу на кримінальне судочинство²²⁶.

Засобами диференціації кримінальної відповідальності є кваліфікуючі та привілейовані ознаки. Кваліфікуючі (привілейовані) ознаки складу злочину в науці кримінального права визначаються як зазначені в законі характерні для частини злочинів певного виду істотні обставини, які відбивають типовий значно змінений порівнянні з основним складом злочину ступінь суспільної небезпеки вчиненого й особи винного і впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого й міру відповідальності²²⁷.

Залежно від поширеності кваліфікуючі ознаки поділяються на два види: а) загальні ознаки, які істотно змінюють ступінь суспільної небезпеки більшості злочинів певного виду; б) спеціальні ознаки, характерні лише для окремих злочинів.

По-перше, розглянемо питання щодо доцільності передбачення загальних кваліфікуючих ознак для незаконних дій у разі банкрутства.

Як слушно зауважує Н.О. Гуторова, загальні кваліфікуючі ознаки, тобто ознаки, що характерні для більшості злочинів, визначаються: а) формою співучасті; б) видом множинності; в) суспільно небезпечними наслідками; г) розміром (сумою) предмета злочину (для злочинів з формальним складом)²²⁸.

Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з формою співучасті, є достатньо поширеними в розділі (VII "Злочини у сфері господарської діяльності")

– М.: НОРМА, 1998. – С. 52; Лесниевски-Костарева Т.А. Концепция уголовного законодательства Российской Федерации // Советское государство и право. – 1992. – № 8. – С. 43 – 45.

²²⁶ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 320.

²²⁷ Див.: Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – М.: НОРМА, 1998. – С. 277.

²²⁸ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С.322.

Особливої частини КК України. Проведений нами аналіз дозволив виявити, що вказані ознаки містить більшість злочинів у сфері господарської діяльності. Наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб передбачено як кваліфікуюча ознака в частинах 2 статей 199, 200, 201, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 216, 217, 229 і 233 КК України, а вчинення організованою групою – у частинах 3 статей 199, 206, 209, 224 та частинах 2 статей 228, 234 КК України.

Слід зазначити, що, на жаль, сьогодні спостерігається стійка тенденція скоєння злочинів у сфері банкрутства групою осіб. Нами вивчено кримінальні справи, порушені правоохоронними органами Луганської області за ст.ст. 218, 219, 220, 221 КК України починаючи з 20001 року. 59 % вказаних злочинів було скоєно групою осіб.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що український законодавець необґрунтовано не використав можливості кваліфікуючої ознаки “вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб” для диференціації кримінальної відповідальності за незаконні дії у разі банкрутства. На наш погляд, необхідно передбачити зазначену кваліфікуючу ознаку в ч. 2 ст. 221 КК України, оскільки вчинення цього злочину декількома особами, які попередньо домовилися про спільне його вчинення, істотно підвищує суспільну небезпеку діяння.

Вчинення злочину організованою групою також не передбачено як кваліфікуюча ознака незаконних дій у разі банкрутства. Згідно з ч. 3 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об’єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об’єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Вчинення злочинів організованою групою є обставиною, яка у всіх без винятку випадках підвищує їх суспільну небезпеку. Це стосується й злочинів у сфері банкрутства. Однак цю обставину, незважаючи на її кримінологічну

обґрунтованість, при формулюванні диспозиції ст. 221 КК України використано не було. Окремі російські науковці звернули увагу на зазначене питання. Наприклад, С.Ф. Мазур пропонує визнати кваліфікуючою ознакою злочинів у сфері банкрутства вчинення їх організованою групою²²⁹.

Вчинення незаконних дій у разі банкрутства організованою групою свідчить про підвищену суспільну небезпечність діяння в порівнянні з відображеною за допомогою ознак основного складу. Така форма вчинення незаконних дій у разі банкрутства є досить типовим явищем для злочинів у сфері господарської діяльності, однак вона не характерна для більшості злочинів цього виду. З усього сказаного випливає, що й покарання за ці діяння повинне бути більш суворим. Тому пропонуємо доповнити ст. 221 КК кваліфікуючою ознакою “вчинення організованою групою”.

Що стосується кваліфікуючих ознак, які визначаються суспільно небезпечними наслідками, хотілося б зазначити таке. Як вже було зазначено вище, в основному складі незаконних дій у разі банкрутства, на наш погляд, не слід відмовлятися від заподіяння великої матеріальної шкоди як ознаки об'єктивної сторони. Однак вважаємо, що заподіяння особливо великої матеріальної шкоди доцільно передбачити кваліфікуючою ознакою незаконних дій у разі банкрутства. Зазначимо, що в Російській Федерації деякі дослідники, наприклад С.Ф. Мазур та О.М. Классен, у своїх працях звертали увагу на доцільність визнання кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 195 КК РФ, також заподіяння особливо великої матеріальної шкоди²³⁰.

²²⁹ Див.: Мазур С.Ф. Уголовно-правовая охрана экономической деятельности. – М.: Академия управления МВД России, 1998. – С. 95 – 96.

²³⁰ Див.: Мазур С.Ф. Уголовно-правовая охрана экономической деятельности. – М.: Академия управления МВД России, 1998. – С. 95 – 96; Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 7.

По-друге, звернемося до розгляду питання щодо доцільності передбачення спеціальних кваліфікуючих ознак у складі незаконних дій у разі банкрутства.

Т.О. Леснієвські-Костарева під спеціальними кваліфікуючими ознаками злочинів розуміє ті з них, які підвищують суспільну небезпеку лише окремих діянь, щодо яких вони і виступають засобом диференціації кримінальної відповідальності²³¹.

Унаслідок незаконних дій у разі банкрутства може невдало пройти судова процедура санації, і суб'єкта підприємницької діяльності буде визнано банкрутом. Процес банкрутства підприємств приводить до негативних соціальних наслідків: зменшення числа робочих місць, зростання безробіття, а отже, підвищення рівня злочинності.

Як вже зазначалось, у діяльності суб'єктів господарювання реалізуються і публічні інтереси – міст, держави в цілому. Тому вважаємо, що підвищений ступінь суспільної небезпеки мають незаконні дії у разі банкрутства містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств.

Згідно з п. 1 ст. 42 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" містоутворюючими підприємствами є юридичні особи, число працівників яких з урахуванням членів їх сімей складає не менше половини чисельності населення адміністративно-територіальної одиниці, у якій розташована така юридична особа. До містоутворюючих відносяться і підприємства, число працівників яких перевищує п'ять тисяч чоловік. Природно, що ці підприємства впливають на всю систему населеного пункту, забезпечують робочими місцями велику кількість людей, вирішують важливі соціальні та культурні завдання в рамках адміністративно-територіальної одиниці (наприклад ВАТ "Холдингова компанія "Луганськтепловоз", ВАТ "Лінос", ВАТ "Алчевський металургійний комбінат",

ЗАТ "Новокраматорський машинобудівний завод"). Крім того, більшість таких підприємств створювалися в режимі приватизації. Контрольний пакет акцій подібних АТ і в теперішній час належить державі. У результаті незаконних дій у разі банкрутства підприємств шкода заподіюється не тільки кредиторам, інвесторам, акціонерам, контрагентам, працівникам підприємства, а також фінансовим інтересам держави.

Слід зазначити, що управління з питань власності та банкрутства Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України до позитивних моментів своєї роботи відносить затвердження господарськими судами мирових угод у справах про банкрутство "великих об'єктів", до яких відносяться Кіровоградський державний сокоекстрактний завод, ДП "Універсал", "Закарпатм'ясопромсервіс", "Лановецький цукоровий завод", "Почапінський цукоровий завод", "Добровеличківський цукоровий завод", "Вишнівецький сирзавод", "Сахновщанський молокозавод", ДВАТ "Шахта "Вінницька", ДАЕК "Дніпроенерго", ДХК "Торезантрацит", "Шахта імені К.І. Кісельова"²³².

Особливо небезпечними підприємства визначаються відповідними постановами Кабінету Міністрів України. Згідно з п. 1 ст. 43 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" до них відносяться підприємства вугільної, гірничої, атомної, хімічної, хіміко-металургійної, нафтопереробної та інших галузей. Припинення діяльності цих підприємств потребує проведення спеціальних заходів щодо відвернення шкоди життю та здоров'ю громадян, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу.

²³¹ Див.: Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – М.: НОРМА, 2000 – С. 258.

²³² Див.: Умисне банкрутство як засіб перерозподілу власності // Юридичний Вісник України. – 2004. – № 4. – 24 – 30 січня.

Вчинення незаконних дій у разі банкрутства, як і інших злочинів у сфері банкрутства, підриває довіру в господарських взаємовідносинах та активність вкладників, чим відштовхують потенційних інвесторів, у результаті чого зменшується приплив капіталовкладень у вітчизняне виробництво²³³, а також загрожує таким базовим інструментам ринкової економіки, як інститути позики та кредиту²³⁴. Безумовно, що вчинення незаконних дій у разі банкрутства банків або інших кредитних установ спричиняє шкоду багатьом фізичним та юридичним особам, які є клієнтами банку або кредитної установи. Це породжує паніку у суспільстві та недовіру до банківської системи держави взагалі. У результаті банкрутства кредитних установ шкода спричиняється сотням або навіть мільйонам громадянам. Тут доречно нагадати, як у сусідній з Україною Росії були розорені сотні тисяч осіб у результаті банкрутства таких кредитних організацій, як АТ "МММ", "Властелина", "Чара", "Хопер-Инвест", а також банків – "Инкомбанк", "Менатеп", "Мосбизнесбанк", "Російський кредит"²³⁵.

Не є виключенням і ситуація в нашій державі. Яскравим прикладом цього може служити банкрутство Акціонерного комерційного агропромислового банку "Україна". Фінансова криза агробанку почалась у 1998 р., а 16 липня 2001 р. НБУ почав процедуру його ліквідації. Під час процедури банкрутства банку мали місце зловживання. Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України для з'ясування причин, що призвели до кризового фінансового стану Акціонерного комерційного агропромислового банку "Україна" звернулась до Генеральної прокуратури України з вимогою розслідувати обставини зловживання службовим становищем ліквідатора Р. щодо його дозволу передати в оренду ряд приміщень банку за цінами, які не відповідають дійсності

²³³ Див.: Лопашенко Н. Экономическая преступность как угроза экономической и иной безопасности // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 98; Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва. – К.: Атіка, 2001. – С. 291.

²³⁴ Див.: Банкрутство підприємств (економіко-правові аспекти): Научно-практичне видання / Бурбело О.А., Дорофійенко В.В., Недодаєва Н.Л. – Луганськ, 2003. – С.47.

²³⁵ Див.: Тимербулатов А.Х. Уголовно-правові проблеми банкрутства: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Типографія "Знак почета" видавництва МГУ. – М., 1999. – С. 6.

– сума, в яку могла б вилитися різниця у цінах оренди на приміщення складає майже 1 млн. доларів²³⁶. Щоб уявити собі кількість осіб, які постраждали у результаті банкрутства банку, зазначимо, що тільки в Івано-Франківській області заборгованість банку "Україна" складе 15,5 млн. грн.²³⁷.

З огляду на викладене вище, вважаємо за необхідне доповнити ст. 221 КК України частиною другою, де передбачити спеціальну кваліфікуючу ознаку цього злочину – "вчинення діянь в період провадження у справі про банкрутство банків та інших фінансових установ, а також містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств".

2.3. Суб'єкт незаконних дій у разі банкрутства

КК України суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства визнає громадянина – засновника, власника, а також службову особу суб'єкта господарської діяльності.

Почнемо аналіз із розгляду такого суб'єкта злочину, як "громадянин – засновник", що згадується, крім ст. 221 КК у ст.ст. 218, 220, 222 КК.

На наш погляд, використання звороту "громадянин – засновник" є невдалим, оскільки згідно з ч. 2 ст. 55 ГК суб'єктами господарювання є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Таким чином, засновниками суб'єкта господарської діяльності можуть бути не тільки громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства.

Висловимо припущення про те, що зворот "громадянин – засновник", на погляд законодавця, мав акцентувати увагу на тому, що суб'єктом незаконних

²³⁶ Див.: Долю майна банку "Україна" вирішить тендер – голова парламентської комісії з банкрутства банку [Електронний ресурс] // <<http://www.poroshenko.org>> (19.10.2006).

²³⁷ Див.: Банк "Україна": ліквідація по-Івано-Франківськи [Електронний ресурс] // <<http://www.kontrakty.com.ua>> (19.10.2006).

дій у разі банкрутства в Україні є тільки фізична особа, адже згідно з цивільним і господарським законодавством засновником суб'єкта господарської діяльності може бути і юридична особа.

Відомо, що за вчинення злочинів у сфері банкрутства в деяких країнах передбачено кримінальну відповідальність не тільки фізичних, а і юридичних осіб. Такі норми містяться у законодавстві Литовської Республіки, Англії, США, Франції. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує також у Канаді, Нідерландах, Республіці Молдова тощо.

Доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб взагалі і за економічні злочини зокрема дискутується в науковій літературі. На позитивному вирішенні цього питання наполягають Г.І. Агафонов, Е.М. Жевлаков, С.Г. Келіна, А.В. Наумов, А.С. Нікіфоров, П.Ф. Повеліцина, П.А. Светачев, В.М. Смітєнко та ін.²³⁸. Наприклад, російський науковець П.А. Светачев, розглянувши проблему кримінальної відповідальності юридичних осіб, зробив висновок про те, що така відповідальність необхідна за економічні злочини, у тому числі й за кримінально карані банкрутства, а також за екологічні злочини²³⁹.

На підтримку ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб висуваються такі аргументи. По-перше, призначення кримінального покарання і перш за все штрафів, що застосовуються до юридичної особи в значно вищих розмірах, ніж до фізичної особи, має на меті зробити економічно не вигідним зайняття протиправною діяльністю. По-друге, вирішення питання про

²³⁸ Див.: Никифоров А.С. Об уголовной ответственности юридических лиц // Уголовное право: новые идеи – М., 1994. – С. 43 – 49; Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 18 – 27; Келина С.Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации // Уголовное право: новые идеи (под ред. С.Г. Келиной и А.В. Наумова). – М., 1994. – С. 50 – 60; Жевлаков Э.Н. Экологические преступления: понятия, виды, проблемы ответственности: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.08. – М., 1991. – С. 35 – 36; Наумов А.В. Уголовный закон в условиях перехода к рыночной экономике // Советское государство и право. – 1991. – № 2. – С.35; Наумов А.В. Предприятие на скамье подсудимых // Советская юстиция. – 1992. – № 17/18. – С. 3; Повелицына П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – М., 1991. – С. 28 – 29.

стягнення таких штрафів із юридичної особи в межах, зокрема, адміністративного провадження, визнається недоцільним, оскільки, суспільна небезпека наслідків такої протиправної діяльності юридичної особи значно вища за суспільну небезпеку адміністративних правопорушень²⁴⁰. С.Г. Келіна та А.С. Нікіфоров також відмічають, що рівень законності в кримінальному процесі на декілька порядків вищий, ніж в адміністративному²⁴¹. На думку науковця несприйняття кримінальної відповідальності юридичних осіб пояснюється перш за все інерцією мислення, яка за традицією поєднує кримінальну відповідальність тільки з фізичною особою²⁴². Науковець пише, що кримінальне право тут не "працює", оскільки відносно корпорації не можна реалізувати органічно йому притаманну репресивну функцію – позбавлення або істотне обмеження основних благ людини (честі, гідності, життя, волі, власності тощо)²⁴³.

Н.О. Гуторова стверджує, що аргументи, наведені прибічниками ідеї кримінальної відповідальності юридичної особи, не можна вважати достатніми для відмови від принципу відповідальності винної особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Навряд чи можна визнати особистою кримінальну відповідальність юридичної особи, оскільки особиста відповідальність можлива лише стосовно винної особи, якою, на думку і прибічників, і противників цієї позиції, юридична особа бути не може²⁴⁴.

²³⁹ Див.: Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / УОП МЮИ МВД России. – М., 1997. – С. 22.

²⁴⁰ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 279 – 280.

²⁴¹ Див.: Никифоров А.С. Об уголовной ответственности юридических лиц // Уголовное право: новые идеи – М., 1994. – С. 43 – 49; Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 18 – 27; Келина С.Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации // Уголовное право: новые идеи (под ред. С.Г. Келиной и А.В. Наумова). – М., 1994. – С. 50 – 60.

²⁴² Див.: Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – С. 13.

²⁴³ Див.: Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – С. 17.

²⁴⁴ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 279 – 280.

С.Б. Гавриш виступив з критикою визнання юридичної особи суб'єктом злочинів. На думку цього науковця, неприйнятність для українського кримінального законодавства такого рішення пояснюється, по-перше, відсутністю в кримінальному законі особливих правил і принципів, які б забезпечували можливість притягнення до відповідальності юридичної особи; по-друге, недоцільністю такого рішення з огляду на те, що юридична особа як правовий вираз організаційних форм діяльності осіб фізичних є лише інструментом, засобом її здійснення, у зв'язку з чим застосування кримінально-правових санкцій до юридичних осіб є лише прихованою формою розправи з фізичними особами, дії яких або не підлягають індивідуалізації, або мають інші цілі; по-третє, оскільки таке рішення не відповідає принципу особистої відповідальності винної особи, то воно неминуче спричинить притягнення до кримінальної відповідальності й невинних; по-четверте, притягнення до кримінальної відповідальності як юридичної особи в цілому, так і фізичної, винної в прийнятті протиправного рішення, призведе до подвійної відповідальності за один і той же злочин, що є неприпустимим²⁴⁵. Н.О. Гуторова вважає ці аргументи цілком переконливими й такими, що заслуговують на підтримку²⁴⁶. О.О. Дудоров зазначає, що принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, вчинений винувато, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід²⁴⁷.

²⁴⁵ Див.: Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. – Х.: Основа, 1994. – С. 520 – 527; Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды (проблемы теории и развитие уголовного законодательства Украины): Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 1994. – 42 с.

²⁴⁶ Див.: Гуторова Н.О. Проблемы кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 280.

²⁴⁷ Див.: Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 134.

Цікаво, що ще в 1876 р. Н.А. Неклюдов стверджував, що питання про кримінальну відповідальність осіб юридичних давно вже здано в архів наукою кримінального права²⁴⁸.

На наш погляд, слід підтримати точку зору науковців, які вважають недоцільним введення в Україні інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині склалося визначення поняття вини як психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, та її наслідків. Юридична особа – це, безумовно, абстрактна конструкція, або, як зазначає А.С. Нікіфоров, "юридична фікція"²⁴⁹. Природно, що у цієї "конструкції" не може бути психічного ставлення до суспільно небезпечного діяння, бо воно притаманне тільки людині, яка вчиняє це діяння будучи з кримінально-правової точки зору службою особою. Таким чином, у разі притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи, ми повернемося до об'єктивного ставлення у провину.

Крім того, у сучасній українській правовій системі не має й практичної необхідності у кримінальній відповідальності юридичних осіб. А.С. Нікіфоров зазначає, що тенденція до визнання юридичної особи суб'єктом злочину головним чином у зв'язку з необхідністю підвищити рівень правового захисту вільної конкуренції, прав споживачів, довкілля, охорони здоров'я, безпеки труда і безпеки на транспорті²⁵⁰. За вчинення злочинів у вищеназваних сферах передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб. Навряд чи введення кримінальної відповідальності юридичних осіб сприятиме зниженню кількості цих злочинів, оскільки цьому не завжди сприяє навіть страх персональної відповідальності для людини. Аналіз зарубіжного законодавства свідчить, що

²⁴⁸ Див.: Неклюдов Н.А. Руководство к особенной части русского уголовного права. – Т. 2. Преступления и проступки против собственности. – СПб: Типография В.П. Воленса, 1876. – С. 489.

²⁴⁹ Див.: Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – С. 17.

²⁵⁰ Див.: Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. – М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. – С. 22 – 23.

до юридичних осіб застосовуються такі види покарання, як: 1) штраф, 2) ліквідація; 3) заборона здійснювати певну діяльність; 4) закриття підприємства; 5) судовий нагляд на певний строк; 6) позбавлення права укладати угоди з держаними організаціями; 7) позбавлення права здійснювати публічну підписку акцій; 8) заборона випускати цінні папери; 9) конфіскація предмета злочину; 9) публікація у ЗМІ об'яви про прийняття відповідного судового рішення. У вітчизняному праві досить схожі санкції (ліквідація, позбавлення ліцензії, штраф, заборона здійснювати певну діяльність, конфіскація предмета правопорушення, вилучення неправомірно одержаного прибутку, вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання, відшкодування збитків, спростування неправдивих відомостей) можуть бути застосовані до юридичних осіб за вчинення відповідного правопорушення в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства. Слід додати, що призначення жодного покарання юридичній особі, навіть публікація несприятливої інформації у ЗМІ, не може викликати у неї почуття сорому або ганьби, яке може виникнути у людини у випадку її засудження за вчинення злочину.

Чинним КК України у ст. 18 КК України чітко встановлено, що суб'єктом злочину є фізична особа. До речі, тільки фізичні особи притягуються до кримінальної відповідальності в Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Таджикистані, Естонії, Росії та інших країнах. За злочини у сфері банкрутства в переважній більшості країн, як і в Україні, відповідальність настає з 16 років (наприклад в Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Таджикистані, Туркменістані, Росії), а в деяких країнах, наприклад в Естонії, – з 15 років.

Отже, використання звороту "громадянин – засновник" у диспозиції ст. 221 КК для наголошення на тому, що суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства виступає лише фізична особа, є зайвим. Крім цього, використання

вказаного звороту необґрунтовано виключає з кола суб'єктів аналізованого злочину іноземних громадян та осіб без громадянства.

Вважаємо за потрібне розглянути питання про доцільність визнання суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства громадянина-підприємця. Таку пропозицію було внесено О.О. Дудоровим, який пояснює необхідність такої зміни кримінального закону тим, що після порушення справи про банкрутство фізична особа-підприємець не позбавляється статусу суб'єкта підприємництва і фактично здатен вчинити дії, описані у ст. 221 КК²⁵¹. Має рацію В. Гордієнко, який називає незрозумілою позицію законодавця, який суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства (ст. 221 КК) на відміну від фіктивного банкрутства (ст. 218 КК) не визнає громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності²⁵².

Думаємо, що громадянина-підприємця слід визнати суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства, оскільки відповідно до ст. 53 ЦК, п. 2 ч. 7 ст. 128 ГК, а також ст. 47 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" фізична особа, яка є підприємцем, може бути визнана банкрутом. Кредитори вправі подавати заяву для порушення справи про визнання громадянина-підприємця банкрутом. Громадянин-підприємець несе відповідальність за борги, що виникли у зв'язку зі здійсненням ним підприємницької діяльності, майном, що належить йому на праві власності, а також своєю частиною в спільній власності, крім майна, на яке не може бути звернено стягнення.

Отже, фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець, має бути визнана суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства.

²⁵¹ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 640.

²⁵² Див.: В. Гордієнко. Суб'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9 – 10 лютого 2006 р., ЛНУ ім. Івана Франка). – Львів, 2006. – С. 340.

Треба зауважити, що між кримінальним, цивільним і господарським законодавством немає термінологічної узгодженості. Так, у диспозиції ст. 218 КК згадано громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, а в ст. 222 КК використано термін "громадянин-підприємець". При цьому, у ст. 47 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" використовуються як синоніми поняття "громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності" та "громадянин –підприємець", а в ст. 53 ЦК використовується термін "фізична особа – підприємець".

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне доповнити диспозицію ст. 221 КК вказівкою на такого суб'єкта злочину, як "фізична особа – підприємець". Наполягаємо на використанні саме цього поняття, оскільки термін "громадянин-підприємець" необґрунтовано виключить з кола суб'єктів злочину іноземців та осіб без громадянства, які відповідно до ст. 129 ГК користуються такими самими правами і мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, якщо інше не передбачено законом.

Також з метою забезпечення термінологічної узгодженості між кримінальним, цивільним і господарським законодавством та недопущення необґрунтованого виключення з кола суб'єктів злочинів, пов'язаних з банкрутством, іноземців та осіб без громадянства, зворотом "громадянин" – суб'єкт підприємницької діяльності" у диспозиції ст. 218 КК та "громадянин-підприємець" у диспозиції ст. 222 КК слід замінити зворотом "фізична особа – підприємець".

Ще одним суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства, як і злочинів, передбачених ст.ст. 219, 220, 222 КК, визнано "власника суб'єкта господарської діяльності". Цікаво, що до того, як у грудні 2005 р. до ст. 195 КК РФ були внесені зміни, у ч. 1 цієї норми для позначення одного із суб'єктів злочину використовувався схожий термін – власник організації-боржника. Ця обставина була піддана жорсткій критиці з боку російських науковців. Так, Б.І. Колб і

Г.П. Чинибалаянц підкреслюють, що це поняття є некоректним і не має правового змісту, оскільки організація не може мати власника²⁵³. Б.І. Колб називає його "неіснуючій суб'єкт"²⁵⁴. О.Г. Ненайденко зазначає, що поняття "власник комерційної організації" суперечить діючому цивільному законодавству²⁵⁵. Доречи, після зазначених змін, у диспозиції ч. 1 ст. 195 КК РФ взагалі не міститься вказівки на спеціальний суб'єкт злочину.

В науковій літературі під власником суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності традиційно розумілась особа, що володіє цим суб'єктом у формі приватної власності, або особи що володіють суб'єктом у формі колективної власності²⁵⁶.

На наш погляд, у контексті чинного українського законодавства спірною є пропозиція І. Пушка використовувати словосполучення "власник майна підприємства" та О.О. Круглової, яка вважає за доцільне в диспозиції ст. 219 КК вживати поняття "власник майна суб'єкта господарської діяльності"²⁵⁷.

Відповідно до ст. 55 ГК суб'єктами господарської діяльності є господарські організації – юридичні особи, їх структурні одиниці без статусу юридичної особи та фізичні особи. Фізична особа може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець без статусу юридичної особи або через приватне підприємство, що ним створюється (ст. ч. 3 ст. 128, ст. 129 ГК). Фізична особа – підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями всім майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення (ст. ч. 2 ст. 128, ст. 129 ГК).

²⁵³ Див.: Колб Б.И. Субъекты криминальных банкротств // Законность. – 2000. – № 3. – С. 14 – 15; Колб Б. Административная ответственность за банкротство // Законность. – 2002. – № 12. – С. 27; Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 10.

²⁵⁴ Див.: Колб Б. Административная ответственность за банкротство // Законность. – 2002. – № 12. – С. 26.

²⁵⁵ Див.: Ненайденко А.Г. Преднамеренное и фиктивное банкротство: актуальные проблемы уголовной ответственности: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – М., 2005. – С. 10.

²⁵⁶ Див.: Бенедисюк І. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства. // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 19. – С. 55 – 59.

²⁵⁷ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 156.

Фізична особа, яка створює приватне підприємство, є засновником цього суб'єкта господарювання, а не власником. Частиною 4 ст. 63 ГК прямо встановлено, що на приватній власності засновника діє унітарне підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно. Однак говорити, що фізична особа, яка заснувала приватне підприємство, є власником майна цього суб'єкту господарювання, на наш погляд, не зовсім точно, бо це підприємство є юридичною особою. Юридична особа відповідно до ч. 4 ст. 62 ГК має відокремлене майно, самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. З дня її державної реєстрації юридична особа має цивільну правоздатність і дієздатність, може бути позивачем і відповідачем у суді (ч. 2 ст. 80, ч. 4 ст. 87 ЦК)²⁵⁸. Таким чином, якщо висловлюватися точно, то власником майна приватного підприємства є само підприємство.

Підбиваючи підсумок, хотілося б сказати, що зворот "власник суб'єкта господарської діяльності" є не лише некоректним, а й зайвим у диспозиції ст. 221 КК, бо поняття "засновник" і "власник суб'єкта господарської діяльності" співвідносяться між собою як загальне та його частина. На наш погляд, фізична особа, яка заснувала приватне підприємство, здійснює управління безпосередньо, а не через найманого керівника (ч. 4 ст. 128 ГК), займає відповідну посаду на цьому підприємстві, то вона з кримінально-правової точки зору є службовою особою. Слід погодитись з О.О. Дудоровим, що керівник-власник приватного підприємства керує працівниками, які перебувають у його службовій підлеглості, отже виконує організаційно-розпорядчі обов'язки, а майно приватного підприємства відокремлене від майна його власника²⁵⁹.

²⁵⁸ Див.: Цивільний кодекс України // Голос України. – 2003 – 12 березня. – № 45 – 46.

²⁵⁹ Див.: Дудоров О.О. Відповідальність за посадові злочини у сфері оподаткування: питання кваліфікації та вдосконалення законодавства // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 1. – С. 35 – 37; Дудоров О.О. Перша монографія про кваліфікацію податкових злочинів (Рецензія) // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 90.

З питання про можливість визнання засновника приватного підприємства, яке діє на основі його приватної власності, службовою особою, існує й інша точка зору. Л.П. Брич і В.О. Навроцький вважають, що власника приватного підприємства не можна визнати службовою особою навіть у разі, коли така особа виконує функції керівника на цьому підприємстві. Свою позицію науковці пояснюють тим, що організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки повинні здійснюватись службовою особою стосовно інших осіб або чужого майна²⁶⁰. Л.П. Брич і В.О. Навроцький стверджують, що аргументи згідно з якими власник приватного підприємства здійснює управлінські рішення щодо самостійного суб'єкта права – юридичної особи, з погляду кримінального права знецінюються, якщо ми спробуємо кваліфікувати дії цього самого власника, які виразилися в безгосподарності і заподіянні майнової шкоди, розтрата майна, яке належить підприємству²⁶¹.

На наш погляд цей аргумент спростовується тим, що керівник – засновник підприємства, яке діє на основі його приватної власності, буде нести відповідальність за зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, службове підроблення, одержання хабара (за умови наявності інших ознак вказаних злочинів). До цього слід додати також й те, що мова йде не про те, чи можна визнати керівника підприємства, яке діє на основі його приватної власності, службовою особою як суб'єкта майнових злочинів (у тому числі злочину, передбаченого ст. 191 КК). Крім того, необхідно враховувати коло потерпілих від "банкрутських" злочинів. Як було розглянуто у підрозділі 2.2, при вчиненні злочинів у сфері банкрутства, шкода

²⁶⁰ Див.: Брич Л., Навроцький В. Суб'єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів за чинним Кримінальним кодексом України: дискусійні питання // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 7. – С. 45; Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: Монографія / Автор вступ. стат. М.Я. Азаров. – К.: Атіка, 2000. – 288 с.; Брич Л., Навроцький В. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 67.

²⁶¹ Див.: Брич Л., Навроцький В. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 67.

не завжди спричиняється власнику майна, яким є юридична особа – боржник (у тому числі і приватне підприємство). При вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК, діями керівника підприємства, заснованого на його приватній власності, шкода може бути спричинена кредиторам та державі. Крім того, як було доведено у підрозділі 2.2 роботи розуміння матеріальної шкоди при вчиненні злочинів, передбачених ст. 218 – 221 КК, відрізняється від змісту шкоди, яка може бути спричинена вчиненням злочинів проти власності, коли розмір шкоди визначається вартістю майна, яке вибуло з правомірного володіння власника.

З урахуванням свого ставлення до кримінально-правового статусу керівника приватного підприємства Л.П. Брич та В.О. Навроцький запропонували поняття службової особи як суб'єкта господарських злочинів: це – фізична і така що досягла 18-річного віку, осудна особа, яка виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки чи обов'язки за спеціальним повноваженням на підприємстві, установі, організації, де вона не є власником²⁶².

З цього приводу хотілося б зазначити наступне. Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (ч. 1 ст. 50 ЦК). За загальним правилом повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (ч. 1 ст. 34 ЦК). Але повна цивільна дієздатність може бути надана особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦК). Фізична особа для здійснення підприємницької діяльності має право створити приватне підприємство, де може безпосередньо виконувати функції керівника (ч. 3 ст. 128

²⁶² Див.: Брич Л., Навроцький В. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 70.

ГК). Доречи, М.Й. Коржанський, характеризує суб'єкт незаконних дій у разі банкрутства, зазначає, що ним є фізична особа, яка досягла 16-ті років²⁶³.

П. Заруба, аналізуючи запропоноване Л.П. Брич та В.О. Навроцьким визначення поняття службової особи як суб'єкта господарських злочинів, зазначає, що воно є вдалим, але підлягає сумніву словосполучення "де вона не є власником". Науковець пише, що є багато прикладів, коли власники підприємств є одночасно і їх керівниками (менеджерами), і у такому випадку відповідальності підлягає не власник, а інша особа, яка діяла за вказівкою (наказом) власника²⁶⁴.

Враховуючі вищевикладене, вважаємо, що службова особа як суб'єкт господарських злочинів – фізична осудна особа, яка досягла 16 років, та виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки, у тому числі та, що є засновником підприємства, яке діє на основі її приватної власності.

У деяких зарубіжних країнах, так само, як і в Україні, суб'єктом злочинів у сфері банкрутства визнаються службові особи. Наприклад, відповідно до § 161 ("Загальні приписи про відповідальність керівних посадових осіб") КК Австрії службова особа карається як боржник за § 158 ("Надання привілеїв кредиторам") або як кредитор за § 160 ("Зловживання під час здійснення нагляду за веденням справ, у примирливому процесі або конкурсному провадженні")²⁶⁵. Службові особи названі суб'єктом злочинів у сфері банкрутства відповідно до ст. 214.12 Примірного КК США. Крім того, до відповідальності за скоєння кримінальних банкрутств можуть також бути притягнуті: 1) особи, що діють від імені боржника (ст. 260 КК Іспанії); 2) офіційний (юридичний) або фактичний

²⁶³ Див.: Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. Видання 2-ге. – К.: Атіка, 2002. – С. 321.

²⁶⁴ Див.: Заруба П. Кримінально-правовий аналіз суб'єктів злочинів у сфері приватизації // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 122.

²⁶⁵ Див.: Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. и предисл. канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2001. – С. 72 – 74.

керівник юридичної особи (ст. 314-7 КК Франції, ч. 3 ст. 172 КК Швейцарії); 3) керуючі або особи, що беруть участь в управлінні (ст. 214.12 Примірного КК США); 4) особи, які діють як орган або як член органу юридичної особи (ч. 1 ст. 172 КК Швейцарії); 5) особи, які діють як співробітники юридичної особи або товариства, яким надано відносно самостійні повноваження з прийняття рішень у галузі його професійної діяльності (ч. 2 ст. 172 КК Швейцарії).

Вирішуючи питання про те, чи є особа службовою, треба керуватися правилами, які викладено в пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 КК. Роз'яснення понять "організаційно-розпорядчі обов'язки" та "адміністративно-господарські обов'язки" даються в п. 1 постанови Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 г. № 5 "Про судову практику у справах про хабарництво"²⁶⁶.

Однак, у диспозиції ст. 221 КК, як і інших злочинів у сфері банкрутства, використано формулювання не "службова особа", а "службова особа суб'єкта господарської діяльності". У зв'язку з цим виникає ряд дискусійних питань. Наприклад, Н.О. Гуторова вважає, що семантичне тлумачення поняття "службова особа суб'єкта господарської діяльності" дає підстави вважати, що йдеться лише про тих із них, які постійно або тимчасово обіймають певні посади на цих підприємствах, в установах, організаціях або суб'єктах господарювання²⁶⁷. Цю точку зору підтримує й О.О. Дудоров²⁶⁸. Стаття ж 364 КК службовими визнає також осіб, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням. Таким чином, поняття службової особи, що наводиться в ст. 364 КК, дає можливість у передбачених законодавством випадках визнати службовою також і ту особу, яка не обіймає постійно або тимчасово на підприємстві, в установі або

²⁶⁶ Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5 "Про судову практику у справах про хабарництво" //Юридичний вісник. – 2002. – № 28 (368), 13 – 19 липня.

²⁶⁷ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 294.

²⁶⁸ Див.: Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К.: Істина, 2006. – С. 253.

організації будь-якої посади. Як один із прикладів виконання адміністративно-господарських функцій на підприємствах, в установах чи організаціях особою, яка не обіймає на них будь-якої посади, Н.О. Гуторова наводить призначення господарським судом у межах процедури банкрутства розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора. На наш погляд науковець права, коли пише, що вказівка на службову особу суб'єкта господарської діяльності в ст. 221 КК необґрунтовано звужує коло службових осіб, які можуть бути суб'єктом цього злочину²⁶⁹. Тому вважаємо за необхідне підтримати пропозицію Н.О. Гуторової щодо доцільності визначити суб'єкт у диспозиції ст. 221 КК у неконкретизованій формі – „вчинене службовою особою”²⁷⁰. У такому випадку, і арбітражний керуючий буде відноситися до суб'єкта злочину – службової особи – за умови сприйняття нашої пропозиції щодо внесення відповідного доповнення до пункту 1 примітки до ст. 364 КК, яка буде викладено нижче при аналізі кримінально-правового статусу арбітражного керуючого.

Крім того, якщо у диспозиції ст. 221 КК буде закріплено формулювання "службова особа", то це вирішить й питання щодо представників територіальних управлінь з питань банкрутства Мінекономіки, які беруть участь у засіданнях господарських судів під час провадження справи про банкрутства державних підприємств та об'єктів, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 відсотків, а також у засіданнях комітету кредиторів. Тобто названі особи є учасниками справи про банкрутство і мають можливість вчинити незаконні дії у разі банкрутства. Формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності" не дозволяє відносити їх до цієї категорії осіб, адже вони не займають посади на цьому підприємстві. Цікаво, до якого

²⁶⁹ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 294.

²⁷⁰ Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 299.

суб'єкта злочину, названого у диспозиції ст. 221 КК, можуть бути віднесені такі особи? Навряд чи вказаних осіб можна віднести і до таких суб'єктів злочину, передбаченого ст. 221 КК, як власник чи учасник суб'єкта господарської діяльності, оскільки учасником або власником (точніше – засновником) підприємства є держава.

Аналіз преамбулі та абз. 3 і 5 ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" наводить на думку, що дія цього нормативно-правового акту поширюється лише на ті юридичні особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності. Це дало підставу П.П. Андрушку стверджувати, що суб'єктами злочину, передбаченого ст. 221 КК можуть визнаватись лише громадяни – засновники чи власники боржників – підприємницької діяльності²⁷¹. Вважаємо, що позиція П.П. Андрушка вимагає певного уточнення.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 5 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" положення цього закону застосовуються до юридичних осіб, які діють у формі споживчого товариства, благодійного чи іншого фонду. Статей 83 ЦК встановлено, що однією з організаційно-правових форм юридичних осіб є товариство – це організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариства поділяються на підприємницькі і непідприємницькі. Відповідно до ст. 86 ЦК споживчий кооператив є непідприємницьким товариством, тобто таким, що не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 85 ЦК). Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 83 ЦК непідприємницькою може бути й установа, тобто організація, створена однією чи кількома особами (засновниками), які не

²⁷¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.:ФОРУМ, 2005. У трьох книгах. Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 513.

беруть участь в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна (наприклад, благодійний чи інший фонд). Відповідно до ст. 6 Закону України "Про благодійництво і благодійні фонди" благодійний фонд є однією з організаційно-правових форм благодійної організації. Під благодійною організацією розуміють недержавну організацію, головною метою діяльності якої є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб, а благодійна діяльність – це добровільна безкорислива діяльність благодійних організацій, що не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності (ст. 1 зазначеного Закону). Відповідно до ст. 1 Закону України "Про об'єднання громадян" фондом може бути об'єднання громадян – добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Слід підкреслити, що у названий закон регулює діяльність об'єднання громадян, що не мають що мають основною метою одержання прибутків, тобто не є суб'єктами підприємництва.

Таким чином, аналіз регулятивного законодавства дозволяє зробити висновок, що суб'єктами незаконних дій у разі банкрутства у певних випадках можуть визнаватись і громадяни – засновники або власники юридичних осіб, що здійснюють некомерційну господарську діяльність (суб'єкти некомерційного господарювання). Враховуючи вищевикладене вважаємо, що не зовсім вдалою є пропозиція О.Г. Фролової замінити у диспозиція ст.ст. 218 – 221 КК словосполучення "суб'єкт господарської діяльності" на "суб'єкт підприємницької діяльності"²⁷². І навпаки, слід погодитись з О.О. Дудоровим у тому, що використання у текстах названих статей саме словосполучення

²⁷² Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 7.

"суб'єкт господарської діяльності", а не "суб'єкт підприємницької діяльності" є певною мірою виправданим²⁷³.

Арбітражний керуючий не названий як окремих суб'єкт незаконних дій у разі банкрутства. Однак сьогодні ні в кого не викликає сумнівів те, що арбітражний керуючий має можливість вчинити дії, які складають об'єктивну сторону незаконних дій у разі банкрутства, оскільки саме він – одна з головних постатей у процедурі відновлення платоспроможності боржника²⁷⁴. Фахівці відзначають, що на етапі санації набули поширення такі зловживання арбітражних керуючих, як купівля-продаж майна за неоптимальною ціною, відчуження більшої кількості майна, ніж це вимагалось для погашення боргів, проведення санації з перспективою її трансформації в ліквідацію, припинення санації за допомогою мирової угоди в інтересах лише великих кредиторів, а також замовний продаж майна боржника на торгах²⁷⁵. А ВГСУ вважає, що арбітражний керуючий має здійснювати надані йому повноваження особисто і нести встановлену законом відповідальність, включаючи кримінальну (п.п. 6.1.4)²⁷⁶.

У слідчій практиці трапляються випадки визнання арбітражного керуючого службовою особою суб'єкта господарської діяльності, стосовно якого порушено справу про банкрутство. Наприклад, арбітражний керуючий Б., який умисно здійснив відчуження майна, що належало ВАТ "Алчевський завод КПД" був притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 221 КК²⁷⁷. За даними П.Т. Гега, співробітниками МВС України протягом 2002 – 2003 р. за

²⁷³ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 594.

²⁷⁴ Див.: Середа О., Перцева О. Арбітражний керуючий як специфічний суб'єкт трудових правовідносин // Право України. – 2004. – № 2. – С. 107; Хабібুলлін В. "Антиарбітражник" // Юридична газета. – 2004. – № 21 (33). – 19 листопада.

²⁷⁵ Див.: Подолянець В., Ковалишин А. Закон на страже злоумышленников // Комп&ньоН. – 2002. – № 4. – С. 22.

²⁷⁶ Див.: Рекомендації президії Вищого господарського суду України "Про деякі питання практики застосування Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 4 червня 2004 р. № 04-5/1193 // Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Застосування законодавства про банкрутство / Упоряд. Б.М. Поляков; Відп. Ред. Д.М. Притика. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – С. 119 – 154.

вчинення злочинів порушено 38 кримінальних справ відносно арбітражних керуючих та представників регіональних Агентств з питань банкрутства. Найбільшого поширення набули факти хабарництва (12), зловживання службовим становищем при заниженні оцінки та незаконній передачі майна, умисне невиконання рішень суду, порушення процедур продажу майнових комплексів²⁷⁸.

За законодавством деяких зарубіжних держав особи, які спеціально уповноважені на проведення процедур банкрутства, вважаються суб'єктом злочинів у цій сфері. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 215 КК Латвії за приховування інформації від суду, зборів кредиторів або інших передбачених законом осіб, а також за умисне укладання угод на користь одного або декількох кредиторів на шкоду іншій частині кредиторів несе кримінальну відповідальність спеціальний суб'єкт злочину – адміністратор.

За ч. 2 § 160 КК Австрії несе відповідальність керуючий конкурсною масою, який на шкоду кредитору отримує або обіцяє прийняти не належну йому майнову вигоду для себе або третьої особи. Законом Великобританії 1986 р. про неплатоспроможність за зловживання, пов'язані з банкрутством, встановлено відповідальність боржників і службовців компаній, а також осіб, яким доручено проведення оздоровчих заходів або ліквідації компанії²⁷⁹. Згаданий вище діючий в Італії королівський декрет від 16 березня 1942 р. № 267 поділяє аналізовані посягання на дві групи: злочини, вчинювані самим банкрутом, тобто підприємцем, і злочини, вчинювані особами, які не є банкрутами, у тому числі управляючими компаніями, директорами, ревізорами і ліквідаторами

²⁷⁷ Див.: Матеріали СУ УМВС України в Луганській області. Кримінальна справа № 10049034-01 за 2004 рік.

²⁷⁸ Див.: Гега П.Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання [Електронний ресурс] // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 10 // <<http://mndc.naiu.kiev.ua>> (19.10.2006).

²⁷⁹ Див.: Клепицкий И.А. С. Банкротство как преступление в современном уголовном праве // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 56.

компаній²⁸⁰. Нагадаємо, що в Російській імперії у дореволюційній період суб'єктами "банкрутських" злочинів визнавалися голови і члени правлінь банків та інших кредитних установ, члени їх наглядових, ревізійних та облікових комісій, а також призначені урядом або загальними зборами акціонерів ліквідатори²⁸¹. Сучасні російські науковці також зазначають, що арбітражний керуючий має можливість скоїти неправомірні дії у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ)²⁸².

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій літературі триває дискусія з проблеми належності арбітражного керуючого до службових осіб суб'єкта господарської діяльності.

Наприклад, А.М. Ришелюк та Я.Г. Рябцева вважають, що арбітражний керуючий є суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства і відноситься до службових осіб суб'єкта підприємницької діяльності²⁸³. П.П. Андрушко та А.А. Стрижевська зазначають, що арбітражні керуючі мають визнаватися службовими особами, оскільки виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням²⁸⁴.

Натомість Ю. Чабан та О. Шупинська вважають, що визнавати арбітражного керуючого службовою особою в кримінально-правому розумінні взагалі не можна. Вони стверджують, що обов'язковою умовою для визначення статусу особи як службової або посадової є перебування цієї особи в трудових

²⁸⁰ Див.: Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом "Камерон", 2004. – С. 423.

²⁸¹ Див.: Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. – К., 1903. – С. 458 – 459.

²⁸² Див.: Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 21; Можайская Л.А. Субъект преступлений, совершаемых в условиях действительного и мнимого банкротства // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 102.

²⁸³ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 588.; Рябцева Я.Г. Відповідальність арбітражного керуючого // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 1. – С. 359.

²⁸⁴ Див.: Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Зловживання владою або службовим становищем: кримінально-правова характеристика (ст. 364 Кримінального кодексу України) // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 35.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах. /За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – Книга 3. Особлива частина. Коментарі до статей 255 – 477 Кримінального кодексу України. – С. 355.

відносинах із підприємством, установою або організацією. Вчені підкреслюють, що арбітражний керуючий виконує свої повноваження на підставі ухвали господарського суду, з ним не укладається, на відміну від керівника підприємства, трудовий договір (контракт). Отже, його діяльність – це не відносини влади і підпорядкування. Здійснюючи покладені на нього обов'язки, арбітражний керуючий стає учасником не адміністративно-правових відносин, характерних для службових або посадових осіб, а господарсько-правових відносин²⁸⁵.

В юридичній літературі звертається увага на дуже складний трудовий статус арбітражного керуючого, оскільки він не вступає у трудові правовідносини ні з боржником, управління яким здійснює, ні з кредиторами, кошти яких є одним з джерел його винагороди, ні з Агентством з питань банкрутства, що контролює його діяльність, ні з господарським судом, за призначенням якого діє²⁸⁶.

На думку О.О. Дудорова, визнавати арбітражного керуючого службовою особою суб'єкта господарської діяльності не слід, оскільки він є фізичною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, яка діє на підставі ліцензії. Констатуючи, що діяльність арбітражного керуючого має організаційно-розпорядчий характер, науковець погоджується з Н.О. Гуторовою в тому, що ця особа не займає в юридичній особі – суб'єкті господарювання посаду, як цього вимагає диспозиція ст. 221 КК²⁸⁷.

У В. Гордієнка не викликає жодних сумнівів те, що голову та членів ліквідаційних комісій й арбітражного керуючого не можна визнавати службовими особами боржника – суб'єкта господарської діяльності. Виходячи з

²⁸⁵ Див.: Чабан Ю., Шупинська О. Хто захистить арбітражного керуючого? // Юридичний вісник. – 2003. – № 41 (433). – 11 – 17 жовтня. – С. 12.

²⁸⁶ Див.: Джумагельдієва Г. Арбитражный управляющий как особый субъект хозяйственного права // Підприємництво, господарство и право. – 2001. – № 8. – С. 18; Чуча С. Арбитражный управляющий и руководитель должника как субъекты трудовых отношений // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 20.

²⁸⁷ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 641.

того, що заподіяно такими особами під час провадження справи про банкрутство шкода може бути набагато більшою, ніж від дій виконавчого органу боржника, науковець пропонує передбачити у ст. 221 КК як кваліфікуючу ознаку вчинення незаконних дій у разі банкрутства арбітражним керуючим або головою ліквідаційної комісії з використанням свого службового становища²⁸⁸. Ідея на законодавчому рівні чітко взнатись із кримінальною відповідальністю арбітражного керуючого за незаконній дії у разі банкрутства однозначно заслуговує на схвалення, а ось конкретний спосіб реалізації такої ідеї – навряд чи.

По-перше, ч. 1 ст. 25 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" встановлено, що очолює ліквідаційну комісію – ліквідатор. Ліквідатором – це арбітражний керуючий, якій діє на стадії ліквідації банкрута (ст. 3.1, ст. 29 вказаного Закону). Таким чином, поняття "арбітражний керуючий" охоплює поняття "голова ліквідаційної комісії", оскільки вони співвідносяться як загальне із його часткою. По-друге, "використання службового становища" припускає, що особа є службовою. В. Годієнко не визнає арбітражного керуючого, а також голову ліквідаційної комісії службовими особами суб'єкта господарської діяльності²⁸⁹. Так як же особи, які на думку науковця не є службовими, можуть використовувати своє службове становище для вчинення злочину? Тут варто зазначити, що В. Гордієнко допускає певну непослідовність – на с. 339 своїй роботи він визнає члена ліквідаційної комісії службовою особою підприємства, а на с. 440 – ні²⁹⁰. По-третє, пропозиція щодо визнання кваліфікуючою ознакою

²⁸⁸ Див.: В. Гордієнко. Суб'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9 – 10 лютого 2006 р., ЛНУ ім. Івана Франка). – Львів, 2006. – С. 340.

²⁸⁹ Див.: В. Гордієнко. Суб'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9 – 10 лютого 2006 р., ЛНУ ім. Івана Франка). – Львів, 2006. – С. 340.

²⁹⁰ Див.: В. Гордієнко. Суб'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіональної науково-практичної конференції (9 – 10 лютого 2006 р., ЛНУ ім. Івана Франка). – Львів, 2006. – С. 339.

злочину, передбаченого ст. 221 КК, вчинення його арбітражним керуючим або головою ліквідаційної комісії з використанням свого службового становища здається необґрунтованим, адже шкода, яку має можливість спричинити керівник підприємства на стадії розпорядження майном, може бути не меншою, ніж шкода, яку має можливість спричинити керуючий санацією або ліквідатор. На стадії розпорядження майном дії керівника дещо обмежені (п.п. 11, 12, 13 ст. 13 вищеназваного Закону), але його повноваження не припиняються.

Слід зазначити, що у судовій практиці голови ліквідаційної комісії визнаються службовими особами. Наприклад, голова ліквідаційної комісії підприємства "Агрос" П. дала вказівку в рахунок погашення заборгованості із заробітної плати видати колишньому директорові цього підприємства К. 600 грн., а також перерахувати 138 грн. в рахунок сплати адміністративного штрафу, накладеного районним відділом земельних ресурсів на виконуючі обов'язки директора підприємства Б. Тим самим П. не спрямувала всі кошти, одержані в результаті конкурсної реалізації майна, на виконання зобов'язань перед кредиторами підприємства, тобто порушила встановлену у ст. 21 Закону України від 14 травня 1992 р. "Про банкрутство" черговість задоволення вимог кредиторів. Дії П. були кваліфіковані Оріховським районним судом Запорізької області за ч. 2 ст. 165 КК України 1960 р. як зловживання посадовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки²⁹¹.

Проте для вирішення проблеми, чи відноситься арбітражний керуючий до службових осіб суб'єкта господарської діяльності у контексті відповідальності за ст. 221 чинного КК України, треба розглянути ознаки службової особи взагалі і службової особи суб'єкта господарської діяльності зокрема, проаналізувати правовий статус арбітражного керуючого.

²⁹¹ Див.: Архів місцевого суду Оріхівського району Запорізької обл. Справа № 1-279 за 1999 р.

Законодавством передбачено декілька кваліфікаційних вимог до провадження діяльності арбітражного керуючого. Обов'язковими серед них є такі: 1) наявність у суб'єкта підприємницької діяльності ліцензії на цей вид діяльності; 2) наявність у суб'єкта підприємницької діяльності вищої юридичної або економічної освіти; 3) наявність спеціальних знань, для здобуття яких особа повинна пройти навчання в установленому законодавством порядку; 4) відсутність заінтересованості щодо боржника і кредиторів; 5) відсутність заборони здійснювати цей вид підприємницької діяльності або займати керівні посади; 6) відсутність судимості за вчинення корисливих злочинів. Крім того, арбітражними керуючими не можуть бути призначені особи, які здійснювали раніше управління цим боржником, за винятком випадків, коли від дня їх усунення від управління зазначеним боржником минуло не менше трьох років, якщо інше не встановлено законом.

По-перше, треба відмітити, що господарським законодавством на арбітражного керуючого на різних стадіях провадження у справі про банкрутство покладено виконання широкого кола обов'язків, які з точки зору кримінально-правового поняття службової особи варто визнавати організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими. Вони, наприклад, закріплені в ч. 9 ст. 13, ч. 6 ст. 17, ст. 25 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

По-друге, правовий статус арбітражного керуючого є доволі складним, тому що він виступає суб'єктом різноманітних відносин, які мають різну галузеву належність – цивільних, господарських, господарсько-процесуальних, трудових, адміністративних. На наш погляд, закріплення господарським законодавством правового статусу арбітражного керуючого як суб'єкта підприємницької діяльності є не зовсім вдалим, оскільки ця постать не відповідає всім ознакам суб'єкта підприємництва.

Метою діяльності арбітражного керуючого є забезпечення балансу інтересів усіх учасників справи про банкрутство. Крім того, сьогодні переважна більшість фахівців підкреслюють, що в діяльності арбітражних керуючих, разом з іншим, реалізується і публічний інтерес. Вітчизняним законодавством на арбітражного керуючого покладено обов'язок діяти сумлінно та розумно, з урахуванням інтересів боржника та його кредиторів (ч. 6 ст. 3-1, ч. 10 ст. 13 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом").

Ліцензія арбітражного керуючого дає особі право бути призначеною розпорядником майна, керуючим санацією або ліквідатором, тобто визначає її правоздатність. Але це право може бути й не реалізоване. Юридичним фактом, з яким пов'язане виникнення правовідносин між юридичною особою, щодо якої знаходиться у провадженні справа про банкрутство, і арбітражним керуючим, є ухвала господарського суду про призначення особи, яка має ліцензію арбітражного керуючого, розпорядником майна, керуючим санацією чи ліквідатором. Тобто саме ухвала господарського суду породжує процесуальну правоздатність і дієздатність особи, яка має ліцензію, у конкретній справі. Це положення прямо закріплено в абз. 17 ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", а також у п. 1.4 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів)²⁹².

По-третє, з питання природи призначення арбітражного керуючого в літературі триває дискусія. Одні вчені вважають, що порядок призначення арбітражного керуючого – це відносини влади і підпорядкування, більш

²⁹² Див.: Наказ Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства економіки України № 72/49 від 04.05.2001 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва № 79/210 від 12.08.2002) "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів" (із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва № 79/210 від 12.08.2002).

притаманні адміністративному праву, другі зазначають, що між арбітражним керуючим і підприємством виникають цивільні правовідносини, треті стверджують, що це – трудові правовідносини²⁹³. Висловлюється і думка про те, що арбітражне управління може розглядатись як особливий випадок довірчого управління, яке виникає відповідно до закону²⁹⁴.

На наш погляд, арбітражний керуючий не перебуває з підприємством-боржником ні в трудових, ні в цивільних відносинах, оскільки не укладає з ним тимчасового або безстрокового трудового договору (крім тих випадків, коли керуючим санацією призначається керівник підприємства) чи договору про виконання робіт або надання послуг. У відносинах між арбітражним керуючим і сторонами в процедурах банкрутства відсутній один з основних елементів договору – волевиявлення сторін. Арбітражний керуючий призначається і звільняється від виконання своїх обов'язків як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор ухвалою господарського суду. Ні кредитори, ні боржник, ні державний орган з питань банкрутства мають не право остаточного вибору арбітражного керуючого, а лише право подавати пропозиції до суду, який затверджує цю кандидатуру. Причому ВГСУ неодноразово зазначав, що як орган держави господарський суд має право самостійно призначити арбітражного керуючого, оскільки закон не покладає на суд обов'язку звертатися з запитом й узгоджувати цю кандидатуру навіть з державним органом з питань банкрутства²⁹⁵.

Але сама по собі та обставина, що арбітражний керуючий не є найманим працівником боржника (тобто не перебуває з боржником у трудових правовідносинах), не виключає, з кримінально-правової точки зору, належності

²⁹³ Див.: Чуча С. Арбитражный управляющий и руководитель должника как субъекты трудовых отношений // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 20 – 22.

²⁹⁴ Див.: Мохов А. Арбитражное управление – разновидность доверительного управления? // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 8. – С. 21.

²⁹⁵ Див.: Постанова ВГСУ від 21.04.2004 р. у справі № Б26/29/03 /Архів господарського суду Дніпропетровської області за 2004 р.; Постанова ВГСУ від 28.05.2003 р. у справі № 20-4/653 /Архів господарського суду міста Севастополя за 2003 р.

арбітражного керуючого до службових осіб суб'єкта господарювання. Аргументом на користь цього є те, що в п. 1 примітки до ст. 364 КК та п. 1 постанови Пленуму ВСУ № 5 від 26 квітня 2002 року "Про судову практику у справах про хабарництво" вказано, що особа є службовою і тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки за спеціальним повноваженням, за умови, що зазначені функції чи обов'язки покладено на неї правомочним органом або правомочною службовою особою. Можна стверджувати, що арбітражний керуючий виконує обов'язки за спеціальним повноваженням, покладеним правомочним органом – господарським судом. Більш категорично висловлюється Б.М. Поляков, який називає арбітражного керуючого представником (повіреним) господарського суду, у зв'язку з чим останній безпосередньо і повинен нести відповідальність за дії такої особи²⁹⁶.

Таким чином, правовий статус арбітражного керуючого дуже складний і розуміється науковцями неоднозначно. Це пояснюється відносною новизною такої підгалузі господарського права, як право неспроможності, і такого його інституту, як арбітражне управління.

З урахуванням викладеного вище, можна виокремити декілька аргументів на користь того, що згідно з чинним законодавством арбітражний керуючий є службовою особою в кримінально-правовому розумінні: 1) відповідно до закону на нього покладається широке коло організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків; 2) на стадії розпорядження майном (не завжди, а за ухвалою суду), а також санації та ліквідації (завжди) обов'язки керівника підприємства виконує розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор (ч. 16 ст. 13, п. 1 ч. 4 ст. 17, п. 2 ч. 2 ст. 25 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"); 3) на стадії санації та ліквідації він діє від імені боржника; 4) ця особа виконує

²⁹⁶ Див.: Поляков Б.М. Деякі питання виникнення та припинення повноважень арбітражного керуючого в процедурі банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 71.

обов'язки розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора за спеціальним повноваженням, покладеним ухвалою господарського суду.

Серед аргументів, які свідчать на користь того, що арбітражного керуючого водночас не можна визнавати службовою особою суб'єкта господарської діяльності, зазначимо таке: 1) арбітражний керуючий має правовий статус фізичної особи – підприємця, діяльність якого підлягає ліцензуванню; 2) він не перебуває з боржником у трудових відносинах за трудовою угодою; 3) він не обіймає постійно або тимчасово посади на суб'єкті господарювання; 4) є особою, не заінтересованою щодо боржника, на відміну від керівника підприємства, який діє в інтересах боржника. У ч. 22 ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" прямо встановлено, що керівник боржника є особою, заінтересованою щодо боржника.

У науковій літературі висувались різні пропозиції щодо закріплення кримінально-правового статусу арбітражного керуючого. Так, на думку Л.А. Можайської, майно, яким управляє арбітражний керуючий, для нього чуже і перебуває в його віданні. У зв'язку з цим науковець пропонує вказати у диспозиції ст. 195 КК РФ такого суб'єкта злочину, як особа, у віданні якої перебуває майно²⁹⁷.

Якщо сприйняти таку пропозицію і в диспозиції ст. 221 КК України замінити поняття "службова особа суб'єкта господарської діяльності" зворотом "особа, у віданні якої перебуває майно", то буде неможливо притягати до відповідальності осіб, у віданні яких майно не перебуває, але які виконали такі форми об'єктивної сторони злочину, як приховування майнових обов'язків, відомостей про майно, або фальсифікували, приховали чи знищили документи, що відображають господарську чи фінансову діяльність боржника (бухгалтери, члени ліквідаційної комісії тощо).

О.О. Васильцева вважає за доцільне встановити таке коло суб'єктів для злочину, передбаченого ст. 221 КК: 1) особи, які діють від імені суб'єкта господарської діяльності (якщо це юридична особа), до яких відносяться засновник, власник і службова особа; 2) громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності; 3) треті особи, до яких відносяться учасники провадження, ліквідатори тощо²⁹⁸.

На наш погляд, ця пропозиція не зовсім вдала. По-перше, суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства має бути й службова особа, яка не має права діяти від імені суб'єкта господарської діяльності. Наприклад, бухгалтер або член ліквідаційної комісії здатні фальсифікувати, приховати або знищити документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність боржника. По-друге, до осіб, які діють від імені суб'єкта господарської діяльності (перша категорія осіб із виокремлених О.О. Васильцевою) у період провадження у справі про банкрутство на стадіях санації та ліквідації, відноситься й арбітражний керуючий, що прямо вказано в Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Скажімо, керуючий санацією має право від імені боржника укладати мирову угоду, цивільно-правові, трудові й інші угоди (п. 2 ч. 5 ст. 17 вказаного Закону), подавати позови про стягнення заборгованості (п. 5 ч. 6 ст. 17 вказаного Закону). Таким чином, у разі реалізації в КК підходу, запропонованого О.О. Васильцевою, не зовсім чітко розмежовуватимуться перша і третя категорії осіб – суб'єктів злочину, передбаченого ст. 221 КК.

О.О. Дудоров та Н.О. Лопашенко стверджують, що арбітражного керуючого необхідно визнати окремим (спеціальним) суб'єктом незаконних дій

²⁹⁷ Див.: Можайская Л.А. Субъект преступлений, совершаемых в условиях действительного и мнимого банкротства // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 102.

²⁹⁸ Див.: Васильцева О.О. Суб'єкти кримінальних банкрутств // Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – Вип. 2. – С. 212.

у разі банкрутства²⁹⁹. На їх погляд, запропоноване ними розширення кола осіб, спроможних відповідати за незаконні дії у разі банкрутства, узгоджується з приписами регулятивного законодавства і зможе зробити кримінальний закон більш конкретним, посилить його загальноправовий вплив у сфері захисту відносин, пов'язаних із неспроможністю.

Слід зазначити, що навіть якщо просто замінити у диспозиції ст. 221 КК формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності" на поняття "службова особа", це не вирішить існуючих проблем у визначенні кримінально-правового статусу арбітражного керуючого. Оскільки арбітражний керуючий має правовий статус фізичної особи – підприємця, то завжди будуть супротивники визнання його службовою особою, навіть з урахуванням примітки 1 до ст. 364 КК про виконання певних обов'язків за спеціальним повноваженням³⁰⁰. Тим більше, що Пленуму ВСУ у п. 5 постанові від 8 жовтня 2004 р. № 15 "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" чітко вказав, що підприємець – фізична особа, не може визнаватись таким, що виконує постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням обов'язки (організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські) службової особи³⁰¹.

²⁹⁹ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 643; Лопашенко Н. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 1999. – № 4. – С. 15.

³⁰⁰ Див.: Андрушко П. Чи може фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, визнаватись службовою? // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції, 5 – 6 лютого 2004 р. – Львів: Юрид. ф-т Львівського національного університету ім. І. Франка, 2004. – С. 405 – 409; Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Зловживання владою або службовим становищем: кримінально-правова характеристика (ст. 364 Кримінального кодексу України) // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 37 – 39; Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 9. – С. 79 – 82; Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К.: Істина, 2006. – С. 250 – 251.

³⁰¹ Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 8 – 13.

Таким чином, кримінально-правовий статус арбітражного керуючого має бути визначений якомога чіткіше, щоб ні в науковців, ні в практиків більше не виникало питань з цього приводу. Дискусій стосовно неоднозначного розуміння кримінального закону має бути якнайменше.

Переконані, що кримінально-правовий статус арбітражного керуючого треба закріпити в межах кримінального закону в цілому, а не тільки в рамках окремо взятої статті (наприклад, ст. 221 КК). Очевидно, що арбітражний керуючий, використовуючи надані йому законом повноваження, здатен скоїти і ряд інших злочинів, таких як доведення до банкрутства, шахрайство з фінансовими ресурсами, ухилення від сплати податків, зборів, обов'язкових платежів (як особа, що виконує функції керівника підприємства-боржника, а не як приватний підприємець), а також злочини у сфері службової діяльності. Наша пропозиція, як це можна було б зробити, наводиться у висновках до цього розділу роботи.

У спеціальній літературі було висловлено декілька пропозицій щодо посилення кримінально-правового захисту арбітражного керуючого та його діяльності. Наприклад, Б.М. Поляков і Н. Бакуменко пропонують встановити кримінальну відповідальність за перешкодження законним діям арбітражного керуючого фізичним насильством або погрозою його застосування³⁰². Ю. Чабан та О. Шупинська вважають за необхідне "ввести кримінальну відповідальність для осіб, які перешкоджають арбітражному керуючому здійснювати законну діяльність у справах про банкрутство"³⁰³.

На наш погляд, включати в Особливу частину КК подібну норму немає потреби, тому що чинним кримінальним законом такі діяння охоплюються. Однак з огляду на окреслений законодавством правовий статус арбітражного

³⁰² Див.: Поляков Б.М. Правовые проблемы регулирования несостоятельности (банкротства): Дис. ... д-ра юрид. наук. – Донецк, 2002. – С. 218; Бакуменко Н. Статус арбитражного управляющего // Юридическая практика. – 4 июля 2006 г. – № 27.

³⁰³ Див.: Чабан Ю., Шупинська О. Хто захистить арбітражного керуючого? // Юридичний вісник. – 2003. – № 41 (433). – 11 – 17 жовтня. – С. 12.

керуючого та ознаки службової особи постає питання: за якою нормою треба кваліфікувати дії особи, яка перешкоджає законним діям арбітражного керуючого фізичним насильством або погрозою його застосування? Якщо вважати арбітражного керуючого службовою особою суб'єкта господарської діяльності, то в разі перешкоджання його законним діям фізичним насильством або погрозою його застосування виникає конкуренція двох норм: погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), і протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК).

Зазначені дії щодо арбітражного керуючого мають кваліфікуватися як протидія законній господарській діяльності за ч. 2 або ч. 3 ст. 206 КК. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 350 КК, є суспільні відносини, що забезпечують правомірну діяльність підприємств, установ та організацій, а також установлений законом порядок здійснення громадських обов'язків, а злочину, передбаченого ст. 206 КК, – суспільні відносини, що складаються з приводу встановленого законом порядку здійснення господарської діяльності. У розглянутому нами прикладі винний заподіює шкоду саме останнім відносинам.

Протидія законній господарській діяльності – це протиправна вимога припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення його майна за відсутності ознак вимагання.

У спеціальній літературі звертається увага, на те, що ст. 206 КК підлягає застосуванню і в тому випадку, коли поставлена вимога здатна заподіяти шкоду інтересам певної юридичної особи, до господарської діяльності якої має

безпосереднє відношення потерпілий³⁰⁴. Саме це має місце в змодельованій нами ситуації.

2.4. Суб'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства

Кримінальний закон не дає визначення поняття "суб'єктивна сторона злочину". У науці кримінального права під суб'єктивною стороною злочину розуміється психічна діяльність особи, яка безпосередньо пов'язана із вчиненням злочину³⁰⁵.

Суб'єктивна сторона злочину має велике юридичне значення. По-перше, виступаючи елементом складу злочину, вона ставить собою частину підстави кримінальної відповідальності й тим самим відмежовує злочинну поведінку від незлочинної. По-друге, за суб'єктивною стороною відмежовуються один від одного склади злочинів, які схожі за об'єктивними ознаками. По-третє, змістом суб'єктивної сторони істотною мірою визначається ступінь суспільної небезпеки злочину.

Зміст суб'єктивної сторони злочину вичерпується трьома ознаками: виною, мотивом і метою, які пов'язані між собою, є взаємозалежними та взаємообумовленими. Вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, а мотив і мета – факультативні ознаки, які в передбачених законом випадках можуть виступати і обов'язковими ознаками основного або кваліфікованого складу злочину.

Треба зазначити, що питання про співвідношення суб'єктивної сторони злочину та вини в науці кримінального права є дискусійним. Ряд учених обстоюють позицію, згідно з якою вина та суб'єктивна сторона злочину є

³⁰⁴ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 704; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 537.

поняттями тотожними³⁰⁶. Існує думка, згідно з якою вина є поняттям більш широким, ніж суб'єктивна сторона³⁰⁷.

Ми підтримуємо точку зору тих учених, які вважають, що вина є тільки одним з елементів суб'єктивної сторони злочину. Саме такий традиційний підхід буде покладений в основу аналізу суб'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства.

Вивчення зарубіжного досвіду щодо суб'єктивної сторони "банкрутських" злочинів свідчить про те, що в законодавстві зарубіжних країн встановлено відповідальність за вчинення цих злочинів як з умисною, так і з необережною формою вини.

У ряді країн, наприклад, в Іспанії, Франції, США, Англії, злочинами, пов'язаними з банкрутством, є тільки умисні діяння. Водночас кримінальне законодавство Австрії, ФРН і Швейцарії (і не лише цих країн) встановлює відповідальність як за злісне (чи умисне) банкрутство, так і за просте банкрутство, суб'єктивна сторона якого характеризується в основному необережною формою вини. Криміналізація необережного банкрутства пояснюється тим, що: 1) безтурботна поведінка боржника у сфері господарювання порушує сумлінні зобов'язання, які боржник покладає на себе для захисту інтересів своїх кредиторів, 2) неспроможність боржника і заподіяння матеріального збитку кредиторам є закономірним результатом неправомірних дій суб'єкта³⁰⁸. Кримінально караним банкрутством, вчиненим через необережність, визнаються такі дії: 1) надмірні, нерентабельні витрати

³⁰⁵ Див.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – С. 6.

³⁰⁶ Див.: Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. – С. 41, 42; Ворошилин Е.В., Кригер Г.А. Субъективная сторона преступления. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 6 – 12.

³⁰⁷ Див.: Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. – М, 1975. – С. 114; Злобин Г.А. Виновное вменение в историческом аспекте // Уголовное право в борьбе с преступностью. – М., 1981. – С. 23. Цит. за: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – С. 8.

³⁰⁸ Див.: Тимербулатов А.Х. Защита прав кредиторов в уголовном законодательстве Австрии, ФРГ и Швейцарии // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 98 – 99.

боржника, що не відповідають його майновому стану й елементарним правилам передбачливості; 2) незадовільне розміщення капіталу; 3) легковажне використання наданого кредиту; 4) одержання в борг нових сум особою, що знає або повинна знати про свою фінансову неспроможність; 5) укладення збиткової угоди з товарами чи цінними паперами, що не відповідає вимогам належного ведення господарської практики, тощо.

Слід зазначити, що в кримінальному законодавстві деяких країн не виключається необережне вчинення діянь, пов'язаних із порушенням правил бухгалтерського і статистичного обліку, веденням бухгалтерських (торгових) книг і документації (ст. 217 КК Латвії, § 302 КК Данії, § 283b КК ФРН).

Звертає на себе увагу широке використання зарубіжним законодавцем оціночних ознак. У літературі вказується, що висновок про належну сумлінність робиться шляхом зіставлення з моделлю "сумлінного і розважливого підприємця". Суддя повинен подумки поставити себе на місце суб'єкта при здійсненні діяння і виходити з того, як поведився би в цій ситуації сумлінний і розважливий підприємець³⁰⁹. Разом з цим законодавство передбачає певні обмеження для притягнення особи до кримінальної відповідальності за необережне банкрутство.

Так, згідно зі ст. 165 КК Швейцарії ("Безгосподарність") боржник переслідується в кримінальному порядку тільки за скаргою кредитора, що одержав довідку про незадоволення претензії. Частина 2 § 159 КК Австрії, § 3 ст. 301 КК Польщі передбачає як суб'єкта необережного банкрутства тільки боржника декількох кредиторів.

Стаття 3 глави 11 КК Швеції встановлює відповідальність за неповажне ставлення до кредиторів. Воно полягає в тому, що особа, будучи банкрутом або перебуваючи в очевидній небезпеці стати банкрутом, продовжує роботу підприємства, витрачаючи значні кошти без відповідної вигоди для

підприємства, бере участь у ризикованій справі й тим самим навмисно або необережно значно погіршує свій фінансовий стан. Злочином також визнається вчинення перелічених діянь особою, що не розуміла, однак мала достатні підстави розуміти, що вона є банкрутом або перебуває в очевидній небезпеці стати їм. Кримінально каране неповажне ставлення до кредиторів переслідується державним обвинувачем тільки в тому випадку, коли таке переслідування є необхідним в інтересах суспільства. Подібні формулювання містяться в § 300 КК Данії, у якому мова йде, зокрема, про безтурботну поведінку, яка не відповідає економічним обставинам.

Стаття 213 КК Латвії передбачає диференційовану кримінальну відповідальність за доведення підприємства (підприємницького товариства) до неплатоспроможності або банкрутства залежно від того, зроблено це з недбалості (ч. 1) або умисно (ч. 2). Умисне доведення підприємства (підприємницького товариства) до неплатоспроможності або банкрутства має назву злісного банкрутства³¹⁰.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 221 КК України, характеризується умисною формою вини. Для повного аналізу суб'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства потрібно розглянути два питання: 1) вид умислу та психічного ставлення до суспільно небезпечних наслідків; 2) зміст інтелектуального елемента умислу: чи включає усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння усвідомлення і протиправності вчиненого.

Погляди дослідників стосовно виду умислу та психічного ставлення до суспільно небезпечних наслідків при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства істотно розрізняються.

³⁰⁹ Див.: Тимербулатов А.Х. Защита прав кредиторов в уголовном законодательстве Австрии, ФРГ и Швейцарии // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 99.

³¹⁰ Див.: Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья к.ю.н. А.И. Лукашова и к.ю.н. Э.А. Саркисовой. Пер. с латышск. канд. юрид. наук А.И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 213.

Так, П.П. Андрушко вважає, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 221 КК, характеризується виключно прямим умислом³¹¹. Російські дослідники В.П. Верін, А.Х. Тимербулатов, Н.В. Ткачев, А.Є. Жалінський також стверджують, що неправомірні дії у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) вчиняються тільки з прямим умислом³¹². Б.І. Колб, аналізуючи психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків при вчинення кримінальних банкрутств зазначає, що винна особа може і не знати з позицій юриспруденції, що таке "велика шкода", але він бажає настання саме певних наслідків, тобто діє з прямим умислом³¹³.

Ряд науковців, наприклад В.І. Ветров, Б.В. Волженкін, І.А. Клепицький, Б.М. Леонтьєв, Н.О. Лопашенко зазначають, що неправомірні дії у разі банкрутства можуть бути вчинені як з прямим, так і з непрямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє неправомірні дії при банкрутстві, передбачає можливість або неминучість заподіяння великої шкоди кредиторам та бажає або свідомо припускає можливість настання такого наслідку або ставиться до цього байдуже³¹⁴.

А.М. Ришелюк вважає, що суб'єктивна сторона незаконних дій у разі банкрутства характеризується прямим умислом щодо суспільно небезпечних діянь і прямим або непрямим умислом щодо наслідків у вигляді великої

³¹¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах / За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К., – "ФОРУМ", 2005. – Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 513.

³¹² Див.: Верін В.П. Преступления в сфере экономики. Серия "Российское право: теория и практика": Учебно-практическое пособие. – М.: Дело, 1999. – С. 95; Тимербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 19; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – 2-е изд. – М.: НОРМА – ИНФРА – М, 1998. – С. 439; Жалинский А.Е. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 47; Ткачев В.Н. Несостоятельность (банкротство) в Российской Федерации: Правовое регулирование конкурентных отношений. – М.: Книжный мир, 2004. – С. 247.

³¹³ Див.: Колб Б. Субъективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 6. – С. 35.

³¹⁴ Див.: Курс русского уголовного права. Особенная часть: Учебник для вузов. / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.Н. Борзенкова и д-ра юрид. наук, проф. В.С. Комиссарова. – М.: ИКД "Зерцало", 2002. – Том 4. – С. 80; Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. В.И. Радченко – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – С. 208; Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 331; Ветров В.И. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – С. 219; Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. проф. В.Н. Петрашева. – М.: Издательство Приор, 1999. – С. 275.

матеріальної шкоди³¹⁵. Близьку до цього позицію займає і Н.О. Гуторова, яка пише, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 221 КК, усвідомлює, що після порушення справи про банкрутство вчиняє зазначені в диспозиції ст. 221 КК незаконні дії, передбачає можливість заподіяння великої матеріальної шкоди та бажає або свідомо припускає настання таких наслідків³¹⁶.

О.О. Дудоров висловлює думку, що суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 221 КК, визначається психічним ставленням до суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння великої матеріальної шкоди й характеризується умисною формою вини (умисел прямий або непрямий)³¹⁷. М.І. Хавронюк також вважає, що злочин передбачений ст. 221 КК може бути вчинений з прямим або непрямим умислом³¹⁸.

П.С. Берзін дотримується іншої точки зору щодо психічного ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків у вигляді великої матеріальної шкоди. Науковець вважає, що психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК, може бути як умисним, так і необережним³¹⁹. Так само міркує й О.Г. Фролова, яка обґрунтовує, що при вчиненні злочинів, пов'язаних з банкрутством, має місце складна форма вини³²⁰.

Натомість М.І. Хавронюк стверджує, що серед злочинів, пов'язаних з банкрутством, складна форма вини притаманна тільки доведенню до банкрутства, оскільки психічне ставлення до діяння при вчиненні цього злочину може характеризуватись тільки прямим умислом (в диспозиції ст. 219 КК

³¹⁵ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – С. 588.

³¹⁶ Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 176.

³¹⁷ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 645.

³¹⁸ Див.: Хавронюк М. Деякі проблеми встановлення вини // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 85 – 86.

³¹⁹ Див.: Берзін П.С. Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди. – К.: Юрисконсульт, 2005. – С. 66.

указано мотив), а ставлення до наслідку може характеризуватись як прямим, так і непрямим умислом. Що стосується злочинів, передбачених ст. 218, ст. 220 і ст. 221 КК, то їх науковець не відносить до злочинів зі складною формою вини, стверджуючи, що вони вчиняються з прямим умислом до діяння і до наслідків або з непрямим умислом до діяння і до наслідків³²¹.

Відповідно до законодавчого визначення умислу (ст. 24 КК) зміст такої інтелектуальної ознаки, як усвідомлення винною особою суспільної небезпеки діяння, є однаковим для прямого і непрямого умислу.

Передбачення суспільно небезпечних наслідків діяння при прямому умислі означає, що у свідомості особи склалося певне уявлення про можливі або неминучі наслідки свого діяння. При цьому передбачення тут має конкретний характер. Особа має чітке уявлення про розвиток причинного зв'язку, тобто про те, що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки.

У кримінально-правовій доктрині та практиці прийнято вважати, що усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру діяння охоплює розуміння: 1) фактичної сторони того, що вчиняється; 2) усіх обставин, що характеризують об'єктивні ознаки складу злочину, у тому числі значущість об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення; 3) соціального значення діяння, його соціальної шкідливості. Для ставлення у вину достатньо, щоб суб'єкт злочину хоча б у загальних рисах розумів, що вчинюване ним діяння носить антисоціальний характер та завдає шкоду охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам. Ґрунтуючись на закріпленій у ч. 2 ст. 68 Конституції України презумпції знання особою закону, український законодавець не включає у зміст умислу усвідомлення протиправності діяння.

³²⁰ Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 14.

У кримінально правовій доктрині існують дві позиції стосовно питання щодо необхідності усвідомлення суб'єктом злочину протиправності свого діяння. Так, ряд фахівців обстоює думку, що за чинним КК усвідомлення протиправності свого діяння не охоплюється змістом умисної форми вини, оскільки вітчизняне законодавство виходить із презумпції знання особою відповідних нормативно-правових актів, якщо вони були доведені до відома населення у встановленому законом порядку³²². У спеціальній літературі зазначається, що за загальним правилом юридична помилка щодо легальності чи заборонності діяння на кваліфікацію не впливає. Винятком з цього правила є випадки, коли особа не мала можливості ознайомитись з текстом закону (наприклад, тяжка хвороба, стихійне лихо, закордонне відрядження)³²³.

Однак інші правознавці вважають, що з урахуванням нестабільності, складності, об'ємності та неоднозначності деяких видів регулятивного законодавства (наприклад, податкового), при ставленні у вини необхідно з'ясовувати знання суб'єктом злочину вимог цього законодавства³²⁴. Особливу гостроту ця проблема має при визначенні змісту умислу у складах злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами з бланкетними диспозиціями.

Як слушно зазначає І.А. Клепицький, що стосовно злочинів,

³²¹ Див.: Хавронюк М. Злочини зі складною формою вини у Кримінальному кодексі України // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 17.

³²² Див.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – С. 28; Гуторова Н.О. Проблемы кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 251; Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2003. – С. 126.; Ужва Л.О. Кримінально-правова охорона економічної системи України і деяких країн зарубіжжя (Порівняльне дослідження): Дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2004. – С. 72 – 73; Яни П.С. Уголовно-правовые средства противодействия кримінальному переделу собственности // Закон. – 2003. – № 8. – С. 137.

³²³ Див.: Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. Видання 2-ге. – К.: Атіка, 2002. – С. 106; Корнеева А.В. Теоретические основы квалификации преступлений: учебное пособие / под ред. А.И. Рарога. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2006. – С. 80.

³²⁴ Див.: Крупко Д. Застосування норм Загальної частини Кримінального кодексу до питання про відповідальність бухгалтерів // Юридична Україна. – 2003. – № 10. – С. 75; Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: Монографія. – К.: Атіка, 2000. – С. 272; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 178; Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К.: Істина, 2006. – 170.

передбачених бланкетними нормами КК, усвідомлення об'єктивних ознак складу злочину і фактичних обставин діяння у жодному разі не гарантує автоматичного усвідомлення особою суспільної небезпеки діяння³²⁵. Слід погодитися з О.І. Рарогом у тому, що, коли законодавець вводить до числа ознак складу злочину яку-небудь додаткову ознаку, котра характеризує місце, час, спосіб, обстановку, то усвідомлення цих додаткових ознак суспільно небезпечного діяння також належить до змісту інтелектуального елемента вини. Таким чином, предметом усвідомлення як елемента умислу є: 1) фактичний зміст вчиненого діяння; 2) його суспільне значення³²⁶.

Для об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 221 КК, обов'язковим елементом є обстановка його вчинення – період провадження у справі про банкрутство. Тобто, незаконні дії у разі банкрутства належать до тієї групи злочинів, у яких діяння – це не просто активна форма поведінки особи, а вчинок, який здійснюється певним способом за конкретних умов. Остання обставина істотно впливає на суспільну небезпеку діяння. Тому, на наш погляд усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння обов'язково передбачає розуміння й того, що воно вчиняється в обстановці банкрутства. Обстановка у цьому випадку містить додаткову характеристику діяння, стає його індивідуальною фактичною ознакою.

Як відомо, одним із критеріїв суспільної небезпеки діяння є спрямованість злочину на конкретний об'єкт. Вона повинна охоплюватись свідомістю особи, яка діє умисно. При цьому суб'єкт злочину може й не знати точно, на який безпосередній об'єкт посягає його діяння, але повинен усвідомлювати, що заподіює шкоду певним інтересам особи, суспільства або держави, що охороняються кримінальним законом³²⁷.

³²⁵ Див.: Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – 63 – 70 с.

³²⁶ Див.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – С. 28.

На наш погляд, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 221 КК, усвідомлення особою об'єкта злочину, а отже і суспільно небезпечного характеру свого діяння, відбувається через сприйняття предмета злочину й обстановки, у який він вчиняється.

У підрозділі 2.1 було доведено, що у регулюючому законодавстві термін "майнові обов'язки" охоплюється поняттям "майно". Тому ми вважаємо за доречне вести мову про три види предмета незаконних дій у разі банкрутства: 1) майно; 2) відомості про майно; 3) документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності.

За певних умов – у період провадження у справі про банкрутство – правовими нормами передбачено особливий порядок розпорядження та користування майном суб'єкта господарської діяльності, щодо якого порушено провадження у справі про банкрутство.

При вчиненні незаконних дій у разі банкрутства особа повинна усвідомлювати, що, оскільки стосовно суб'єкта господарювання, де вона є службовою особою або засновником (учасником), знаходиться в провадженні справа про банкрутство, то існує певний порядок розпорядження та користування майном, а отже, ця особа усвідомлює і об'єкт аналізованого злочину. Порядок розпорядження та користування майном боржника визначається законодавством, причому він має свої особливості на різних стадіях провадження у справі про банкрутство. Більше того, на різних стадіях провадження у справі про банкрутство залежно від правового статусу особи (керівник боржника, розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор, член ліквідаційної комісії) вона може мати або ні дозвіл вчинювати певні дії щодо майна боржника.

³²⁷ Див.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – С. 28.

При вчиненні злочину в такій формі, як приховування відомостей про майно, винна особа усвідомлює, що в період провадження у справі про банкрутство вона повинна надавати ці відомості певним уповноваженим особам (арбітражному керуючому, суду, комітету кредиторів тощо), перелік яких визначається господарським законодавством. Суб'єкт злочину усвідомлює, що ненадання (приховування) вказаних відомостей може заподіяти матеріальну шкоду кредиторів, а також установленому порядку здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Тобто і в цьому випадку через усвідомлення предмета й обстановки вчинення діяння особа усвідомлює і об'єкт злочину.

Фальсифікуючи, приховуючи або знищуючі в період провадження у справі про банкрутство документи, які відображають господарську діяльність боржника, особа усвідомлює, що заподіює шкоду відносинам, які забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство, заважає справедливому задоволенню вимог кредиторів і держави.

У разі вчинення приховування або відчуження майна, його знищення або передачі в інше володіння особа усвідомлює, що стосовно цього предмета в період провадження у справі про банкрутство існує особливий правовий режим. Додержання щодо майна боржника встановленого законодавством особливого правового режиму є умовою нормального існування суспільних відносин неспроможності, запорукою правового порядку при здійсненні господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Таким чином, саме усвідомлення особою тієї обставини, що вона порушує певний установлений законодавством порядок розпорядження та користування майном боржника в період, коли стосовно нього порушено справу про банкрутство, тобто в певній обстановці, свідчить і про усвідомлення цією особою об'єкта злочину.

Таким чином, у результаті аналізу змісту інтелектуальної ознаки умислу

при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства, ми дійшли висновку, що виною суб'єкта цього злочину повинно охоплюватись розуміння свого діяння як протиправного не тільки з кримінально-правової, але й господарської точки зору. Слід погодитись з І.В. Шишко у тому, що усвідомлення саме кримінальної протиправності при бланкетності норм КК мало що дає³²⁸.

П.А. Светачев, аналізуючи злочини, передбачені ст. 195 – 197 КК РФ, зазначає, що ці суспільно небезпечні діяння ідуть "врозріз" з регулятивним законодавством, тобто суперечать йому³²⁹. Ми вважаємо обов'язковим включення до інтелектуальної ознаки умислу винної особи при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства і усвідомлення нею факту порушення регулятивного законодавства, тобто усвідомлення протиправності такого діяння. Як обґрунтовано пише О.О. Дудоров, легальні дефініції прямого і непрямого умислу, а також закріплена у Конституції України презумпція правової обізнаності особи не дозволяє враховувати специфіку психічного ставлення особи до вчиненого та його наслідків у складах злочинів, передбачених кримінально-правовими нормами з бланкетними диспозиціями³³⁰.

Слід звернути увагу, що незважаючи на закріплену у ч. 2 ст. 68 Конституції України презумпцію знання закону, практика застосування кримінального закону по деяким категоріям справ виходить з необхідності обов'язкового встановлення усвідомлення особою протиправності вчиненого діяння. Наприклад, у п. 4 постанови Пленуму ВСУ від 26 грудня 2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень" зазначено, що, розглядаючи питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, треба враховувати, наскільки він був

³²⁸ Див.: Шишко І.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. – СПб.: Юридический центр Пресс, – 2004. – 307 с.

³²⁹ Див.: Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / УОП МЮИ МВД России. – М., 1997. – С. 20.

³³⁰ Див.: Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К.: Істина, 2006. – 167 – 191.

очевидний для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки³³¹.

Як зазначалось вище, певні обмеження прав та деякі специфічні обов'язки службової особи підприємства, стосовно якого порушено справу про банкрутство, містяться в Законі України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". В такому разі, якщо службова особа вчиняє дії, котрі вищеназваним нормативно-правовим актом їй заборонено вчиняти або дозволяється вчиняти з додержанням особливого порядку, то вони є спеціальним видом перевищення службових повноважень. Видається, що при такому підході буде необґрунтованим, якщо при вчиненні перевищення влади або службових повноважень усвідомлення протиправності свого діяння повинно охоплюватись інтелектуальним моментом умислу суб'єкта злочину, а при незаконних діях у разі банкрутства – ні.

Крім того, в аспекті проблеми, яка розглядається, важливим є той факт, що вітчизняна кримінально-правова доктрина й практика застосування закону традиційно виходить із того, що обставиною яка виключає кримінальну відповідальність за службову недбалість, є такі суб'єктивні якості особи, як відсутність досвіду роботи, відсутність належної професійної підготовки³³². Якщо невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків обумовлено вказаними суб'єктивними факторами, то відповідальність за ст. 367 КК виключається. І це при тому, що службова недбалість є необережним злочином, який має менший ступень суспільної небезпеки ніж злочин умисний.

Обов'язковою ознакою інтелектуального моменту як прямого, так і непрямого умислу є передбачення суспільно небезпечних наслідків діяння.

³³¹ Див: Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2 (42) – С. 7.

³³² Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.:ФОРУМ, 2005. У трьох книгах. Книга 3. Особлива частина. Коментарі до статей 255 – 447 Кримінального кодексу України. – С. 347; Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 188.

Однак зміст цієї ознаки відрізняється у прямому і непрямому умислі. В обох видах умислу передбачення має конкретний характер. Особа чітко усвідомлює, що саме її конкретна дія чи бездіяльність може спричинити конкретний суспільно небезпечний наслідок, і тим самим передбачає загалом розвиток причинного зв'язку між діянням і можливим наслідком. Проте при непрямому умислі цей наслідок особа передбачає лише як можливий результат свого діяння. Передбачення неминучості настання наслідку у цьому виді умислу виключається, оскільки воля особи в цьому разі не спрямована на досягнення суспільно небезпечного наслідку³³³. Вважаємо, що при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства передбачення суспільно небезпечних наслідків полягає в передбаченні можливості або неминучості їх настання.

Вольова ознака прямого умислу характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Вольовій ознаці непрямого умислу притаманне те, що винна особа не бажала, але свідомо припускала настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння.

Аналіз вольового моменту умислу при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства дозволяє стверджувати, що особа, вчиняючи будь-яке з альтернативно передбачених у диспозиції ст. 221 КК діянь, бажає настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді великої матеріальної шкоди або свідомо це припускає.

В деяких зарубіжних країнах мотиви або мета передбачені як обов'язкова ознака складу "банкрутських" злочинів. Наприклад, п. 2 ч. 1 § 160 КК Австрії ("Зловживання під час здійснення нагляду за веденням справ, у примирливому процесі або конкурсному провадженні") встановлює кримінальну відповідальність кредитора, який отримує майнову вигоду або обіцяє прийняти

³³³ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2002. – С. 147.

її для себе або для третьої особи з метою здійснення свого права голосу певним чином або для утримання від здійснення свого права голосу³³⁴.

В диспозиції ст. 221 КК мотиви і мета незаконних дій у разі банкрутства не вказані як обов'язковий елемент цього складу злочину. Однак будь-яка вольова дія вчиняється з певною мотивацією. Слід погодитися з С.А. Тарарухінін у тому, що вихідним моментом будь-якого вольового акту є усвідомлення мотиву, яке супроводжується поставленням мети, котра служить джерелом його спрямованості й активності³³⁵. Грунтуючись на проведеному у підрозділі 2.1 аналізі об'єкта злочину вважаємо, що за своїй спрямованістю незаконні дії у разі банкрутства є злочином господарським, який порушує встановлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Лаконічно спрямованість неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ) передає Б.І. Колб, який вказує, що метою вчинення цього злочину є зменшення конкурсної маси³³⁶. Конкурсна маса або, як вона називається в Україні – ліквідаційна маса – це не просто чуже майно (як скажімо, предмет злочинів проти власності). Це майно, за рахунок якого у визначеному законом порядку повинні бути забезпечені вимоги кредиторів. Таким чином, мотивом вчинення незаконних дій у разі банкрутства є ухилення від задоволення майнових вимог кредиторів. У той же час, як було доведено у підрозділі 2.2 матеріальна шкода може бути спричинена і самій юридичній особі – боржнику як власнику майна. У результаті вчиненні в період провадження у справі про банкрутство таких діянь, як наприклад, приховування та відчуження майна, фальсифікації документів

У цьому контексті вважаємо спірною позицію О.Г. Фролової, що злочини, передбачені ст. 218, 219, 221 КК, є корисливими, адже винна особа може діяти у

³³⁴ Див.: Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. и предисл. канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2001. – С. 73.

³³⁵ Див.: Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. – К: Вища школа, 1977. – С. 30.

³³⁶ Див.: Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 15; Колб Б. Административная ответственность за банкротство // Законность. – 2002. – № 12. – С. 27.

своїх інтересах (зокрема, для того, щоб покращити тим самим своє фінансове становище) та/або в інтересах третіх осіб, переслідуючи в будь-якому разі мету отримання вигоди (як матеріальної, так і нематеріальної)³³⁷. Стосовно злочину, передбаченого ст. 221 КК, з твердженням О.Г. Фролової важко погодитись, адже якщо суб'єкт цього злочину вчиняє його з метою заволодіння чужим майном – у цьому випадку майном юридичної особи, відносно якої порушено справу про банкрутство, то дії винної особи потрібно кваліфікувати за сукупністю з відповідним злочином проти власності. Це докладно обґрунтовується нами у підрозділі 3.2 роботи³³⁸. Тут лише додамо, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 221 КК, може вчинити його для того, наприклад, щоб покращити фінансове становище юридичної особи – боржника, не переслідуючи при цьому вигоди особисто для себе. Якщо не вважати "метою отримання вигоди" відновлення платоспроможності підприємства. З такою метою може діяти службова особа, яка не є засновником (учасником) цього суб'єкта господарювання.

Узявши до уваги вищевикладене, ми підтримуємо точку зору тих науковців, які вважають, що незаконні дії у разі банкрутства можуть бути вчинені як з прямим, так і з непрямим умислом³³⁹. Вина в цьому складі злочину характеризується тим, що особа: а) усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії, тобто фактичні і соціальні ознаки свого діяння; б) усвідомлює конкретну господарську протиправність; в) передбачає наслідки у вигляді настання

³³⁷ Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 15.

³³⁸ Див.: Болдарь Г.Є. Проблеми відмежування незаконних дій у разі банкрутства від злочинів проти власності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 4. – Луганськ, 2006. – С. 84.

³³⁹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2001. – С. 588; Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 176; Див.: Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – С. 256; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 645; Хавронюк М. Деякі проблеми встановлення вини // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 85 – 86.

великої матеріальної шкоди; г) бажає або свідомо припускає настання цих наслідків.

Висновки до розділу 2.

1. Видовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, виступають відносини неспроможності як структурно організована та нормативно врегульована система соціально значущих суспільних відносин, що забезпечують правовий господарський порядок у частині захисту інтересів фізичних, юридичних осіб та держави від ризиків, зумовлених неплатоспроможністю і банкрутством суб'єктів господарської діяльності. Основний безпосередній об'єкт незаконних дій у разі банкрутства – суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК України, виступають охоронювані законом: 1) суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок відправлення правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта господарювання, стосовно якого розглядається справа про банкрутство, а також у частині обов'язкового виконання рішень господарського суду; 2) суспільні відносини власності; 3) суспільні відносини, які забезпечують правомірну службу діяльність апарату управління суб'єкта господарювання, стосовно якого знаходиться у провадженні справа про банкрутство.

2. З метою термінологічної узгодженості між кримінальним, цивільним і господарським законодавством вважаємо за доцільне внести певні зміни та доповнення у диспозиції ст.ст. 218 – 221 КК України.

2.1. Замінити у диспозиціях ст.ст. 218 – 221 КК України термін "громадянин – засновник" терміном "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності", а також замінити в диспозиції ст. 218 КК України термін "громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності" та в диспозиції

ст. 222 КК України термін "громадянин-підприємець" на термін "фізична особа – підприємець". Ця міра необхідна для того, щоб не допустити незаконне виключення з кола суб'єктів злочинів у сфері банкрутства іноземців та осіб без громадянства.

2.2. Виключити з диспозиції ст. 221 КК України термін "власник суб'єкта господарської діяльності", оскільки він з цивільно-правової точки зору є некоректним і охоплюється поняттям "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності", який названий у аналізованій нормі як окремий суб'єкт злочину.

2.3. Доповнити диспозицію ст. 221 КК України окремою вказівкою на такого суб'єкта злочину, як "фізична особа – підприємець", оскільки відповідно до ст. 53 ЦК України, п. 2 ч. 7 ст. 128 ГК України, а також ст. 47 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" фізична особа, яка є підприємцем, може бути визнана банкрутом.

2.4. Замінити формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності" словосполученням "службова особа". Буквальне тлумачення формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності", яке використано у диспозиції ст. 221 КК України для позначення одного із суб'єктів злочину, не дозволяє відносити до цієї категорії осіб, які не займають посади на цьому підприємстві, установі або організації.

2.5. Виключити зворот "майнові обов'язки" з диспозиції ст. 221 КК України, оскільки він охоплюється поняттям "майно", яке названо в зазначеній кримінально-правовій нормі як самостійний предмет злочину.

3. Аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 221 КК України, дозволяє зробити висновок, що обстановка вчинення злочину, яка описана формулюванням "у разі банкрутства", викладена неясно та некоректно з точки зору законодавства про неспроможність. Працівнику правозастосовчого органу складно зрозуміти, з якого саме моменту особу можна притягати до

кримінальної відповідальності за скоєння цього злочину: 1) з моменту подання (надходження до суду) позовної заяви про порушення справи про банкрутство; 2) з моменту винесення господарським судом ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство; 3) з моменту винесення господарським судом рішення про визнання суб'єкта господарської діяльності банкрутом. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що незаконні дії у разі банкрутства можуть бути скоєні тільки в період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство. У зв'язку з цим пропонується у диспозиції ст. 221 КК України формулювання "у разі банкрутства" замінити зворотом "в період провадження у справі про банкрутство".

4. Законодавець необґрунтовано не диференціює кримінальну відповідальність за незаконні дії в разі банкрутства за допомогою загальних і спеціальних кваліфікуючих ознак. У зв'язку з цим необхідно доповнити ст. 221 КК України частиною другою, в якій передбачити відповідальність за вчинення незаконних дій у разі банкрутства, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб або в період провадження у справі про банкрутство банків або інших фінансових установ, а також містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств. Крім того, доцільно в якості особливо кваліфікуючої ознаки передбачити вчинення цього злочину організованою групою.

5. Аналіз суспільної небезпеки порушення встановленого законом порядку задоволення майнових вимог кредиторів у період провадження у справі про банкрутство, а також прийняття такого задоволення кредитором, який знає про незаконність наданої йому переваги, дає підстави стверджувати про доцільність доповнення КК України відповідною статтею, в якій слід передбачити відповідальність за вчинення зазначених діянь. На користь цього свідчить і зарубіжний досвід законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з банкрутством.

6. Дослідження правового статусу арбітражного керуючого дозволяє стверджувати, що він має достатні повноваження для того, щоб у разі банкрутства вчинити з майном і документами неправомірні дії. Це пояснюється тим, що під час процедур санації та ліквідації банкрута керівник звільняється з посади, припиняються повноваження органів управління. У зв'язку з цим керівник юридичної особи – банкрута, а також власник суб'єкта господарювання або засновник, не мають можливості вчинити дії, передбачені диспозицією ст. 221 КК України. Арбітражний керуючий як особа, що виконує функції керівника юридичної особи – боржника, використовуючи надані йому законом повноваження, здатен скоїти і ряд інших злочинів: шахрайство з фінансовими ресурсами, ухилення від сплати податків, злочини у сфері службової діяльності.

У зв'язку з цим арбітражний керуючий як особа, котра відповідно до рішення господарського суду наділена організаційно-розпорядчими й адміністративно-господарськими повноваженнями і виконує важливу соціальну функцію, повинен бути визнаний службовою особою (за ознакою виконання відповідних обов'язків за спеціальним повноваженням) і нести визначену для таких осіб кримінальну відповідальність. Переконані, що кримінально-правовий статус арбітражного керуючого треба закріпити в межах кримінального закону в цілому, а не тільки в рамках окремо взятої статті (наприклад, ст. 221 КК України).

Для цього пропонуємо у примітці 1 до ст. 364 КК після слів "виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням" треба додати слова: "у тому числі арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією та ліквідатори)".

7. Уявляється виправданим підхід, згідно з яким кримінальна відповідальність за злочини, передбачені кримінально-правовими нормами з бланкетною диспозицією, можлива лише за умови усвідомлення суб'єктом

злочину спеціальної, а не лише кримінальної, протиправності своєї поведінки. У зв'язку з цим інтелектуальною ознакою умислу суб'єкта злочину, передбаченого ст. 221 КК України, має охоплюватись усвідомлення протиправності свого діяння з точки зору законодавства про неспроможність. Вина в цьому складі злочину характеризується тим, що особа: а) усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії, тобто фактичні і соціальні ознаки свого діяння; б) усвідомлює конкретну господарську протиправність; в) передбачає наслідки у вигляді настання великої матеріальної шкоди; г) бажає або свідомо припускає настання цих наслідків.

8. Єдиним джерелом кримінального права в Україні є Кримінальний кодекс, а єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Закріплені в ст. 215 ГК України норми, які встановлюють власні ознаки злочинів, пов'язаних з банкрутством, не мають жодного значення, оскільки склад злочину визначається у кримінально-правовій нормі. Проведений аналіз питання визначення розміру шкоди та потерпілого від злочину, передбаченого ст. 221 КК України, дозволяє зробити висновок, що ч. 4 ст. 215 ГК України суперечить КК України як мінімум за двома важливими позиціями. По-перше, стосовно визначення розміру шкоди, яку заподіюють злочини у сфері банкрутства. По-друге, стосовно визначення кола потерпілих від цих злочинів. Оскільки ст. 215 ГК України суперечить ст.ст. 218 – 221 КК України й у багатьох інших положеннях, то існування зазначеної норми у ГК України тільки породжує зайві протиріччя між господарським і кримінальним законодавством, дає підстави стверджувати про його неузгодженість. На підставі вищевикладеного, пропонуємо виключити ст. 215 із ГК України.

РОЗДІЛ 3
ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДІЙ
У РАЗІ БАНКРУТСТВА ВІД СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ
І КВАЛІФІКАЦІЯ ЗА СУКУПНІСТЮ З ІНШИМИ ЗЛОЧИНАМИ

3.1. Співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших злочинів,
що посягають на відносини, пов'язані з неспроможністю
і банкрутством

КК України містить низку норм, які за певними ознаками є суміжними зі складом злочину "Незаконні дії у разі банкрутства". Значні труднощі при кваліфікації цього злочину можуть виникати у випадках конкуренції кримінально-правових норм або при вирішенні питання про наявність у діях винного реальної або ідеальної сукупності злочинів. У зв'язку з цим актуальною є проблема співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших складів злочинів.

Злочини, передбачені ст.ст. 218 – 221 КК України, у літературі часто об'єднуються в одну групу, яку називають "злочини у сфері банкрутства", "банкрутські злочини", "кримінальні банкрутства", "злочини, пов'язані з банкрутством". Як слушно зазначає О.О. Круглова, спільною ознакою цих злочинів є їх причетність до банкрутства³⁴⁰. З огляду на існування в кримінальному законодавстві України декількох видів злочинів, що вчиняються у сфері банкрутства, О.О. Круглова пропонує запровадити для їх позначення узагальнюючий термін "кримінальні банкрутства". Кримінальними банкрутствами, на її думку, є злочинні діяння, внаслідок яких суб'єкт господарської діяльності потрапляє у стан фінансової неспроможності, або спотворюється інформація щодо наявності у суб'єкта господарської діяльності

такого стану, або внаслідок яких порушується законна процедура провадження у справі про банкрутство (законодавство про банкрутство), якщо такі дії призводять до завдання матеріальної шкоди у великих розмірах³⁴¹. На наш погляд, використання цього терміна в науковому обігу буде доречним. Зазначим і те, що в Російській Федерації поняття "кримінальное банкротство" вживається вже досить тривалий час³⁴².

Ми в цій роботі використовуємо для позначення злочинів, передбачених ст. 218 – 221 КК України, зворот "злочини у сфері банкрутства". У підрозділі 2.1 обґрунтовувалась позиція, згідно з якою вказані злочини мають один видовий об'єкт, а також викладена авторська точка зору щодо визначення основного й додаткового об'єктів незаконних дій у разі банкрутства. У цьому підрозділі вважаємо за необхідне визначитись з безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 220 КК України.

Аналіз складів злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, показав, що вони мають багато спільних рис, зумовлених єдністю їх видового об'єкта. Так, суб'єктами всіх злочинів у сфері банкрутства в диспозиціях кримінально-правових норм названо службову особу суб'єкта господарської діяльності. З об'єктивної сторони склади злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК, є матеріальними та вважаються закінченими з моменту настання великої матеріальної шкоди. Суб'єктивна сторона всіх злочинів у сфері банкрутства характеризується умисною формою вини. Про це прямо зазначено в диспозиціях кримінально-правових норм словами "умисне" і "завідомо неправдива".

³⁴⁰ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 72.

³⁴¹ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 39.

³⁴² Див.: Михалёв И.Ю. Кримінальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 217 с.; Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 13 – 15; Колб Б. Субъективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 6. – С. 35 – 36; Колб Б. Субъекты криминальных банкротств // Законность. – 2000. – № 3. – С. 13 – 15; Колб Б. Что мешает борьбе с криминальными банкротствами // Законность. – 1999. – № 11. – С. 39.

Однак, незважаючи на схожість деяких ознак складу незаконних дій у разі банкрутства та злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 220 КК України, вони мають між собою відмінності, на які й буде далі звернуто увагу.

Розглянемо питання співвідношення незаконних дій у разі банкрутства і фіктивного банкрутства (ст. 218 КК України).

Основним безпосереднім об'єктом фіктивного банкрутства є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в частині надання суб'єктами господарювання правдивих відомостей про свій фінансовий стан.

Додатковим об'єктом фіктивного банкрутства, як і незаконних дій у разі банкрутства, є відносини правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта господарювання, оскільки завідомо неправдива офіційна заява про фінансову неспроможність подається до господарського суду.

Зазначимо, що в ст. 156-3 КК України 1960 р., яка також передбачала відповідальність за фіктивне банкрутство, адресат неправдивої заяви не згадувався. Це давало Н.М. Ляпуновій підстави вважати, що недостовірна інформація про свій фінансовий стан могла бути надана арбітражному суду в заяві про порушення справи про банкрутство, кредиторів у відповіді на претензію або в іншому повідомленні, а також податковому органу у звітних документах³⁴³.

У диспозиції ст. 218 чинного КК України заява названа "офіційною". Звідсі А.М. Ришелюк робить висновок про те, що адресатом неправдивих відомостей є тільки господарський суд, куди суб'єкт підприємницької діяльності має право подати заяву про порушення справи про своє

³⁴³ Див.: Ляпунова Н.М. Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства і фіктивне банкрутство: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – С. 11.

банкрутство³⁴⁴. Про те, що адресатом заяви може бути лише суд, свідчить і ч. 2 ст. 215 ГК України, де прямо зазначено, що названа інформація подається саме до суду.

Оскільки неправдива офіційна заява може стосуватись неможливості виконання зобов'язань перед бюджетом, а матеріальна шкода, яка є обов'язковим елементом об'єктивної сторони цього складу злочину, може бути заподіяна внаслідок несплати податків, зборів і інших обов'язкових платежів, то додатковим об'єктом фіктивного банкрутства є державні фінанси.

Предметом і фіктивного банкрутства, і незаконних дій у разі банкрутства є певні відомості. Однак зміст цих відомостей (інформації) в аналізованих злочинах різний. При вчиненні фіктивного банкрутства це відомості про фінансову неспроможність виконати вимоги з боку кредиторів і зобов'язання перед бюджетом за фактичної наявності такої можливості. Предметом незаконних дій у разі банкрутства це відомості про майно.

Як було доведено у підрозділі 2.1 роботи, відомості про майно – це певна інформація про кількісні та якісні характеристики майна (про вартість майна, місце і час виготовлення предметів, їх комплектність, модифікацію, величину амортизаційного зносу), місцезнаходження такого майна. Відомості про майно можуть бути зафіксовані на електронних носіях інформації (дискетах, гнучких та жорстких дисках), а також зберігатися у вигляді кіно-, фото- та відеоматеріалів. Однак, як правило, відомості про майно відображаються в документах, які відображають господарську чи фінансову діяльність, які також є самостійним предметом злочину, передбаченого ст. 221 КК³⁴⁵. У останньому випадку такі форми об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, як

³⁴⁴ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 581; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах /За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 504.

³⁴⁵ Див.: Болдарь Г.Є. Предмет незаконних дій у разі банкрутства: проблемні питання // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 1. – Луганськ, 2006. – С. 148 – 156.

приховування відомостей про майно та приховування документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарювання, співпадають. Можуть співпадати і такі форми незаконних дій у разі банкрутства, як знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарювання, та приховування відомості про майно. Це трапляється у випадку, якщо способом приховування відомостей про майно є знищення документа, який містить відповідну інформацію.

Діяння, ях обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, при вчиненні фіктивного банкрутства полягає в наданні завідомо неправдивої офіційної заяви про фінансову неспроможеість виконати вимоги з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом. В плані порівняння із злочином, передбаченим ст. 221 КК, цікавим є те, що дуже часто наданню до господарського суду такої заяви передують такі дії, які є самостійними формами незаконних дій у разі банкрутства, наприклад, приховування майна. Так, співробітниками ДПА в Чернігівській області було встановлено, що службові особи однієї агрофірми направили до господарського суду заяву про порушення справи про банкрутство, в якій безпідставно вказали, що їхнє підприємство не має майна та коштів, а також надали довідку про відсутність дебіторської заборгованості. Заява була розглянута і порушено провадження у справі про банкрутство. Але потім з'ясувалося, що агрофірма безпідставно передала одному приватному підприємству активи на суму більше 42 тис. грн., які використані ним у господарської діяльності. Таким чином, кредиторам боржника були завдані значні збитки³⁴⁶.

Досить цікавим є співвідношення незаконних дій у разі банкрутства і доведення до банкрутства. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 219 КК, є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в частині

³⁴⁶ Див.: Збитки і державі, і кредиторам // Юридичний Вісник України. – 2006. – № 3. – 21 – 27 січня.

заборони вчинення дій, що призводять до стійкої фінансової неспроможності суб'єктів господарювання. Додатковим об'єктом цього злочину, як і незаконних дій у разі банкрутства, виступають охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності.

Об'єктивна сторона доведення до банкрутства в силу прямої вказівки на це у диспозиції ст. 219 КК полягає у вчиненні тільки дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності. Однак, як слушно зазначає П.П. Андрушко, цей злочин може бути вчинений як шляхом дій, так і шляхом бездіяльності, або ж поєднанням як дій, так і бездіяльності³⁴⁷. Цю точку зору поділяє й О.Г. Фролова³⁴⁸. Слід погодитись з О.О. Дудоровим у тому, що істотно погіршити фінансове становище суб'єкта господарювання і врешті-решт викликати його стійку фінансову неспроможність можуть, наприклад, такі варіанти бездіяльності, як відмова від укладання вигідних договорів, нездійснення передбачених законом заходів, спрямованих на стягнення дебіторської заборгованості (подання претензій, позовів), потурання розкраданню майна господарюючого суб'єкта, невиконання належних управлінських обов'язків тощо. У зв'язку з цим науковець пропонує замінити у ст. 219 КК формулювання "вчинення дій" на словосполучення "вчинення діянь"³⁴⁹. Цю пропозицію підпримали О.О. Круглова та Б.М. Грек³⁵⁰. Як слушно зауважує О.Г. Карпович, вирішуючи питання про кримінальну відповідальність певної особи за навмисне банкрутство (ст. 196 КК РФ), потрібно встановити, які

³⁴⁷ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – 2-е вид., доповн. і виправл. – К: А.С.К., 2002. – С. 490 – 491; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах /За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – С. 506.

³⁴⁸ Див.: Фролова О.Г. Злочини, пов'язані з банкрутством, в Україні: кримінально-правова характеристика: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2006. – С. 12.

³⁴⁹ Див.: Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва: Навчальний посібник / За ред. Хавронюка М.І. – К.: Атіка, 2001. – С. 302 – 303; Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 611.

³⁵⁰ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 112; Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. – С. 116.

саме дії воно вчинило, або, навпаки, не вчинило (хоча зобов'язано було вчинити), щоб штучно створити неплатоспроможність³⁵¹. Доречі, у диспозиції ст. 196 КК РФ ("Навмисне банкрутство") використане формулювання "вчинення дій (бездіяльності)".

Оскільки у диспозиції ст. 219 КК не визначено способи вчинення злочину, то у вони можуть бути досить різноманітними. В плані відмежування злочинів, передбачених ст. 219 та ст. 221 КК, важливою особливістю є те, що з об'єктивної сторони доведення до банкрутства може виражатися в тих саме діях, що й незаконні дії у рази банкрутства: 1) у передачі майна в інше володіння; 2) відчуженні майна; 3) знищенні майна; 4) приховуванні відомостей про майно; 5) знищенні документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарювання (боргових зобов'язань, договорів, векселів тощо); 5) фальсифікації таких документів. Ці способи вчинення злочину, передбаченого ст. 219 КК, є найбільш розповсюдженими. Так, службові особи ВАТ "Євпаторійське АТП", зловживаючи своїм службовим становищем у власні інтересах, здійснили відчуження майнових активів підприємства, що потягло за собою процедуру банкрутства останнього. Аналогічний факт установлений прокуратурою м. Сімферополя щодо дій службових осіб ВАТ "Шкірвзуття"³⁵².

Як приклад, коли доведення до банкрутства було здійснено шляхом поєднання двох способів – приховування відомостей про майно та фальсифікації бухгалтерських документів, можна навести матеріали кримінальної справи, порушеної прокуратурою Львівської області у квітні 2006 р. Одне з львівських ТОВ уклало договір на закупівлю автоматичної лінії з виготовлення ламінованих пліт на 12 млн. грн. Лінію було придбано, проте в експлуатацію не введено і в господарській діяльності вона не використовувалась. А коли ТОВ

³⁵¹ Див.: Карпович О.Г. Об ответственности за преднамеренное банкротство // Юрист. – 2002. – № 5. – С. 41 – 42.

³⁵² Див.: Інтерв'ю кореспондента газети "ДЕНЬ" з прокурором АРК В. Шемчуком 30.08.2006 р. [Електронний ресурс] // ДЕНЬ. – 2006. – № 138. – 17 серпня. <<http://www.ark.gov.ua>> (19.10.2006).

"К" вирішило ліквідувати підприємство, це обладнання у звітах "забули" відобразити та подали до податкової нульвій баланс. Таким чином кредиторам та державі було завдано понад 2 млн. 133 тис. грн. матеріальної шкоди³⁵³.

Розрізняти доведення до банкрутства та незаконні дії у разі банкрутства треба за ознакою обстановки вчинення злочину. Зазначені в диспозиції ст. 221 КК України дії можуть бути скоєні в період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство. Враховуючи вищевикладене, слід погодитись з А.М. Ришелюком у тому, що в разі вчинення дій, перерахованих у диспозиції ст. 221 КК, до порушення справи про банкрутство дії винного за наявності підстав підлягають кваліфікації за ст. 219 КК³⁵⁴. Подібним чином розмірковує О.О. Дудоров, який пише, що відчуження або знищення майна можна розглядати як прояв доведення до банкрутства, передбаченого ст. 219 КК. Науковець зазначає, що відчуження або знищення майна як різновиди незаконних дій у разі банкрутства мають іншу функціональну спрямованість порівняно зі ст. 219 КК: це не так зване умисне банкрутство, а ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами за рахунок свого майна. До того ж, щоб бути кваліфікованими за ст. 221 КК, вказані дії мають бути вчинені "у разі банкрутства", тобто після винесення судом ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство³⁵⁵.

Ознакою, яка відрізняє доведення до банкрутства від злочинів, передбачених ст.ст. 218, 220, 221 КК України, є те, що обов'язковим елементом суб'єктивної сторони цього складу злочину виступає мотив: 1) корисливий; 2) інша особиста заінтересованість; 3) інтереси третіх осіб.

³⁵³ Див.: Прокуратура Львівської області порушила кримінальну справу за доведення до банкрутства [Електронний ресурс] // Західна інформаційна корпорація. 17 травня 2006 р. <<http://www.ark.gp.gov.ua>> (19.10.2006).

³⁵⁴ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 588.

³⁵⁵ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 638.

Треба зазначити, що у науковій літературі зверталась увага не те, що мотиви доведення суб'єкта господарської діяльності до банкрутства можуть бути самими різноманітними³⁵⁶. У цьому аспекті не зовсім зрозумілою здається позиція законодавця стосовно того, чому тільки у диспозиції ст. 219 КК мотив вчинення злочину закріплено як обов'язкову ознаку, а в ст. 218, ст. 220 та ст. 221 КК – ні, адже всі злочини у сфері банкрутства можуть вчинятися з більш-менш однакових спонукань. Тому вважаємо за необхідне погодитись з О.О. Кругловою у тому, що корисливий мотив, інша особиста зацікавленість або вчинення діянь в інтересах третіх осіб – це можливі мотиви злочину – доведення до фінансової неспроможності, але вказівка на них у тексті диспозиції статті 219 КК є зайвою, оскільки вона не конкретизує й не обмежує коло можливих мотивів цього злочину³⁵⁷.

Що стосується відмежування за ознаками суб'єктів аналізованих злочинів, хотіло б зазначити наступне. Громадянин-засновник є суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218, ст. 220 і 221, а громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності – лише фіктивного банкрутства (ст. 218 КК). А от власник суб'єкта господарської діяльності визначен як суб'єкт всіх злочинів у сфері банкрутства. Однак різниця полягає у тому, що у ст. 219 КК не зроблено вказівки про те, що власник суб'єкта господарської діяльності має бути саме громадянин, на відміну від ст.ст. 218, 220 та 221 КК. Ця обставина дає підстави П.П. Андрушку стверджувати, що суб'єктом доведення до банкрутства можуть бути і службові особи органів, уповноважених управляти державним або

³⁵⁶ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 605, 615; Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 139 – 141; Бенедисюк І. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства. // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 19. – С. 56. Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. – С. 13.

³⁵⁷ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 148.

комунальним майном за умови, що вказані у ст. 219 КК дії вчинено щодо суб'єктів господарської діяльності державної та комунальної власності³⁵⁸.

Слід підтримати це обґрунтоване твердження П.П. Анщдушко. Більш того, вважаємо, що особи, які уповноважені управляти державним або комунальним майном, мають можливість вчинити і незаконні дії у разі банкрутства суб'єктів господарської діяльності державної або комунальної власності. Наприклад, до червня 2002 року ліквідацією Івано-Франківської обласної дирекції Акціонерного комерційного агропромислового банку "Україна" опікувалась Агенція з питань банкрутства. Після скандалу зі звинуваченням у привласненні коштів ліквідатором став НБУ. Змінився склад ліквідаційної комісії³⁵⁹.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на явну невідповідність законодавчої оцінки ступеня суспільної небезпечності умисного та необережного доведення до банкрутства.

Відповідно до чинного законодавства не виключена можливість притягнення службових осіб суб'єктів господарської діяльності до кримінальної відповідальності за необережне доведення юридичної особи до банкрутства шляхом застосування норм, що містяться в розділі XVII Особливої частини КК ("Злочини в сфері службової діяльності"). Наприклад, О.О. Дудоров, звертаючи увагу на те, що вказані норми поширюють свою дію на управлінську сферу суб'єктів господарювання, заснованих на різних формах власності, визнає за можливе звернення до ст. 367 КК у тому випадку, коли внаслідок невиконання або неналежного виконання службовими особами службових обов'язків, в результаті несумлінного до них ставлення підприємству, (установі або організації) заподіяно матеріальний збиток, і воно стало банкрутом. Стверджується, що така кримінально-правова оцінка може даватись, зокрема, у

³⁵⁸ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. Яценка С.С. – 2-е вид. – К.: А.С.К, 2002. – С. 491.

разі здійснення ризикових угод, необґрунтованих витрат і видачі незабезпечених кредитів³⁶⁰.

Однак для визнання особи винною у службовій недбалості необхідно довести, які саме закони або підзаконні акти зобов'язували її діяти належним чином, тобто обвинувачення у цій категорії справ має бути конкретним. Проблематично знайти нормативно-правові акти, які б зобов'язали службову особу суб'єкта господарювання, наприклад, відмовитися від укладення ризикованої угоди чи утриматися від необґрунтованих витрат. Але найголовніша проблема, на наш погляд, полягає у тому, що відповідно до вітчизняної правозастосовчої практики, яка ґрунтується на законодавчому визначенні необережної форми вини (ст. 24 КК), якщо шкода заподіяна в результаті недостатньої кваліфікації особи, то в її поведінці не може бути складу службової недбалості. У сучасних же умовах господарювання саме недостатня кваліфікація керівника (відсутність досвіду керівної роботи взагалі й у конкретній сфері діяльності зокрема, погані знання окремих питань економіки тощо) може стати і стає причиною невдалої господарської діяльності підприємства.

У п. 10 постанови Пленуму ВСУ від 26 грудня 2003 р. № 15 "Про судову практику по справах про перевищення влади або службових повноважень" зазначено, що тяжкими наслідками перевищення влади або службових повноважень (ч. 3 ст. 365 КК) визнаються зокрема розвал діяльності підприємства, установи, організації, їхнє банкрутство. З об'єктивної сторони цей злочин полягає в явному виході службової особи за межі наданих їй прав і повноважень. Однак довести підприємство до банкрутства можна і діючи в рамках своєї компетенції. Крім того, для встановлення явного виходу службової особи за межі своїх прав і повноважень необхідно зіставити визначену

³⁵⁹ Див.: Банк "Україна": ліквідація по-Івано-Франківськи [Електронний ресурс] // <<http://www.kontrakty.com.ua>> (19.10.2006).

нормативними актами чи відомчими інструкціями компетенцію службової особи зі вчиненням діянням і з'ясувавши, де винний безперечно, очевидно (як для нього самого, так і з погляду законів і підзаконних актів) вийшов за рамки своїх прав і повноважень. О.Я. Светлов підкреслював, що в тих випадках, коли особа, яка об'єктивно перевищила повноваження, вважає, що вона діє правомірно, а також якщо посадові інструкції або положення не цілком чітко обмежують коло повноважень особи і вона діяла, будучи переконаною в тому, що мала на це право, не може йти мова про кримінальну відповідальність за перевищення службових повноважень³⁶¹.

Суспільна небезпека злочину відображається в санкції кримінально-правової норми. Загальновизнаним є і той факт, що суспільна небезпека злочину визначається сукупністю його об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Санкція ст. 219 КК встановлює як верхню межу основного покарання у вигляді обмеження волі до трьох років (злочин невеликої тяжкості), санкція ч. 2 ст. 367 КК визначає верхню межу основного покарання як п'ять років позбавлення волі (злочин середньої тяжкості), а в санкції ч. 3 ст. 365 КК вказано на позбавлення волі на строк від семи до десяти років (тяжкий злочин).

Таким чином, якщо притягувати до кримінальної відповідальності службову особу за невиконання обов'язків, що привело до банкрутства підприємства (необережність), або за перевищення службових повноважень, що спричинило банкрутство юридичної особи (стосовно наслідків можливою є необережність), то порушується підхід, згідно з яким умисний злочин визнається більш небезпечним, ніж необережний. Злочин, передбачений ст. 219 КК, із суб'єктивної сторони характеризується прямим умислом, а також певним мотивом. Крім того, з об'єктивної сторони він припускає настання двох взаємопов'язаних наслідків – стійкої фінансової неспроможності боржника і

³⁶⁰ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 618 – 620.

³⁶¹ Див.: Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 175.

великої матеріальної шкоди. Кваліфікація дій службової особи за ч. 2 ст. 367 або ч. 3 ст. 365 КК здійснюється за ознакою наявності тяжких наслідків, під якими в нашому випадку розуміється банкрутство підприємства незалежно від того, чи заподіяна кому-небудь матеріальна шкода.

Вважаємо, що іноді на практиці саме "легкість" санкцій злочинів у сфері банкрутства, порівняно із санкціями суміжних злочинів у сфері службової діяльності, окрім інших чинників, стає причиною того, що дії службових осіб суб'єкта господарювання кваліфікуються не за ст.ст. 218 – 221 КК, а тільки за статтями ст. 364, ст. 365 або ст. 366 КК, або за сукупністю вказаних злочинів навіть тоді, коли в діях винної особи вона не мала місце. Наприклад, колишнім керівникам Акціонерного комерційного агропромислового банку "Україна" К. і М. Генеральна прокуратура України висунула обвинувачення в службовій недбалості, що спричинила тяжкі наслідки³⁶².

Як зазначалось у підрозділі 1.3 роботи відповідальність за банкрутство через необережність була передбачена дореволюційним російським законодавством, є вона і у сучасному законодавстві окремих країн. Наприклад, КК Австрії (§ 159), Голландії (ст. 340), Данії (п. 2 ч. 1 § 300), Латвії (ч. 1 ст. 213), Польщі (§ 3 ст. 301), ФРН (абз. 5 § 283), Швейцарії (ст. 165), містять норми, які передбачають відповідальність за необережне вчинення динь, у результаті яких настала неспроможність (банкрутство) юридичної особи³⁶³.

А.Х. Тімербулатов пише, що криміналізація необережного банкрутства у законодавстві зарубіжних країн пояснює, по-перше, тим, що безтурботна поведінка боржника у сфері господарювання порушує сумлінні зобов'язання, які боржник бере на себе для захисту інтересів своїх кредиторів, а по-друге тим,

³⁶² Див.: Банк "Україна": ліквідація по-Івано-Франківськи [Електронний ресурс] // <<http://www.kontrakty.com.ua>> (19.10.2006).

³⁶³ Див.: Болдарь Г.Е., Полтавский А.А. Некоторые проблемы уголовной ответственности за доведение до банкротства с неосторожной формой вины // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 4. – Луганськ, 2005. – С. 147 – 156.

що неспроможність боржника і заподіяння матеріальної шкоди кредиторам є результатом неправомірних дій суб'єкта злочину³⁶⁴.

Особливу увагу треба звернути на той факт, що в кримінальному законодавстві країн романо-германської правової родини, які мають розвинуту ринкову економіку, у диспозиції норм, що передбачають відповідальність за необережне вчинення діянь, у результаті яких наступила неплатоспроможність, досить широко використовується така оціночна ознака, як протиріччя вимогам належної господарської практики, правилам господарювання або загальновизнаним основам ведення господарства, а також вихід дій винної особи за межі домірності економічним обставинам.

Варто погодитися з професором У. Вебером, що "вільний господарський порядок повинний узгоджуватися з тим, що підприємницька діяльність веде до банкрутства...; для кримінального права з цього випливає, що банкрутство як таке не можна карати, навіть не можна і тоді, коли воно спричиняє істотну шкоду. Підставою кримінально-правового регулювання можуть бути лише грубо антигосподарські дії"³⁶⁵.

У зв'язку з вищевикладеним цілком обґрунтованої представляється точка зору П.А. Светачева про те, що кримінальна відповідальність за банкрутство повинна виключатися у випадку, якщо в діях осіб, винних у банкрутстві, виявляться ознаки обґрунтованого комерційного ризику³⁶⁶. Цю думку підтримує й А.Х. Тімербулатов, який зазначає, що необережні дії, у результаті яких створюється або збільшується неплатоспроможність, повинні суперечити вимогам про обґрунтований ризик (ст. 41 КК РФ) і встановленим нормам поведіння в тій чи іншій сфері підприємницької діяльності (положенням про

³⁶⁴ Див.: Тімербулатов А.Х. Защита прав кредиторов в уголовном законодательстве Австрии, ФРГ и Швейцарии // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 98 – 99.

³⁶⁵ Arzt G., Weber U. Op. cit. S. 407. Цит. по: Жалинский А.Э. Современное немецкое уголовное право. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – С. 495.

³⁶⁶ Див.: Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство: Автореф. дис... к.ю.н. – М.: УОП МЮИ МВД России, 1997. – С. 12.

порядок видачі кредитів, правилам укладення різного роду угод і т.п.)³⁶⁷. Прибічником криміналізації необережного банкрутства виступає й інший російський наукоієць М.Х. Хакулов³⁶⁸.

У підрозділі 2.2 роботи було обгрунтовано, що підвищений ступінь суспільної небезпеки має банкрутство банків та інших фінансових установ, містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств. Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне доповнити КК України нормою, яка перебачатиме відповідальність за необережне вчинення засновником (учасником) або службовою особою діянь, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредиторам, або вчинення зазначеними особами діянь, що призвели до стійкої фінансової неспроможності банків та інших фінансових установ, містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств. На нашу думку, необережні діяння, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, повинні суперечити вимогам про виправданий ризик, закріпленим у ч. 2 ст. 42 КК³⁶⁹.

Російський науковець І.А. Клепицький висловлює думку про доцільність об'єднання в одну норму умисного банкрутства (ст. 196 КК РФ) та неправомірних дій у разі банкрутства (ст. 195 КК РФ), оскільки небезпека і механізм посягання в цих двох злочинах не мають істотних відмінностей³⁷⁰.

Доцільність втілення цієї пропозиції в українське кримінальне законодавство викликає сумніви. По-перше, законодавець у диспозиції кримінально-правової норми чітко визначає конкретні форми незаконних дій у разі банкрутства, що навряд чи можливо для доведення до банкрутства. По-

³⁶⁷ Див.: Тимербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис... к.ю.н. – М.: Типография ордена "Знак почета" издательства МГУ, 1999. – С. 22.

³⁶⁸ Див.: Хакулов М.Х. Неправомерное (преднамеренное и фиктивное) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 7, 17.

³⁶⁹ Див.: Болдарь Г.Є. Щодо удосконалення диспозиції ст. 219 КК України // Актуальні проблеми правознавства: Тези доповідей і наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М.І. Панова – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 220 – 222.

друге, форми вчинення незаконних дій у разі банкрутства та доведення до банкрутства не завжди співпадають, їх важко уніфікувати для обох злочинів. По-третьє, ці два злочини відрізняються обставинкою вчинення: доведення до банкрутства відбувається до порушення провадження у справі про банкрутство, а незаконні дії у разі банкрутства – після цього.

Що стосується співвідношення незаконних дій у разі банкрутства і приховування стійкої фінансової неспроможності, то вважаємо за необхідне зазначити таке.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 220 КК, є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в частині надання суб'єктами господарювання правдивих відомостей про свій фінансовий стан. Об'єктивна сторона приховування стійкої фінансової неспроможності полягає в приховуванні своєї фінансової неспроможності шляхом подання недостовірних відомостей. Адресат цієї інформації не згадується в диспозиції ст. 220 КК, однак оскільки потерпілим від злочину названо кредитора, то можна зробити висновок, що він і є тією особою, яка її отримує.

Проаналізувавши склади злочинів, передбачених ст.ст. 218, 220 і 221 КК, можна стверджувати, що зазначені суспільно небезпечні діяння вчиняються шляхом обману. Більше того, зміст обману як ознаки об'єктивної сторони зазначених злочинів може бути досить різноманітним, оскільки він обмежується диспозицією кримінально-правової норми та нормативними актами регулюючого законодавства стосовно виду документу, який виступає предметом злочину (заява до господарського суду (ст. 218) або кредитору (ст. 220), документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності (ст. 221).

³⁷⁰ Див.:Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – С. 368.

Однак при вчиненні фіктивного банкрутства та приховування стійкої фінансової неспроможності використовується тільки активний обман: подання недостовірних відомостей (заява також містить у собі певні відомості) про фінансовий стан суб'єкта господарської діяльності. Різниця між обманом при вчиненні цих двох злочинів полягає в тому, що при фіктивному банкрутстві винний повідомляє відомості, які створюють враження про неможливість виконання зобов'язань, а при скоєнні злочину, передбаченого ст. 220 КК, навпаки, відомості, подані винним, створюють оманливе враження про фінансову спроможність боржника. Що стосується незаконних дій у разі банкрутства, то тут може бути використано як активний, так і пасивний обман, який полягає у: 1) приховуванні майнових обов'язків; 2) приховуванні відомостей про майно; 3) фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 4) приховуванні цих документів; 5) знищенні таких документів.

Аналізуючи злочини, пов'язані з банкрутством, не можна не помітити неоднозначність вживання спеціальних господарсько-правових термінів, згаданих у диспозиціях ст.ст. 219 – 221 КК.

Цей факт викликає труднощі у правозастосовчій діяльності, наприклад при визначенні обстановки вчинення і моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 219 КК, а також при вирішенні питання про те, чи має преюдиціальне значення факт порушення провадження у справі про визнання суб'єкта господарювання банкрутом для порушення кримінальної справи за ст. 219 КК.

Оскільки об'єктивну сторону доведення до банкрутства складають дії, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, то при аналізі даної правової норми виникає питання: наявність яких ознак необхідна для констатації факту наявності стійкої фінансової неспроможності? Настання якого юридичного факту слід вважати моментом

закінчення зазначеного злочину: порушення стосовно суб'єкта господарської діяльності справи про банкрутство чи визнання його банкрутом?

У ч. 3 ст. 215 ГК умисним банкрутством визнається стійка неплатоспроможність суб'єкта підприємництва, яка викликана цілеспрямованими діями власника майна чи посадової особи суб'єкта підприємництва, якщо це заподіяло істотну матеріальну шкоду інтересам держави, суспільства й інтересам кредиторів, охоронюваним законом.

Термін "неспроможність" не вживається в понятійному апараті Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом". Відповідно до п. 1 ст. 209 ГК суб'єкт підприємницької діяльності визнається неспроможним, якщо не здатний після настання встановленого терміну виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою чи державою не інакше, як через відновлення його платоспроможності.

Отже, неспроможністю буде таке фінансове становище боржника, коли для задоволення вимог кредиторів необхідним є застосування досудової санації чи судових реорганізаційних процедур, спрямованих на відновлення його платоспроможності.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" неплатоспроможність – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як шляхом відновлення платоспроможності.

Аналіз наведених законодавчих визначень поняття "неспроможність" і "неплатоспроможність" дає підставу стверджувати, що ними позначається такий майновий стан боржника, за якого він не може виконати свої господарські

зобов'язання без застосування досудової санації чи судових реабілітаційних процедур.

Таким чином, терміни "стійка фінансова неспроможність" і "стійка неплатоспроможність" відображають майновий стан боржника, за якого він не зміг відновити платоспроможність у результаті досудової санації і для цієї мети необхідним є застосування судових реабілітаційних процедур. Саме в цьому контексті вони вживаються в диспозиціях кримінально-правових норм.

У зв'язку з вищевикладеним варто погодитися з думкою, що для складу злочину, передбаченого ст. 219 КК, стійку фінансову неспроможність треба розуміти як наявність підстав для порушення справи про банкрутство, однак для кваліфікації не має значення, чи була вона порушена господарським судом³⁷¹. Справа про банкрутство може не бути порушена з різних причин, наприклад, якщо цього не бажає сам кредитор (звернення до суду є його правом, а не обов'язком), однак усі необхідні для цього фактичні підстави для цього наявні.

Вживання різних термінів для позначення одного поняття порушує принцип однозначності юридичної термінології. Наслідком неточного розуміння спеціального господарсько-правового терміна може стати неправильне застосування кримінально-правової норми.

Проведений аналіз регулятивного та кримінального законодавства дозволяє дійти висновку, що в сучасному українському законодавстві та юридичній науці термін "банкрутство" розуміється в декількох значеннях. По-перше, він застосовується для номінації доктрини, об'єктом дослідження якої є автономний комплекс норм про врегулювання проблеми неплатоспроможності суб'єктів майнового обороту³⁷². По-друге, він використовується для назви відповідної підгалузі (інституту) господарського права і навчальної

³⁷¹ Див.: Кримінальне право України. Особлива частина. /За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. –Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 199.

³⁷² Див.: Джунь В.В. Про глосарій інституту неспроможності // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 2. – С.125.

дисципліни³⁷³. По-третє, цей термін позначає визнане господарським судом процесуальне становище боржника і стадію (процедуру) судового процесу³⁷⁴. По-четверте, термін "банкрутство" вживається в ст. 219 КК як синонім термінів "стійка фінансова неспроможність" і "стійка неплатоспроможність" у значенні такого фінансового становища боржника, ознаки якого визначені як підстава для порушення справи про банкрутство. По-п'яте, у ст. 221 КК термін "у разі банкрутства" позначає період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство.

Слушною видається думка Н.О. Лопашенко, що кримінальне законодавство не погоджене з цивільним законодавством (в Україні – господарським) у частині розуміння цивільно-правової термінології³⁷⁵. Тому механічне перенесення господарсько-правових термінів для розуміння складів злочинів, пов'язаних з банкрутством, є неприпустимим.

Вважаємо, що в назвах ст.ст. 218, 219, 221 КК України термін "банкрутство" законодавець використав з урахуванням кримінально-правової традиції. Законодавство Російської імперії XIX століття розрізняло поняття "банкрутство" і "неспроможність" за галузевою належністю. Г.Ф. Шершеневич писав, що "неспроможність" – поняття цивільне, а банкрутство є поняттям кримінальним³⁷⁶. Науковець підкреслював, що банкрутство – це злочинна дія, вчинена неспроможним боржником³⁷⁷.

Ще один видатний науковець минулого А.Н. Трайнін стверджував, що банкрутство – делікт своєрідний: він складається з двох елементів, з яких один

³⁷³ Див.: Джунь В.В. Про глосарій інституту неспроможності // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 2. – С.125.

³⁷⁴ Див.: Рябцева Я.Г. Поняття та ознаки банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 217.

³⁷⁵ Див.: Лопашенко Н.А. Преднамеренное банкротство: возможна ли реальная уголовная ответственность? // Закон. – 2003. – № 8. – С. 141.

³⁷⁶ Див.: Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – С. 431.

³⁷⁷ Див.: Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – С. 460.

(неспроможність) – поняття цивільного права, іншій (банкрутське діяння) – поняття кримінального права³⁷⁸.

Відомий дореволюційний криміналіст І.Я. Фойницький також зазначав, що кримінально-правове поняття банкрутства відрізняється від цивільно-правового поняття неспроможності, але останнє передбачається першим; не будь-який неспроможний є банкрутом, але банкрутом може бути тільки неспроможний³⁷⁹. Такий погляд на співвідношення вказаних понять підтримують і деякі сучасні науковці³⁸⁰.

У науковій літературі висловлюються пропозиції щодо необхідності виключення терміну "банкрутство" з диспозицій та назв ст.ст. 218, 219, 221 КК. Наприклад, О.О. Круглова пропонує змінити назву ст. 219 із "Доведення до банкрутства" на "Доведення до стійкої фінансової неспроможності"³⁸¹. Д.В. Ревський вважає за необхідне замінити назву ст. 219 із "Доведення до банкрутства" на "Умисне доведення до стійкої фінансової неспроможності", а також виключити з диспозиції ст. 219 КК слова "доведення до банкрутства"³⁸². Г.М. Зеленов пропонує назву ст. 218 КК "Фіктивне банкрутство" викласти в редакції "Фіктивна неспроможність"³⁸³.

Що стосується пропозиції Д.В. Ревського, то вважаємо, що вказувати у назві статті форму вини доцільно тільки у разі, коли КК містить ще одну норму, яка передбачає відповідальність за вчинення злочину, аналогічного за об'єктивною стороною та суб'єтним складом, і різниця між цими злочинами

³⁷⁸ Див.: Трайнин А.Н. Несостоятельность и банкротство. – СПб, 1913. – С. 63.

³⁷⁹ Див.: Фойницький И.Я. Курс уголовного права Часть особенная: Посягательства личные и имущественные. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1907. – С. 392.

³⁸⁰ Див.: Васильев Е.А. Правовое регулирование конкурсного производства в капиталистических странах. – М., 1989. – С. 441; Телюкина М.В. Соотношение понятий "несостоятельность" и банкротство" в дореволюционном и современном праве // Юрист. – 1997. – № 12. – С. 9; Михалев И.Ю. Криминальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 34.

³⁸¹ Див.: Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – С. 39.

³⁸² Див.: Ревский Д.В. Доведение до банкротства: сравнительный анализ хозяйственно-правового и уголовно-правового регулирования // Экономика и право. – 2005. – № 2. – С. 147 – 148.

³⁸³ Див.: Зеленов Г.М. Проблемні аспекти об'єктивної сторони складу злочину "фіктивне банкрутство" // Кримінальне право України. – 2008. – № 8. – С. 56.

полягає тільки у суб'єктивній стороні. Що стосується назв ст. 218, ст. 219 і ст. 221 КК, то, на наш погляд, термін "банкрутство" в них може бути залишено. На користь цього свідчить національна правова традиція іменувати банкрутством злочинне діяння, пов'язане з неспроможністю. А ось диспозиції кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини в цій сфері, у випадку некоректного використання господарсько-правових і цивільно-правових термінів, безумовно, потребують змін і доповнень, оскільки зазначена обставина не сприяє правильному розумінню об'єктивної сторони цієї групи злочинів.

3.2. Співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та інших суміжних складів злочинів

Оскільки суб'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК може бути службова особа, то виникає необхідність відмежування незаконних дій у разі банкрутства та злочинів у сфері службової діяльності. Проведений нами аналіз кримінальних справ, порушених правоохоронними органами за ст.ст. 218 – 221 КК, свідчить про те, що злочини у сфері банкрутства у 98% випадків вчиняються службовими особами суб'єкта господарювання, зокрема керівником підприємства, його заступником, головним бухгалтером. Аналіз правозастосовчій практики показує, що злочини у сфері господарської діяльності нерідко вчиняються в сукупності зі злочинами у сфері службової діяльності, передбаченими ст.ст. 364, 365, 366 КК.

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) має місце в тому разі, коли службова особа використовує надані їй у зв'язку з займаною посадою повноваження всупереч інтересам служби. Важливо відмітити, що зловживання службовим становищем матиме місце лише при вчиненні службовою особою діяння в межах своєї компетенції. Під використанням службового становища всупереч інтересам служби слід розуміти вчинення службовою особою таких порушень своїх службових обов'язків, які заподіюють істотну шкоду охоронюваним законом інтересам окремих громадян, державним, громадським інтересам або інтересам юридичних осіб³⁸⁴.

Істотна шкода при вчиненні злочинів, передбачених ст. 364 і ст. 365 КК, може бути як майнового, так і немайнового характеру. Якщо шкода при вчиненні злочинів, передбачених ст. 364 і ст. 365 КК, полягає у заподіянні матеріальних збитків, то вона вважається істотною якщо в 100 і більше разів

³⁸⁴ Див: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах /За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – Книга 3. Особлива частина. Коментарі до статей 255 – 447 Кримінального кодексу України. – С. 315.

перевищує н.м.д.г. (примітка 3 до ст. 364 КК). Що стосується суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, то питання про істотність шкоди вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав і свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканість житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою організацією своїх функцій, приховування злочинів (абз. 3 п. 6 постанови Пленуму ВСУ від 26 грудня 2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень").

Оскільки обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 221 КК є спричинення великої матеріальної шкоди, яка у 500 і більше разів перевищує н.м.д.г., то незаконні дії завжди спричиняють істотну шкоду охоронюваним законом інтересам окремих громадян, державним, громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Спеціальними видами зловживання службовими повноваженнями є такі діяння, передбачені ст. 221 КК, як приховування майна, майнових обов'язків, відомостей про майно або документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність боржника. Крім того, слід звернути увагу, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК може бути не будь-яка службова особа, а лише службова особа суб'єкта господарювання, відносно якого порушено справу про банкрутство.

Враховуючі вищевикладене, можна зробити висновок, що ст. 221 КК і ст. 364 КК перебувають між собою у конкуренції, причому ст. 221 КК є спеціальною, оскільки вона охоплює вчинене діяння з деталізацією особливостей.

Відповідно до ч. 1 ст. 365 КК перевищенням влади або службових повноважень визнається умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо ними заподіяно істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Пленуму ВСУ у п. 5 постанови від 26 грудня 2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень" роз'яснив, що під перевищення влади або службових повноважень треба розуміти:

а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;

б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіальне;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Проведений у підрозділі 2.2 аналіз форм суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 221 КК, дає можливість стверджувати, що із незаконними діями у разі банкрутства можуть співпадати такі форми перевищення службових повноважень: 1) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов; 2) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіальне. Як перевищення службових повноважень можуть розглядатись дії службової особи боржника, пов'язані з відчуженням майна або передачею майна в інше володіння, якщо такі дії вчинені в період процедури розпорядження майном і суперечать п. 13 ст. 13 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", а також такі дії, якщо вони вчинені в процедурі санації або ліквідації, оскільки

стосовно цього існує заборона (ст. 17, ст. 23 вказаного Закону). Саме тому до набрання чинності КК від 5 квітня 2001 р. як перевищення службових повноважень кваліфікувались дії, які за чинним КК підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст. 221.

Так, гр-н К. був засуджений Вінницьким районним судом за ч. 3 ст. 166 КК України 1960 р. Вироком встановлено, що К., працюючи головою правління ВАТ "Агрофірма "Дружба", являючись посадовою особою, навмисно, хибно трактуючи поняття "інтереси підприємства", виконав дії, що явно виходять за межі наданих йому прав та повноважень, а саме: не зважаючи на те, що постановою Арбітражного суду Вінницької області від 9 серпня 1999 р. ВАТ "Агрофірма "Дружба" визнано банкрутом, а відповідно до ч. 2 ст. 23 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" з дня прийняття арбітражним судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрутом та розпорядження його майном, на підставі договору № 14/2 від 15.12.1999 р. за накладними № 34 від 15.02.2000 р. і № 47, № 48 від 21.02.2000 р. продав ЗАТ "Укрметалургкомплект" 13,8 т металобрухту на суму 1788 грн., причинивши тяжкі наслідки державним та громадським інтересам, охоронюваним законом правам та інтересам юридичних осіб³⁸⁵.

Підсумовуючі викладене, треба зазначити, що ст. 365 КК і ст. 221 КК перебувають у конкуренції і співвідносяться між собою, як загальна і спеціальна норма. Незаконні дії у разі банкрутства, вчинені службовою особою суб'єкта господарювання у формах відчуженням майна або передачею майна в інше володіння, є, по-суті, спеціальним видом перевищенням службових повноважень. Тому у цьому випадку застосуванню підлягає спеціальна норма, тобто ст. 221 КК.

³⁸⁵ Див: Архів Вінницького обласного суду. Справа № 11-11 за 2000 рік.

Тому вважаємо, що при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства додаткова кваліфікація за ст. 364 КК потрібна тільки у випадку, якщо має місце реальна сукупність злочинів, а також, якщо Вважаємо, що при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства додаткова кваліфікація дій службової особи суб'єкта господарювання за ст. 364 або за ст. 365 КК потрібна лише тоді, коли має місце реальна сукупність злочинів. Видається, що якщо службова особа, яка вчинила незаконні дії у разі банкрутства, згодом приховує цей злочин шляхом різних зловживань, то такі дії слід кваліфікувати за ст.ст. 221 та 364 КК. Сукупність злочинів, на наш погляд, матиме місце і у тому випадку, якщо в результаті вчинення незаконних дій у разі банкрутства була спричинена шкода нематеріального характеру (за умови, що є підстави для визнання її істотною).

Оскільки однією з форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 221 КК, є фальсифікація документів, що відображають господарську чи фінансову діяльність, то незаконні дії у разі банкрутства є суміжними зі злочинами, передбаченими ст. 358 і 366 КК.

КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі дії з різними видами документів, пов'язані зі зміною змісту або форми документа (окрім знищення та приховування): 1) виготовлення документа (ст. ст. 199, 215, 216, 224, 318); 2) підробка документа (ст. ст. 200, 216); 3) підроблення документа (ст. ст. 318, 358, 366); 4) пошкодження документу (ст. 357); 5) фальсифікація документа (ст. 221). У зв'язку з цим постає питання: як співвідносяться між собою поняття "виготовлення", "підробка", "підроблення" та "фальсифікація" документа? Проаналізувавши дефініції вищезазначених понять у КК України та в науковій літературі, приходимо до висновку, що всі вони за є тотожними змістом та охоплюють випадки матеріального й інтелектуального підлогу³⁸⁶. Як відомо, матеріальний (технічний) охоплює випадки, коли будь-якими способами

³⁸⁶ Див.: Уголовное право Украины: Особенная часть: Учебник / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – К.: Юринком Интер, 2003. – С. 266, 509; Науково-

змінюється зміст справжнього документа. Інтелектуальний підлог полягає в складанні повністю або частково неправдивого за змістом документа, котрий має всі риси справжнього (папір, бланк, печатка, підпис, реєстрація, номер та ін.)³⁸⁷. Цікаво, що термін "фальсифікація", крім ст. 221 КК, використовується тільки в ст. 226 КК "Фальсифікація засобів вимірювання". Цією нормою передбачено відповідальність за виготовлення або перероблення з метою використання чи збуту, а також збут фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів.

Науковці відмічають, що під фальсифікацією документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність у ст. 221 КК, слід розуміти випадки матеріального й інтелектуального підлогу: 1) повне виготовлення документа, коли він є повністю підробленим як за змістом, так і за формою; 2) часткове підроблення змісту або форми справжнього документа (приписки, виправлення, знищення частини тексту, підроблення підпису, відбитка печатки або інших реквізитів); 3) внесення до справжнього за формою документа (бланк, печатка, підпис та інші реквізити) неправдивих відомостей, тобто підробленим є тільки зміст документа, а його форма не порушується³⁸⁸.

Вважаємо, що поняття "фальсифікація" документів у контексті відповідальності за ст. 221 КК та "підроблення документів" у контексті відповідальності за ст. 366 КК ("Службове підроблення") та ст. 358 КК ("Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів") є однакові за змістом. Розрізняються незаконні дії у

практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І.Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – С. 503, 507, 599, 892, 895.

³⁸⁷ Див.: Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. К.: Наукова думка, 1978. – С. 244; Дудоров О.О. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 635.

³⁸⁸ Див.: Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 635; Уголовное право Украины: Особенная часть: Учебник / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. – К.: Юринком Интер, 2003. – С. 267; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Таця. – К.: Видавничий Дім "Ин Юре", 2003. – С. 607.

разі банкрутства та ці суміжні з ним злочини за ознаками об'єкта, предмета, суб'єкта й обстановки вчинення злочину.

Так, предметом фальсифікації при незаконних діях у разі банкрутства є документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарювання, а предметом службового підроблення є тільки офіційні документи. Під офіційними документами як предметом злочину, передбаченого ст. 366 КК, розуміють акти органів влади чи органів місцевого самоврядування, а також установ, підприємств чи організацій незалежно від форм власності, складені або засвідчені в установленому законом порядку службовими особами цих органів, установ, підприємств чи організацій³⁸⁹. Предметом злочину, передбаченого ст. 358 КК, є документи, які видаються чи посвідчуються уповноваженими на те особами та, головне, надають права або звільняють від обов'язків. Крім того, на відміну від злочинів, передбачених ст. 358 і ст. 366 КК, предметом незаконних дій у разі банкрутства є майно, майнові обов'язки та відомості про майно. У свою чергу предметом злочину, передбаченого ст. 358 КК, на відміну від незаконних дій у разі банкрутства є штампи, печатки та бланки підприємств, установ, організацій.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 358 КК, є загальним. Незаконні дії у разі банкрутства можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом. Що стосується співвідношення за цією ознакою із службовим підробленням, то суб'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК, на відміну від злочину, передбаченого ст. 366 КК, є не будь-яка службова особа, а лише службова особа суб'єкта господарювання, відносно якого порушено справу про банкрутство.

Таким чином, аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак, дозволяє зробити висновок, що незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК) співвідносяться з підробленням документів (ст. 358 КК) та службовим підробленням (ст. 366 КК)

³⁸⁹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У трьох книгах /За заг. ред. Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К.: ФОРУМ, 2005. – Книга 3. Особлива частина. Коментарі до статей 255 – 447 Кримінального кодексу України. – С. 343.

як спеціальна та загальні норми. Стаття 221 КК має специфічні ознаки, які відносяться до предмета та суб'єкта злочину. Тому вважаємо за необхідне підтримати точку зору М.Й. Коржанського та С.С. Тучкова, згідно з якою у зазначеному випадку дії винного кваліфікуються за ст. 221 КК й додаткової кваліфікації за ст. 358 або 366 КК не потребують³⁹⁰. Доречи, так само вирішується аналогічне питання і російськими вченими. Так, Н.О. Классен та Н.О. Лопашенко зазначають, що оскільки знищення та фальсифікація документів є формами об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 195 КК РФ, то додаткова кваліфікація за ст. 292 ("Службове підроблення") або ст. 327 КК РФ ("Підроблення, виготовлення або збут підроблених документів, державних нагород, штампів, печаток, бланків") не потрібна³⁹¹.

За певними об'єктивними та суб'єктивними ознаками незаконні дії у разі банкрутства є суміжними зі злочинами проти власності, передбаченими ст.ст. 190, 191, 192, 194, 196 КК.

Так, однією з форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 221 КК, виступає знищення майна. За цим способом аналізований злочин є суміжним з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна (ст. 194 КК України), а також з необережним знищенням або пошкодженням чужого майна (ст. 196 КК).

Оскільки формами об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства є приховування відомостей про майно, а також фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, то злочин, передбачений ст. 221 КК України, також вчиняється з використанням обману. За ознакою обману,

³⁹⁰ Див: Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навчальний посібник. – 2-е вид. – К., 2002. – 320-321; Тучков С. Характеристика злочинів у сфері господарської діяльності, що вчиняються шляхом підроблення // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 10. – С. 97.

³⁹¹ Див.: Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 21; Российское уголовное право: В 2-х т. Т. 2. Особенная часть / Под. ред. проф. А.И. Рарога. – М.: ООО "Полиграф Опт", 2004. – С. 293.

який є альтернативною конструктивною ознакою об'єктивної сторони злочину³⁹², незаконні дії у разі банкрутства є суміжними з шахрайством (ст. 190 КК) та заподіянням майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 191 КК).

Одним із суб'єктів незаконних дій у разі банкрутства є службова особа суб'єкта господарської діяльності. За цією ознакою злочин, передбачений ст. 221 КК, є схожим із привласненням, розтратою або заволодінням чужим майном шляхом зловживання службовою особою службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК).

Розглядаючи розмежувальні ознаки незаконних дій у разі банкрутства і зазначених вище злочинів проти власності, перш за все варто вказати на різницю в безпосередньому об'єкті злочину. У підрозділі 2.1 було доведено, що основним безпосереднім об'єктом незаконних дій у разі банкрутства є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Відносини власності є додатковим об'єктом цього злочину. Для злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК України, цей блок суспільних відносин виступає основним безпосереднім об'єктом. Слід зазначити, що деякі зі злочинів проти власності, що є суміжними з незаконними діями у разі банкрутства, також мають додаткові об'єкти. Так, суспільні відносини, які забезпечують охорону життя та здоров'я особи, є додатковим об'єктом при вчиненні як умисного, так і необережного знищення або пошкодження чужого майна (ч. 2 ст. 194, ст. 196 КК).

У зв'язку з цим треба звернути увагу на особливість кваліфікації незаконних дій у разі банкрутства у формі знищення майна, якщо воно вчинено шляхом вибуху, підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, які

³⁹² Див.: Шишко И.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – С. 43.

диспозицією ст. 221 КК не передбачені. Оскільки незаконні дії у разі банкрутства є злочином невеликої тяжкості, а злочин, передбачений ч. 2 ст. 194 КК, є особливо тяжким, то дії винного у зазначеному випадку слід кваліфікувати за сукупністю ст. 221 та ч. 2 ст. 194 КК.

Цікаво, що видатний учений-криміналіст минулого І.Я. Фойницький розглядав банкрутство саме як майнове посягання, але звертав увагу на різницю в об'єктах традиційних майнових злочинів і банкрутства. Нагадаємо, що науковець підкреслював, що для складу банкрутства необхідним є момент шкоди або шкідливості діяння для окремих приватних інтересів кредиторів. Однак така шкідливість діяння спрямовується тут не на права речові, як при привласненні, ушкодженні та викраденні чужого майна, і навіть не на чуже боргове майно й на вигоди з майна, як при зловживанні довірою, обманах і вимаганні, а саме на міцність гарантії, що надається власним майном винного для задоволення боргових претензій третіх осіб³⁹³.

Крім об'єкта злочину, основні відмінності між незаконними діями у разі банкрутства та суміжними з ними злочинами проти власності полягають у таких ознаках, як предмет, обстановка, наслідки, суб'єкт, мета і мотив вчинення злочину.

Хоча предметом незаконних дій у разі банкрутства, як і суміжних з ними злочинів проти власності, є майно, існують деякі відмінності в розумінні цієї ознаки в аналізованих складах злочину. Так, предметом злочинів, передбачених ст.ст. 190, 191, 192, 194, 196 КК, є чуже для суб'єкта злочину майно, яке може належати на праві власності фізичній або юридичній особі. Предметом привласнення або розтрати може бути лише те майно, яке суб'єкту злочину ввірене чи перебувало у його віданні. Предметом заволодіння майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, на відміну від

³⁹³ Див.: Фойницький І.Я. Курс уголовного права. Часть особенная. Посягательства личные и имущественные. Шестое издание. – С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1914. – С. 400.

привласнення і розтрати, може бути й майно, яке безпосередньо не було ввірене винному чи не перебувало у його віданні. Особливістю предмета злочину, передбаченого ст. 192 КК, є те, що це майно ще не перебуває у фондах власника, воно тільки повинне і могло перейти до нього. Відмітною рисою майна як предмета злочину, передбаченого ст. 221 КК, є те, що воно належить на праві власності суб'єкту господарської діяльності (юридичній особі), стосовно якого порушено справу про банкрутство.

Незаконні дії у разі банкрутства відрізняються від суміжних з ним злочинів проти власності й за наслідками вчинення злочину. Як вже зазначалось, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства є настання великої матеріальної шкоди, яка в 500 і більше разів перевищує н.м.д.г.. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 194 КК, є настання матеріальної шкоди у великих розмірах, а ч. 2 ст. 194 КК – настання матеріальної шкоди в особливо великих розмірах (обидва поняття є оціночними, оскільки примітки 3 та 4 до ст. 185 КК не поширюються на ст. 194 КК). Необережне знищення або пошкодження чужого майна своїми наслідками відрізняється від незаконних дій у разі банкрутства у формі знищення майна, бо злочин, передбачений ст. 196 КК, вважається закінченим з моменту заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті хоча б одній людині.

Цікаво, що на спільні риси в складах шахрайства та "злісного банкрутства" вказував ще О.В. Лохвицький, який стверджував, що банкрутство є своєрідним видом шахрайства³⁹⁴. Дореволюційні вчені вважали, що, приховуючи майно, яке повинне увійти до конкурсної маси, винний цим "обманом" заподіює шкоду інтересам кредиторів.

³⁹⁴ Див.: Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1867. – С. 657.

При розмежуванні шахрайства або заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою і незаконних дій у разі банкрутства, які вчиняються шляхом обману, передусім треба враховувати зміст обману.

Кримінальним законодавством України передбачено цілу низку злочинів, способом вчинення яких є у тому числі обман. У підрозділі 3.1 роботи нами було проведено порівняльний аналіз обману, як способу вчинення фіктивного банкрутства (ст. 218), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220), і незаконних дій у разі банкрутства (ст. 221). Крім вказаних злочинів, обман виступає способом вчинення шахрайства (ст. 190), заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192), шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222), а також привласнення, розтрати або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191), ухилення від сплати податків (ст. 212), виготовлення або збут підроблених грошей (ст. 199), контрабанда (ст. 201) тощо³⁹⁵.

С.Ю. Романов вважає, що обман становить собою введення іншої особи в оману або підтримання вже наявної в неї помилки шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або умовчання про факти, речі, явища та інші обставини, з метою схилити цю особу до певної поведінки. Зловживання довірою є особливим різновидом обману в широкому розумінні – обман у довірі (обман у взаємовідносинах)³⁹⁶.

Зміст обману як ознаки об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, на відміну від обману при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 190 та 192 КК, не може бути різноманітним, оскільки він обмежується: по-перше, нормативними актами регулятивного законодавства стосовно фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, оскільки саме це законодавство

³⁹⁵ Див.: Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1998. – С. 12.

встановлює перелік вищевказаних документів; по-друге, диспозицією кримінально-правової норми в інших випадках, крім зазначеного. Обман при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства може вчинятися шляхом: 1) приховування майнових обов'язків; 2) приховування відомостей про майно; 3) фальсифікації документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності; 4) приховування цих документів; 5) знищення таких документів.

Важливим вважаємо питання відмежування шахрайства і привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем від незаконних дій у разі банкрутства. Річ у тім, що деякі форми об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства: приховування майна, приховування відомості про майно, фальсифікація, приховування або знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, можуть бути вчинені з корисливим мотивом, який, як відомо, полягає в прагненні винного протиправно обернути чуже чи нічийне майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без повернення чужого майна на свою користь³⁹⁷.

Злочини, передбачені ст. 190 і 191 КК, відносяться до корисливих злочинів проти власності, тобто вчиняються зі спеціальною метою – безоплатно обернути чуже майно на свою користь або на користь інших осіб³⁹⁸. Як слушно зауважує В.Р. Мойсик, наявність такої мети означає намір винної особи одержати матеріальну винагороду за рахунок зменшення матеріальних цінностей у власника без оплати їх вартості й відшкодування їх еквівалента (безоплатно). Крім того, головним є те, що зазначена мета виникає до факту

³⁹⁶ Див.: Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1998. – С. 3.

³⁹⁷ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року /За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 449.

³⁹⁸ Див: Матышевский П.С. Уголовно-правовая охрана социалистической собственности в Украинской ССР. – К.: Издательство Киевского университета, 1972. – С. 42; Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 154.

вилучення чужого майна. Через наявність цієї спільної для будь-якого з корисливих злочинів проти власності мети розкривається зміст корисливого мотиву, в основі якого лежить бажання протиправно збагатитися, тобто особисто одержати наживу або збагатити інших осіб за рахунок чужого майна³⁹⁹.

Ураховуючи об'єкт злочину, передбаченого ст. 221 КК, наявність такої обов'язкової для його об'єктивної сторони ознаки, як обстановка вчинення злочину ("у разі банкрутства"), вважаємо, що метою вчинення незаконних дій у разі банкрутства не може бути безоплатне одержання майна боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, на свою користь або на користь інших осіб. Незаконні дії у разі банкрутства вчиняються з метою зменшення майнових активів, які у випадку відкриття ліквідаційної процедури, будуть включені до складу ліквідаційної маси. Таким чином, мотивом вчинення незаконних дій у разі банкрутства є ухилення від задоволення майнових вимог кредиторів.

У той же час, як було доведено у підрозділі 2.2, матеріальна шкода при вчиненні незаконних дій у разі банкрутства, як і при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 190, 191, 192, 194, 196 КК, може бути спричинена власникові майна. Ним при незаконних діях у разі банкрутства є юридична особа – боржник.

У зв'язку з цим, якщо винна особа в період провадження у справі про банкрутство суб'єкта підприємницької діяльності вчинила дії щодо відчуження майна, передала його у володіння іншій особі або приховала майно, приховала відомості про майно, а також фальсифікувала, приховала або знищила документи, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, з наміром безоплатного вилучення майна (тобто з корисливою метою), чим спричинила шкоду власникові майна – юридичній

³⁹⁹ Див.: Мойсик В.Р. Проблеми відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від злочинів проти власності // Адвокат. – 2002. – № 1. – С. 5.

особі, відносно якої порушено справу про банкрутство, то дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 191 КК як привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (залежно від суб'єкта злочину та наявності відповідної правоможності щодо цього майна). Крім того, якщо велика матеріальна шкода як ознака об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, була спричинена кредиторів або державі як результат невиконання майнових зобов'язань, то дій винного потрібно кваліфікувати ще й за ст. 221 КК.

Вважаємо, що за ст. 221 КК дії винного слід кваліфікувати лише у випадку відсутності або недоведеності мети безоплатно заволодіти чужим майном⁴⁰⁰. Подібної точки зору дотримується й О.М. Классен, який стверджує, що випадку, якщо, приховуючи майно, особа переслідує мету звернення його на свою користь або третіх осіб, то дій винного потрібно кваліфікувати за ст. 195 КК РФ та відповідною нормою, яка передбачає відповідальність за розкрадання⁴⁰¹. Слід погодитись з А.Г. Кудрявцевим у тому, що зменшення конкурсної маси, яке вчинюється на користь злочинця, який переслідує мету особистого збагачення, в першу чергу порушує права боржника як власника, а тому потребує кваліфікації за статтями гл. 21 КК РФ ("Злочини проти власності")⁴⁰². На наш погляд, така кваліфікація буде враховує спрямованість умислу, під яким у кримінально-правовій доктрині прийнято розуміти обумовлену певними спонуканнями мобілізацію вольових зусиль суб'єкта на спричинення певних суспільно небезпечних наслідків конкретними способами⁴⁰³.

⁴⁰⁰ Див.: Болдарь Г.Є. Проблеми відмежування незаконних дій у разі банкрутства від злочинів проти власності // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 4. – Луганськ, 2006. – С. 79 – 86.

⁴⁰¹ Див.: Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – С. 17.

⁴⁰² Див.: Кудрявцев А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления, связанные с банкротством, на современном этапе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Волгоград, 2004. – С. 31.

⁴⁰³ Див.: Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М: ООО "Профобразование", 2001. – С. 75.

На значення наявності або відсутності корисливого мотиву для відмежування незаконних дій у разі банкрутства від злочину, передбаченого ст. 191 КК, звертає увагу Н.О. Гуторова⁴⁰⁴. Російська дослідниця Л.А. Можайська вважає, що арбітражний керуючий не може бути виконавцем неправомірних дій при банкрутстві (ст. 195 КК РФ). Він здійснює свої повноваження стосовно чужого майна, яке знаходиться в його віданні. Тому в разі вчинення ним незаконних дій із майном з корисливих мотивів у дія винного матиме місце склад злочину, передбаченого п. "в" ч. 2 ст. 160 КК РФ (привласнення або розтрата, тобто розкрадання чужого майна, яке було ввірене винному, з використанням свого службового становища)⁴⁰⁵.

Продовжуючи аналіз співвідношення злочинів, передбачених ст. 221 КК та злочинів проти власності, слід зазначити, що розмежувальною ознакою між незаконними діями у разі банкрутства та шахрайством (ст. 190 КК) є те, що останній злочин не може бути вчинений всупереч волі власника. Основною особливістю об'єктивної сторони шахрайства є безпосередня участь потерпілого в передачі майна або права на нього, а також добровільність його дій. Такі ознаки відсутні при вчиненні злочину, передбаченого ст. 221 КК. Цей злочин завжди вчиняється всупереч волі власника майна, яким є юридична особа, стосовно якої порушено справу про банкрутство. Юридична особа самостійно не може вчинити ніяких дій. Тому ми схиляємось до думки, що вчинення незаконних дій у разі банкрутства навіть з корисливою метою не можна кваліфікувати як шахрайство.

Враховуючі вищевикладене, спірним здається твердження Н.О. Гуторової про те, що в разі вчинення особою дій, передбачених у диспозиції ст. 221 КК, з метою привласнення майна суб'єкта господарської діяльності, дії винного слід

⁴⁰⁴ Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 176.

⁴⁰⁵ Див.: Можайская Л.А. Банкротство: отграничение гражданско-правовых последствий от уголовной ответственности // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 104.

кваліфікувати як шахрайство⁴⁰⁶. З названої причини припускається помилки й російський вчений В. Лімонов, який вважає, що питання про відмежування шахрайства від неправомірних дій при банкрутстві виникає тоді, коли спеціальний суб'єкт обертає на свою користь або на користь інших осіб чуже майно за допомогою обманних дій, що описані в диспозиції ст. 195 КК РФ. Науковець зазначає, що діяння містить ознаки шахрайства, якщо чуже майно звернено на користь винного або інших осіб і умисел на це виник до вчинення неправомірних дій при банкрутстві⁴⁰⁷. Як було доведено вище, у цьому випадку дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 191 КК як привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (залежно від суб'єкта злочину та наявності відповідної правоможності щодо цього майна).

Незаконних дій у разі банкрутства є суміжними і з деякими зі злочинів проти правосуддя". У підрозділі 2.1 ми зазначали, що одним із додаткових об'єктів незаконних дій у разі банкрутства є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок відправлення правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта підприємництва, стосовно якого розглядається справа про банкрутство, а також у частині обов'язкового виконання рішень господарського суду.

Зазначений блок суспільних відносин є частиною тієї сукупності суспільних відносин, які забезпечують нормальне функціонування судочинства, тобто діяльність щодо здійснення правосуддя в частині виконання судових рішень. Шкоди останньому виду суспільних відносин завдають такі злочини, як невиконання судового рішення (ст. 382 КК), а також приховання

⁴⁰⁶ Див.: Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 176.

⁴⁰⁷ Див.: Лимонов В. Отграничение мошенничества от смежных составов преступлений // Законность. – 1998. – № 3. – С. 42.

майна (ст. 388 КК). Для злочинів, передбачених ст. 388 і ст. 382 КК, ці відносини є основним безпосереднім об'єктом.

Таким чином, очевидно, що злочини, передбачені ст. 388 і ст. 382 КК, та незаконні дії у разі банкрутства, є суміжними за ознакою об'єкта злочину. Подальший аналіз дає підстави стверджувати, що злочин, передбачені ст.ст. 382 і 388, та 221 КК, є суміжними і за ознаками об'єктивної сторони, а також суб'єкта злочину.

Так, у ст. 382 КК передбачено відповідальність за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали або постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Згідно зі ст. 4-5 ГПК України господарські суди здійснюють правосуддя шляхом прийняття обов'язкових до виконання на всій території України рішень, ухвал, постанов. Рішення й постанови господарських судів приймаються іменем України. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" господарський суд має право за клопотанням сторін або учасників провадження у справі про банкрутство чи зі своєї ініціативи вживати заходів до забезпечення вимог кредиторів. Господарський суд за клопотанням розпорядника майна, кредиторів або з власної ініціативи може заборонити укладати без згоди арбітражного керуючого угоди, а також зобов'язати боржника передати цінні папери, валютні цінності, інше майно на зберігання третім особам або вжити інших заходів для збереження майна, про що виноситься ухвала. Наприклад, якщо керівник підприємства укладає без згоди розпорядника майна угоду, що йому заборонено робити ухвалою суду, його дії підпадають під ознаки і ст. 221, оскільки означають відчуження майна або передачу його в інше володіння, і ст. 382 КК як умисне невиконання ухвали суду. На наш погляд, у такому випадку дії службової особи суб'єкта господарювання треба кваліфікувати за ст. 221 КК, оскільки вона буде спеціальною нормою відносно ст. 382 КК України за ознакою обстановки

вчинення злочину, якою, як зазначалось вище, є період провадження у справі про банкрутство. Крім того, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК, на відміну від злочину, передбаченого ст. 382 КК, може бути не тільки службова особа, а ще і засновник та власник суб'єкта господарської діяльності.

З об'єктивної сторони незаконні дії у разі банкрутства у формі приховування майна є суміжними зі злочином, передбаченим ст. 388 КК, формами об'єктивної сторони якого є: 1) приховування майна, яке підлягає конфіскації; 2) приховування майна, на яке накладено арешт; 3) приховування майна, яке описано.

Розрізняються незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221 КК) та приховування майна (ст. 388 КК) за ознаками предмета злочину. Предметом злочину, передбаченого ст. 388 КК, є майно, яке підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи яке описано. Предметом злочину, передбаченого ст. 221 КК, може виступати будь-яке майно, яке належить юридичній особі, стосовно якої порушено справу про банкрутство.

Висновки до розділу 3.

1. Враховуючи видовий об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, а також національну історичну традицію іменувати злочинні діяння, пов'язані з неплатоспроможністю, терміном "банкрутство", вважаємо за доцільне для позначення зазначеної групи злочинів використовувати звороти "злочини у сфері банкрутства" або "злочини, пов'язані з банкрутством". Злочини у сфері банкрутства – це суспільно небезпечні, кримінально карані, винні діяння, що заподіюють шкоду відносинам неспроможності (банкрутства).

2. Предметом незаконних дій у разі банкрутства, як і фіктивного банкрутства та приховування стійкої фінансової неспроможності, є певні відомості. Однак зміст цих відомостей (інформації) в аналізованих злочинах різний. При вчиненні фіктивного банкрутства – це відомості про фінансову

неспроможність виконати вимоги з боку кредиторів і зобов'язання перед бюджетом за фактичної наявності такої можливості. При вчиненні приховування стійкої фінансової неспроможності зміст інформації прямо протилежний – це відомості, які створюють враження про те, що суб'єкт господарювання є платоспроможним. А предметом незаконних дій у разі банкрутства є відомості про майно.

3. Суб'єктами злочинів, передбачених ст. 218 – 221 КК України, у диспозиціях кримінально-правових норм названі: службова особа суб'єкта господарської діяльності (ст.ст. 218, 219, 220 КК України), громадянин-засновник (ст.ст. 218, 220 КК України), власник суб'єкта господарської діяльності (ст.ст. 218, 219, 220 КК України), громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності (ст. 218 КК України). Ураховуючи зазначене, вважаємо, що у випадку вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 220 КК України, як і при незаконних діях у разі банкрутства, шкода заподіюється суспільним відносинам, що забезпечують правомірну службову діяльність апарату управління суб'єкта господарювання, які є додатковим об'єктом названих злочинів.

Крім того, додатковим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 і 220, 221 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок відправлення правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта підприємництва. Однак для злочину, передбаченого ст. 221 КК України, додатковим об'єктом також є суспільні відносини, що забезпечують установлений законом порядок відправлення правосуддя в частині обов'язкового виконання рішень господарського суду.

4. Оскільки підроблення або приховування документів є однією з кількох форм об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, то ст. 221 КК України співвідноситься зі ст.ст. ст. 357, ст. 358, ст. 366 КК України як

спеціальна та загальні норми. Стаття 221 КК України має специфічні ознаки, які стосуються предмета злочину (відносно ст. ст. 357, 358, 366 КК України), суб'єкта злочину (відносно ст. 358 КК України), а також обстановки вчинення злочину відносно всіх розглянутих суміжних складів. Заслуговує на підтримку точка зору, згідно з якою в цьому випадку дії винного кваліфікуються за ст. 221 КК України й додаткової кваліфікації за ст. ст. 357, 358 або 366 КК України не потребують. Стаття 221 КК України є спеціальною нормою і відносно ст.ст. 364 та 365 КК України. Саме тому додаткова кваліфікація дій службової особи суб'єкта господарювання за ст. 364 або 365 КК України потрібна лише тоді, коли має місце реальна сукупність злочинів.

5. Відсутність корисливого мотиву та мети безоплатно заволодіти майном юридичної особи, стосовно якої порушено справу про банкрутство, є ознаками суб'єктивної сторони, за якими незаконні дії у разі банкрутства відрізняються від шахрайства, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, а також привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

У випадку вчинення службовою особою, яка не є учасником (засновником) або власником суб'єкта господарської діяльності, незаконних дій у разі банкрутства у формі відчуження майна з метою заволодіння, дії винного потрібно кваліфікувати як привласнення або розтрату.

ВИСНОВКИ

Дослідження дозволяє зробити кілька загальних висновків і запропонувати практичні рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства, згідно з яким передбачається відповідальність за вчинення незаконних дій у разі банкрутства.

1. Проаналізувавши правову природу відносин неспроможності (банкрутства), автор робить висновок, що ці відносини належать до господарських, оскільки складаються в процесі здійснення господарської діяльності, мають майновий і організаційно-управлінський характер, у їх правовому регулюванні гармонійно застосовується імперативний і диспозитивний методи. Обґрунтовується, що відносини неспроможності як предмет правового регулювання і об'єкт кримінально-правової охорони – це вся сукупність суспільних відносин, що складаються в процесі здійснення господарської діяльності при врегулюванні проблеми відновлення платоспроможності суб'єкта господарської діяльності. Зазначені відносини охоплюють три види взаємопов'язаних між собою суспільних відносин: 1) відносини щодо запобігання неплатоспроможності та банкрутства; 2) відносини щодо ініціювання провадження у справі про банкрутство; 3) відносини, що складаються в період провадження у справі про банкрутство.

2. Процес правового регулювання відносин неспроможності розділяється на декілька взаємопов'язаних стадій: а) формування логічної правової норми; б) виникнення та реалізація прав та обов'язків (правовідносини); в) застосування юридичної відповідальності в разі вчинення правопорушення. Структурні елементи логічної правової норми, що регламентує відносини неспроможності, містяться в нормативних актах, які належать до різних галузей права: господарського, господарського процесуального, цивільного, трудового, фінансового та кримінального права.

Ст.ст. 218 – 221 КК України в структурі логічної правової норми, що регулює відносини неспроможності, уособлюють собою найбільш сувору санкцію у разі її невиконання. У зв'язку з цим необхідною умовою ефективності правового регулювання відносин неспроможності є дотримання принципу системності в процесі законотворчої діяльності. Тому понятійний апарат, який використовується у диспозиціях ст.ст. 218 – 221 КК України, повинен бути узгоджений з нормами регулюючих галузей права: господарського, цивільного, господарського процесуального, трудового, фінансового права тощо.

3. З метою термінологічної узгодженості між кримінальним, цивільним і господарським законодавством обґрунтовується необхідність внесення певних змін та доповнень у диспозиції ст.ст. 218 – 221 КК України.

3.1. Замінити у диспозиціях ст.ст. 218 – 221 КК України термін "громадянин – засновник" терміном "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності", а також замінити в диспозиції ст. 218 КК України термін "громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності" та в диспозиції ст. 222 КК України термін "громадянин-підприємець" на термін "фізична особа – підприємець". Ця міра необхідна для того, щоб не допустити незаконне виключення з кола суб'єктів злочинів у сфері банкрутства іноземців та осіб без громадянства.

3.2. Виключити з диспозиції ст. 221 КК України термін "власник суб'єкта господарської діяльності", оскільки він з цивільно-правової точки зору є некоректним і охоплюється поняттям "засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності", який названий у аналізованій нормі як окремий суб'єкт злочину.

3.3. Доповнити диспозицію ст. 221 КК України окремою вказівкою на такого суб'єкта злочину, як "фізична особа – підприємець", оскільки відповідно до ст. 53 ЦК України, п. 2 ч. 7 ст. 128 ГК України, а також ст. 47 Закону України

"Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" фізична особа, яка є підприємцем, може бути визнана банкрутом.

3.4. Замінити формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності" словосполученням "службова особа". Буквальне тлумачення формулювання "службова особа суб'єкта господарської діяльності", яке використано у диспозиції ст. 221 КК України для позначення одного із суб'єктів злочину, не дозволяє відносити до цієї категорії осіб, які не займають посади на цьому підприємстві, установі або організації.

3.5. Виключити зворот "майнові обов'язки" з диспозиції ст. 221 КК України, оскільки він охоплюється поняттям "майно", яке названо в зазначеній кримінально-правовій нормі як самостійний предмет злочину.

4. Дослідження об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 221 КК України, дозволяє зробити висновок, що обстановка вчинення злочину, яка описана формулюванням "у разі банкрутства", викладена неявно. Оскільки незаконні дій у разі банкрутства можуть бути скоєні тільки в період, протягом якого здійснюється провадження у справі про банкрутство, пропонується у диспозиції ст. 221 КК України формулювання "у разі банкрутства" замінити зворотом "в період провадження у справі про банкрутство".

5. Єдиним джерелом кримінального права в Україні є Кримінальний кодекс, а єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Закріплені в ст. 215 ГК України норми, які встановлюють власні ознаки злочинів, пов'язаних з банкрутством, не мають жодного значення, оскільки склад злочину визначається у кримінально-правовій нормі. Проведений аналіз питання визначення розміру шкоди та потерпілого від злочину, передбаченого ст. 221 КК України, дозволяє зробити висновок, що ч. 4 ст. 215 ГК України суперечить КК України як мінімум за двома важливими позиціями. По-перше, стосовно визначення розміру шкоди, яку заподіюють злочини у сфері банкрутства. По-друге, стосовно визначення кола потерпілих від цих злочинів.

Оскільки ст. 215 ГК України суперечить ст.ст. 218 – 221 КК України й у багатьох інших положеннях, то існування зазначеної норми у ГК України тільки породжує зайві протиріччя між господарським і кримінальним законодавством, дає підстави стверджувати про його неузгодженість. На підставі вищевикладеного, пропонуємо виключити ст. 215 із ГК України.

6. Видовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України, виступають відносини неспроможності як структурно організована та нормативно врегульована система соціально значущих суспільних відносин, що забезпечують правовий господарський порядок у частині захисту інтересів фізичних, юридичних осіб та держави від ризиків, зумовлених неплатоспроможністю і банкрутством суб'єктів господарської діяльності. Основний безпосередній об'єкт незаконних дій у разі банкрутства – суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок здійснення господарської діяльності в період провадження у справі про банкрутство. Додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 221 КК України, виступають охоронювані законом: 1) суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом порядок відправлення правосуддя в частині одержання господарським судом достовірної інформації про майновий стан суб'єкта господарювання, стосовно якого розглядається справа про банкрутство, а також у частині обов'язкового виконання рішень господарського суду; 2) суспільні відносини власності; 3) суспільні відносини, які забезпечують правомірну службову діяльність апарату управління суб'єкта господарювання, стосовно якого знаходиться у провадженні справа про банкрутство.

7. Дослідження суспільної небезпеки вчинення незаконних дії у разі банкрутства дозволило дійти висновку, що законодавець необґрунтовано не диференціює кримінальну відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства за допомогою загальних і спеціальних кваліфікуючих ознак. У зв'язку з цим

ст. 221 КК України пропонується доповнити частиною другою приблизно такого змісту:

"Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб або в період провадження у справі про банкрутство банків або інших фінансових установ, а також містоутворюючих, стратегічних та особливо небезпечних підприємств, караються –"

Доповнити ст. 221 КК України частиною третьою:

"Діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, караються –"

8. Звернення до зарубіжного досвіду законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з банкрутством, а також аналіз суспільної небезпеки порушення встановленого законом порядку задоволення майнових вимог кредиторів або прийняття такого задоволення кредитором, дозволило дійти висновку про доцільність криміналізація вищезазначених діянь. У зв'язку з цим пропонується доповнити КК України статтею 221-1 під назвою "Незаконне задоволення вимог кредиторів", яку викласти приблизно в такій редакції:

"Порушення встановленого законом порядку задоволення майнових вимог кредиторів у період провадження у справі про банкрутство, якщо ці діяння вчинені службовою особою або засновником суб'єкта господарської діяльності, а також фізичною особою – підприємцем, прийняття такого задоволення кредитором, який знає про незаконність наданої йому переваги, караються –".

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно вчинене в період провадження у справі про банкрутство банків або інших фінансових

установ, містоутворюючих, стратегічних або особливо небезпечних підприємств,

карається –".

9. Аналіз правового статусу арбітражного керуючого дозволяє зробити висновок, що він має достатні повноваження для того, щоб вчинити незаконні дії у разі банкрутства. Крім того, арбітражний керуючий, використовуючи надані йому законом повноваження, як особа, що виконує функції керівника юридичної особи – боржника, здатен скоїти і ряд інших злочинів, таких як шахрайство з фінансовими ресурсами, ухилення від сплати податків, злочини у сфері службової діяльності тощо.

У зв'язку з вищевикладеним обґрунтовується, що арбітражний керуючий як особа, котра виконує важливу соціальну функцію, відповідно до рішення господарського суду наділена організаційно-розпорядчими й адміністративно-господарськими повноваженнями, повинен бути визнаний службовою особою (за ознакою виконання відповідних обов'язків за спеціальним повноваженням) і нести визначену для таких осіб кримінальну відповідальність. При цьому стверджується, що кримінально-правовий статус арбітражного керуючого доцільно закріпити в межах кримінального закону в цілому, а не тільки в рамках окремо взятої статті (наприклад, ст. 221 КК України). Для цього пропонується у примітці 1 до ст. 364 КК України після слів "виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням" треба додати слова: "у тому числі арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією та ліквідатори)".

10. Вважаємо виправданим підхід, згідно з яким кримінальна відповідальність за злочини, передбачені кримінально-правовими нормами з бланкетною диспозицією, можлива лише за умови усвідомлення суб'єктом злочину спеціальної, а не лише кримінальної, протиправності своєї поведінки. У зв'язку з цим інтелектуальною ознакою умислу суб'єкта злочину, передбаченого ст. 221 КК України, має охоплюватись усвідомлення

протиправності свого діяння з точки зору законодавства про неспроможність. Вина в цьому складі злочину характеризується тим, що особа: а) усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії, тобто фактичні і соціальні ознаки свого діяння; б) усвідомлює конкретну господарську протиправність; в) передбачає наслідки у вигляді настання великої матеріальної шкоди; г) бажає або свідомо припускає настання цих наслідків.

11. Оскільки підроблення або приховування документів є однією з кількох форм об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства, то ст. 221 КК України співвідноситься зі ст.ст. ст. 357, ст. 358, ст. 366 КК України як спеціальна та загальні норми. Стаття 221 КК України має специфічні ознаки, які стосуються предмета злочину (відносно ст. ст. 357, 358, 366 КК України), суб'єкта злочину (відносно ст. 358 КК України), а також обстановки вчинення злочину відносно всіх розглянутих суміжних складів. В теорії кримінального права визнано, що за конкуренції загальної і спеціальної норми завжди використовується остання, оскільки вона охоплює скоєне з найбільшою повнотою. Тому підроблення або приховування документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність боржника, в період провадження у справі про банкрутство суб'єкта господарювання, кваліфікуються за ст. 221 КК України й додаткової кваліфікації за ст. ст. 357, 358 або 366 КК України не потребують.

Незаконні дії у разі банкрутства є особливим видом зловживання службовими повноваженнями, їх перевищення, а також службового підроблення. Суб'єктом незаконних дій у разі банкрутства є не будь-яка службова особа, а лише службова особа суб'єкта господарської діяльності, стосовно якого перебуває в провадженні справа про банкрутство. Тому ст. 221 КК України є спеціальною нормою і відносно ст. 364 та ст. 365 КК України. Додаткова кваліфікація дій службової особи суб'єкта господарювання за ст. 364

або 365 КК України потрібна лише тоді, коли має місце реальна сукупність злочинів.

12. Відсутність корисливого мотиву та мети безоплатно заволодіти майном юридичної особи, стосовно якої порушено справу про банкрутство, є ознаками суб'єктивної сторони, за якими незаконні дії у разі банкрутства відрізняються від шахрайства, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, а також привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

У випадку вчинення службовою особою, яка не є учасником (засновником) або власником суб'єкта господарської діяльності, незаконних дій у разі банкрутства у формі відчуження майна з метою заволодіння, дії винного потрібно кваліфікувати як привласнення або розтрату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. 2. – М.: Юрид. лит., 1982. – 360 с.
3. Алексеев С.С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового развития – надежда и драма современной эпохи. М.: Статут, 2000. – 256 с.
4. Алексеев С.С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
5. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації. Криміналізації та декриміналізації // Предпринимательство, хозяйство, право. – 1998. – № 12. – С. 13 – 18.
6. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Зловживання владою або службовим становищем: кримінально-правова характеристика (ст. 364 Кримінального кодексу України) // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 2. – С. 16 – 42.
7. Антонов А.Д. Принципы криминализации общественно опасных деяний в уголовно-правовой науке // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. – 2000. – № 4. – С. 79 – 90.
8. Афанасьев Р.Г. Проблемы правового регулирования банкротства за законодательством Украины: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. – Донецьк, 2001. – 20 с.
9. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х.: Право, 2000. – 128 с.
10. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 167 с.

11. Баренбойм П. Правовые основы банкротства: Учебное пособие. – М.: Белые альвы, 1995. – 200 с.
12. Баренбойм П., Копман А. Статус арбитражного управляющего // Российская юстиция. – 1999. – № 12. – С. 22 – 24.
13. Безклубий І. До питання про підстави виникнення грошового зобов'язання // Право України. – 2004. – № 4. – С. 57 – 60.
14. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. – Киев-Петербург-Харьков: Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903. – 618 с.
15. Бенедисюк І. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства. // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 19. – С.55 – 59.
16. Беницкий А.С. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств и иного имущества, приобретённых преступным путём: проблемы квалификации и совершенствования законодательства: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 2001. – 352 с.
17. Бессонова З.Г. Законодательство о несостоятельности (банкротстве) в контексте глобализации экономических отношений // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 2. – С. 43 – 45.
18. Бірюков О.М. Загальні питання порушення і провадження у справі про банкрутство згідно з законодавством США // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КУ, 1996. – № 2 (Ч. 1). – С. 131–134.
19. Бірюков О.М. Становлення інституту банкрутства і сучасний стан законодавства про банкрутство в Україні // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КУ, 1997. – С. 107–108.
20. Бірюков О.М. Створення законодавства про банкрутство у КНР // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КУ, 1997. – № 7 (Ч. II). – С. 10–12.

21. Бірюков О.М. Реформування законодавства про банкрутство (на прикладі США, Німеччини, Російської Федерації та України) // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К.: КУ, 1998. – № 5. – С. 47–52.
22. Бірюков О.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту неспроможності у законодавстві України та деяких іноземних країн: Дис. ... к.ю.н. – К. – 1999 – 171 с.
23. Бірюков О. Місце законодавства про неспроможність у правовій системі країн з ринковою економікою // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4 (23). – С. 151 – 161.
24. Бірюков О.М. Інститут неспроможності в системі приватного права // Юридичний вісник. – 2002. – № 1. – С. 97– 103.
25. Бірюков О.М. Законодавство про банкрутство. – К.: Юстініан, 2003. – 453 с.
26. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 104 – 109.
27. Болдарь Г.Є. Деякі питання вдосконалення кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за незаконні дії у разі банкрутства // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. Випуск № 20. – Одеса, 2004. – С. 39 – 43.
28. Болдарь Г.Є. Проблеми визначення об'єкта незаконних дій у разі банкрутства // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 60 – 68.
29. Болдарь Г.Е. Отношения, связанные с несостоятельностью и банкротством, как объект уголовно-правовой охраны // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Випуск № 2. – Луганськ, 2004. – С. 249 – 258.
30. Болдарь Г.Є. Арбітражний керуючий як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 221 КК України // Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері

- господарської діяльності: Матер. наук.-практ. Семінару. [Харків] 9 лист. 2004 р. /Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 67 – 72.
31. Болдарь Г.Є. Співвідношення незаконних дій у разі банкрутства та суміжних складів злочинів // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 8 (50) серпень. – С. 51 – 59.
32. Болдарь Г.Є. Злочини у сфері банкрутства як один із інструментів механізму функціонування тіньової економіки // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. Випуск № 26. – Одеса, 2005. – С. 53 – 58.
33. Болдарь Г.Е., Полтавский А.А. Некоторые проблемы уголовной ответственности за доведение до банкротства с неосторожной формой вины // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 4. – Луганськ, 2005. – С. 147 – 156.
34. Болдарь Г.Є. Щодо удосконалення диспозиції ст. 219 КК України // Актуальні проблеми правознавства: Тези доповідей і наукових повідомлень учасників наукової конференції молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. М.І. Панова – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 220 – 222.
35. Болдарь Г.Є. Кримінально-правовий статус арбітражного керуючого // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 110 – 114.
36. Болдарь Г.Є. Предмет незаконних дій у разі банкрутства: проблемні питання // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Випуск № 1. – Луганськ, 2006. – С. 148 – 156.
37. Браинин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: Юридическая литература. – 1963. – 275 с.
38. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: Госюриздат, 1963. – 197 с.

- 39.Брич Л.П., Навроцький В.А. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 58 – 62.
- 40.Бурбело О.А., Дорофиенко В.В., Недодаева Н.Л. Банкротство предприятий (экономико-правовые аспекты): Научно-практическое издание. – Луганск, 2003. – 228 с.
- 41.Вавилин Е.В. Понятие несостоятельности (банкротства) предприятий // Правоведение: Известия высших учебных заведений. – М., 1997. – № 4 (219). – С. 120 – 125.
- 42.Васильев Е.А. Правовое регулирование несостоятельности и банкротства в буржуазном гражданском и торговом праве. Учебное пособие. – М.: Изд. МГИМО, 1983. – 94 с.
- 43.Васильев Е.А. Правовое регулирование конкурсного производства в капиталистических странах: Учебное пособие. – М.: Изд. МГИМО, 1989. – 99 с.
- 44.Васильцева О.О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за незаконні банкрутства // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2001. – Вип. 4. – С. 220 – 228.
- 45.Васильцева О.О. Об'єкт кримінальних банкрутств: проблеми розуміння // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2002. – № 3. – С. 264 – 271.
- 46.Васильцева О.О. Суб'єкти кримінальних банкрутств // Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – Вип. 2. – С. 202 – 214.
- 47.Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник / А.Б. Венгеров. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2005. – 608 с.
- 48.Венедиктов В.С. Трудовое право Украины. – Х.: Консум, 2004. – 304 с.
- 49.Верин В.П. Преступления в сфере экономики: Учебно-практическое пособие: Серия "Российское право: теория и практика". – М.: Дело, 1999. – 200 с.

- 50.Віленська Е., Дідоренко Е., Розовський Б., Чалий В. Кримінологія: традиції і новації // Право України. – 1999. – № 6. – С.
- 51.Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. – М.: Юридическая литература, 1986. – 224 с.
- 52.Власов П.Е. Субъекты незаконных банкротств и неправомерных действий при банкротстве // Законодательство. – 2002. – № 7. – С. 42 – 49.
- 53.Волженкин Б.В. Экономические преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – 312 с.
- 54.Волженкин В.Б. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – 641 с.
- 55.Волков А., Гурова Т., Титов В. Санитары и мародеры // Эксперт. – 1999. – № 8. – С. 18 – 24.
- 56.Ворошилин Е.В., Кригер Г.А. Субъективная сторона преступления. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 162 с.
- 57.Гаврилина С. Регулирование института банкротства: Сравнительная характеристика законодательств о банкротстве: Украина и Россия // Юридическая практика. – 2003. – № 23 (285). – 10 июня. – С.1, 14.
- 58.Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. – Х.: Основа, 1994. – 640 с.
- 59.Гавриш С.Б. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды (проблемы теории и развитие уголовного законодательства Украины): Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 1994. – 42 с.
- 60.Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юриздат, 1975. – С. 47 – 76.

61. Гальперин И.М. Дифференциация уголовной ответственности и эффективность наказания // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 70 – 71.
62. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфоР", 1998. – 296 с.
63. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: Ленинградский университет, 1979. – 128 с.
64. Гольмстен А.Х. Несколько возражений на замечания гг. А. М-на, Г. Шершеневича и В. Садовского по поводу моего "Исторического очерка русского конкурсного процесса" // Журнал гражданского и уголовного права. – 1890. – Кн. 9. – С.75.
65. Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. Хрестоматія з історії держави і права України: З найдавніших часів до початку ХХ століття., Т.1. – К., Ін Юре. – 1997. – 464 с.
66. Гордейчик С. К вопросу о соотношении видовых объектов глав 22 и 23 Уголовного кодекса РФ // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С.18 – 19.
67. Гордієнко В.В. Об'єктивна сторона злочину доведення до банкрутства за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка: Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 446 – 450.
68. Гордієнко В. Соціальна зумовленість криміналізації суспільно небезпечних діянь у відносинах банкрутства в Україні // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка: Серія юридична. – 2003. – Вип. 38. – С. 418 – 425.
69. Гордієнко В. Об'єкт злочинів, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарської діяльності, передбачених ст.ст. 218 – 221 КК України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI

- регіональної науково-практичної конференції (3 – 4 листопада 2004 року). – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка. – 2005. – С. 307 – 308.
70. Горелик А.С., Шишко И.В., Хлупина Г.Н. Преступления в сфере экономической деятельности и против интересов службы в коммерческих и иных организациях. Красноярск, 1998. – 259 с.
71. Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Застосування законодавства про банкрутство /поряд. Б.М. Поляков; Відп. Ред. Д.М. Притика. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. – 268 с.
72. Господарський кодекс України // Голос України. – 2003. – 14 березня. – № 49 – 50.
73. Господарський процесуальний кодекс України: (за станом на 12 березня 2003 р.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. – № 4. – С. 215 – 276.
74. Готін О.М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності: Монографія / МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [Наук. ред. А.А. Музика]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – 288 с.
75. Гражданский кодекс Украины от 16 января 2003 г. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44.
76. Гражданский процесс: учебник /под ред. Комарова В.В. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С.61 – 62.
77. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник. Ч. II. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Р.Л. Нарышкина. – М.: Междунар. отнош., 1984. – 301 с.
78. Гражданское и торговое право капиталистических стран: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 560 с.

- 79.Гражданское право / Под ред. С.П. Гришаева. – М.: Юрист, 1999. – С. 46 – 47.
- 80.Гражданское право: Учебник. Часть 1 / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – 472 с.
- 81.Гражданское право: Учебник. Часть 1 / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 1997. – 600 с.
- 82.Гражданское право России: Курс лекций. Часть 1 / Под ред. О.Н. Садикова. – М.: Юрид. лит., 1996. – 304 с.
- 83.Грек Б.М. Щодо суб'єкта злочинів, передбачених статтями 218, 219 Кримінального кодексу України // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 12 (52). – С. 27 – 32.
- 84.Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2005. – 21 с.
- 85.Грек Б.М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. – 223 с.
- 86.Гулий А.А. Вопросы квалификации преднамеренного банкротства по объективной стороне // Российский следователь. – 2005. – № 1. – С. 15 – 17.
- 87.Гулий А.А. Вопросы квалификации преднамеренного банкротства // Юрист. – 2005. – № 6. – С. 54 – 56.
- 88.Гуторова Н.А. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. – Х., 1999. – 206 с.
- 89.Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2001. – 429 с.
- 90.Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х.: ООО "Одиссей", 2003. – 256 с.

91. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. – 224 с.
92. Дагель П.С. Условия установления уголовной наказуемости // Правоведение. – 1975. – № 4. – С. 67 – 74.
93. Джига М.В., Подшибякін О.С., Ухаль А.М. Розслідування посадових злочинів і вимагательства. – К., МВС України та Ужгородський Державний інститут інформатики, економіки і права, 1998. – 113 с.
94. Джунь В.В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку й особливості становлення в Україні. Монографія. – Львів: Ін-т технологій бізнесу і права, 2000. – 180 с.
95. Джунь В. Інститут неспроможності у правовому, економічному та соціальному вимірах // Право України. – 2002. – № 8. – С. 16 – 20.
96. Джунь В.В. Нормативний комплекс про неспроможність як підгалузь господарського права // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1 – С. 139 – 145.
97. Джунь В.В. Про глосарій інституту неспроможності // Вісник господарського судочинства. – 2003. – №2. – С.
98. Джунь В.В. Вдосконалення структури провадження у справах про неспроможність: проблемні питання // Право України. – 2004. – № 5. – С. 90 – 94.
99. Джурук В., Хахулин В. Проект Хозяйственного (Коммерческого) кодекса Украины против экономических правонарушений // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – №3. – С. 26.
100. Дорохина Е.Г. Правовой аспект утверждения арбитражного управляющего в деле о несостоятельности (банкротстве) // Хозяйство и право. – 2004. – № 3. – С. 111 – 116.
101. Дорохина Е.Г. Проблемы предпринимательской деятельности арбитражного управляющего // Правоведение. – 2004. – № 1. – С. 67 – 74.

102. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України // Вісник Академії правових наук України. – № 2. – 1999. – С. 133 – 141.
103. Дудоров О., Богушко О. Злочини, пов'язані з банкрутством: кримінально-правова характеристика, вдосконалення законодавства // Юридичний вісник. – 2000. – № 29. – С. 22 – 30.
104. Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва. – К.: Атіка, 2001. – 608 с.
105. Дудоров О. Про криміналізацію незаконних дій у разі банкрутства // Вісник прокуратури. – 2001. – № 2. – С. 30 – 39.
106. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.
107. Еганян А.С. Исторический аспект развития института банкротства (несостоятельности) юридических лиц // История государства и права. – 2002. – № 1. – С. 58 – 60.
108. Егорова Н.А. Некоторые вопросы ответственности арбитражных управляющих // Уголовное право. – 2001. – № 4. – С. 24 – 25.
109. Єрмоленко В. Щодо відмінностей між об'єктом правовідносин і об'єктом права // Право України. – 2004. – № 1. – С. 136 – 139.
110. Жалинский А. Э. О соотношении уголовного и гражданского права в сфере экономики // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 47 – 52.
111. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 560 с.
112. Жилинский С. Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА М), 2000. – 672 с.

113. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] /М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петрішина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
114. Закон України "О банкротстве" от 14 мая 1992 г. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
115. Закон України "О внесении изменений в Закон Украины «О банкротстве» от 30 июня 1999 г. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42 – 43. – Ст. 378.
116. Законодательная техника: Научно-практическое пособие /Под ред. Ю.А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 272 с.
117. Законодательство Украины о банкротстве: Сборник законодательных и нормативных актов // Право и практика. – 2005. – № 3 (январь) – 156 с.
118. Законы о несостоятельности торговой и неторговой и о личном задержании неисправных должников. С разъяснениями гражданского и уголовного кассационных Департаментов и Общего собрания Департаментов Правительствующего Сената за 30 лет: Документы. – Екатеринбург: Типография Л.М. Ротенберга, 1899. – 278 с.
119. Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29 – 31.
120. Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
121. ЗУ УРСР, 1922. – № 55. – Арт. 780.
122. ЗУ УРСР, 1931. – № 35. – Ст. 280.
123. Злобин Г.А., Келина С.Г., Яковлев А.М. Советская уголовная политика: дифференциация ответственности // Советское государство и право. – 1977. – № 9. – С. 54

124. Иногамова-Хегай Л.В., Корнеева А.В. Уголовное право Особенная часть (Вопрос – ответ) / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 224 с.
125. Історія держави і права України. Частина І: [Підруч. Для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхів, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – 432 с.
126. Карницкий Д. И Рогинский Г. Уголовный кодекс РСФСР. Пособие для слушателей правовых вузов, школ и юридических курсов. Издание восьмое. – М.: Гос. изд-во "Советское законодательство", 1936. – 112 с.
127. Карпович О.Г. Об ответственности за преднамеренное банкротство // Юрист. – 2002. – № 5. – С. 41 – 45.
128. Карчевський М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж: Монографія /МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [Наук. ред. Л.М. Кривоченко]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – 144 с.
129. Кельман М.С. Теорія права: Навчальний посібник. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 382 с.
130. Классен А.Н. Банкротство: отграничение гражданско-правовых последствий от уголовной ответственности // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 99 – 101.
131. Классен А.Н. Банкротство: отграничение гражданско-правовых последствий от уголовной ответственности // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 99 – 101.
132. Классен А.Н. Проблемы ответственности за неправомерные действия при банкротстве (социальный и уголовно-правовой аспекты): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Екатеринбург, 2001. – 33 с.

133. Клеандров М.И. Арбитражный процесс: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 381 с. Клейман А.Ф. Гражданский процесс: Учебник для юристов: Научное издание. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1937. – 92 с.
134. Клепицкий И.А. Банкротство как преступление в современном уголовном праве // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 53 – 57.
135. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М.: Статут, 2005. – 572 с.
136. Коган В.М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. – М.: Наука, 1983. – 184 с.
137. Козаченко И.Я., Костарева Т.А., Кругликов Л.Л. Преступления с квалифицированными составами и их уголовно-правовая оценка. – Екатеринбург: Изд-во Уральской государственной юридической академии, 1994. – 60 с.
138. Козлов С. "Шагренева шкіра" реєстру кредиторських вимог, або Як узгодити інтереси учасників провадження у справі про банкрутство // Юридична газета. – 2004. – № 21 (33). – 19 лист. – С.10 – 11.
139. Колб Б. Административная ответственность за банкротство // Законность. – 2002. – № 12. – С. 26 – 27.
140. Колб Б. Банкротство и преступление // Законность. – 1996. – №9. – С.18 – 21.
141. Колб Б. Злоупотребления при банкротстве // Законность. – 2002. – № 5. – С. 17 – 19.
142. Колб Б. Состав преступления и понятие банкротства // Законность. – 1998. – № 1. – С. 47 – 48.
143. Колб Б.И. Субъекты уголовно наказуемых банкротств // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. – 2000. – № 2. – С. 83 – 87.

144. Колб Б. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 1. – С. 13 – 15.
145. Колб Б. Субъективная сторона криминальных банкротств // Законность. – 2001. – № 6. – С. 35 – 36.
146. Колб. Б. Субъекты криминальных банкротств // Законность. – 2000. – № 3. – С. 13 – 15.
147. Колб Б. Разграничение мошенничества и преднамеренного банкротства // Законность. – 2001. – № 11. – С. 14.
148. Колб Б. Что мешает борьбе с криминальными банкротствами // Законность. – 1999. – № 11. – С. 39.
149. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под. ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – 2-е изд. – М.: НОРМА – ИНФРА - М, 1998. – 832 с.
150. Конституция Украины от 28 июня 1996 г. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
151. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Предисл. В.Н. Кудрявцева. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
152. Корчагин А.Г., Иванов А.М. Уголовное законодательство зарубежных стран о преступлениях в сфере экономической деятельности // Право и политика. – 2001. – № 9. – С. 82 – 95.
153. Котовенко О.М. Кримінальна відповідальність за злісне (умисне) банкрутство в зарубіжних країнах // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 4. – С. 74 – 78.
154. Которков А.П., Гусев О.Б., Завидов Б.Д., Попов А.И., Сергеев В.И. Преступления в сфере экономики. Уголовно-правовой анализ и квалификация. М., 2001.
155. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996.

156. Кравец Ю.П. Ответственность за преступления в сфере предпринимательской деятельности по действующему законодательству // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 90 – 94.
157. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247 с.
158. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
159. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник для студентів вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х.: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 496 с.
160. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2004. – 1152 с.
161. Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005. – 16 с.
162. Круглова О.О. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Запоріжжя, 2005. – 195 с.
163. Крутиков Р.Н. К вопросу о понятии и признаках несостоятельности // Юрист. – 2005. – № 6. – С. 52 – 54.
164. Крылова Н.Е, Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е, перераб. и доп. Учебное пособие. – М.: Издательство "Зерцало", 1998. – 208 с.

165. Кудрявцев В.Н. О соотношении объекта и предмета преступления по советскому уголовному праву. – Труды ВЮА, 1951, вып. 13.
166. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
167. Кудрявцев В.Н. Противоправное действие и причинная связь // Советское государство и право. – 1967. – № 5. – С. 28 – 36.
168. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. – М.: Юрид. лит., 1968. – 175 с.
169. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юрист, 1999 – 304 с.
170. Кудрявцев А.Г. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления, связанные с банкротством, на современном этапе: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Волгоград, 2004. – 207 с.
171. Кузнецова Н.Ф., Злобин Г.А. Социальная обусловленность уголовного законодательства и научное обеспечение нормотворчества // Советское государство и право. – 1976. – № 8. – С. 76 – 83.
172. Кузнецова Н.С., Назарчук І.Р. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 526 с.
173. Кузнецова Н.Ф., Лопашенко Н.А. Проблемы квалификации экономических преступлений // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. – 2001. – № 2. – С. 3 – 15.
174. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.
175. Курс русского уголовного права. Особенная часть. Том 4. Учебник для вузов. /Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.Н. Борзенкова и д-ра юрид. наук, проф. В.С. Комиссарова. – М.: ИКД "Зерцало", 2002. – 672 с.

176. Курс уголовного права: Общая часть. Том 1. Учение о преступлении: Учебник для вузов / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 1999. – 592 с.
177. Лесниевски-Костарева Т.А. Концепция уголовного законодательства Российской Федерации // Советское государство и право. – 1992. – № 8. – С. 43 – 45.
178. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – М.: НОРМА, 2000. – 400 с.
179. Лимонов В. Отграничение мошенничества от смежных составов преступлений // Законность. – 1998. – № 3. – С. 39 – 43.
180. Лопашенко Н.А. Бегство капиталов, передел собственности и экономическая амнистия. – М.: АНО "Юридические программы", 2005. – 248 с.
181. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, система, проблемы квалификации и наказания / Н.А.Лопашенко. – Саратов: Издательство СГАП, 1997. – 256 с.
182. Лопашенко Н. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 1999. – № 4. – С. 14 – 19.
183. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности (Комментарий к главе 22 УК РФ). – Ростов-на-Дону, 1999. – 384 с.
184. Лопашенко Н. Экономическая преступность как угроза экономической и иной безопасности // Уголовное право. – 2000. – №1. – С. 94 – 99.
185. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. – СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1867. – 671.
186. Луць В.В. Питання договірної права у контексті розробки нового Цивільного кодексу України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Зб. наук. статей викладачів юрид. факультету

- Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ – Коломия, 1997. – С. 43–81.
187. Ляпунова Н.Н. К вопросу о субъекте преступлений, предусмотренных ст. 15-2 и 156-3 Уголовного кодекса Украины // Проблемы законности. Вип. 44: Респ. мідвідом. Наук. зб. Відп. Ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 157 – 161.
188. Ляпунова Н.Н. К вопросу о непосредственном объекте преступлений, предусмотренных ст. 15-2, 156-3 УК Украины // Проблемы законности. Вип. 45: Респ. мідвідом. Наук. зб. Відп. Ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 172 – 177.
189. Ляпунова Н.М. Щодо фіктивного банкрутства // Право України. – 2000. – № 11. – С. 88 – 90.
190. Ляпунова Н.М. Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства і фіктивне банкрутство: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – 18 с.
191. Ляпунова Н.М. Кримінальна відповідальність за приховування банкрутства і фіктивне банкрутство: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – 165 с.
192. Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве. – СПб.: Юридический центр "Пресс", 2000. – 316 с.
193. Мамутов В.К. Конституция и развитие хозяйственного законодательства // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 2. – С. 5.
194. Мамутов В.І. І знову про загальноцивілістичний підхід // Право України. – 2000. – № 4. – С. 93 – 94.
195. Матеріали кримінальної справи № 10049034-01 /Архів СУ УМВС України в Луганській області.
196. Матеріали кримінальної справи № 11-11 за 2000 рік /Архів Вінницького обласного суду.

197. Матеріали кримінальної справи № 37049009-01 / Архів СУ УМВС України в Луганській області.
198. Матеріали кримінальної справи № 1-318 за 2004 рік /Архів Стаханівського міського суду.
199. Матеріали кримінальної справи № 1-49 за 2003 рік /Архів Рубежанського міського суду.
200. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид вузів і фак. – К.: А.С.К., 2001. – 272 с.
201. Матышевский П.С. Уголовноправовая охрана социалистической собственности в Украинской ССР. – Издательство Киевского университета, 1972. – 203 с.
202. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
203. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.
204. Мачуський В.В. Правове забезпечення підприємницької діяльності: Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2002. – 348 с.
205. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2002. – 29 с.
206. Минская В. Уголовно-правовое обеспечение применения норм об ответственности за преступления в сфере экономической деятельности // Уголовное право. – 1999. – № 3. – С.
207. Міхаліді П.М. Стратити не можна помилувати кому ставить арбітражний керуючий // Юридична газета. – 2004. – № 21 (33). – 19 лист. – С. 9.
208. Михалёв И.Ю. Криминальное банкротство. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 217 с.

209. Можайская Л.А. Субъект преступлений, совершаемых в условиях действительного и мнимого банкротства // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 101 – 106.
210. Моисеев В. Квалификация преступлений по ст. ст. 195, 201 УК РФ // Законность. – 2003. – № 2. – С. 8 – 11.
211. Мойсик В.Р. Проблеми відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від злочинів проти власності // Адвокат. – 2002. – № 1. – С. 3 – 10.
212. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.
213. Мохов А. Арбитражное управление – разновидность доверительного управления? // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 8. – С. 19 – 21.
214. Музыка А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. – К.: Логос, 1998. – 324 с.
215. Мухачев И.Ю. Понятие арбитражного управления: правовой аспект // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 1. – С. 28 – 30.
216. Навроцький В.О. Про визначення меж кримінально-правової регламентації суспільних відносин // Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні. Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996). – Львів: Друкарня Івано-Франківського комітету в справах преси та інформації, 1996. – С. 137 – 139.
217. Наказ Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства економіки України № 72/49 від 04.05.2001 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва № 79/210 від 12.08.2002) "Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією,

- ліквідаторів" (із змінами, внесеними згідно з Наказом Державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва № 79/210 від 12.08.2002).
218. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
219. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. Яценка С.С. – К.: А.С.К. – 2-е вид. – 2002. – 968 с.
220. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К., – "ФОРУМ", 2005, у трьох книгах. Книга 2. Особлива частина. Коментарі до статей 109 – 254 Кримінального кодексу України. – 672 с.
221. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. За загальною редакцією Гончаренка В.Г., Андрушка П.П. – К., – "ФОРУМ", 2005, у трьох книгах. Книга 3. Особлива частина. Коментарі до статей 255 – 447 Кримінального кодексу України. – 584 с.
222. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. – М.: Изд-во БЕК, 1996, – 560 с.
223. Неклюдов Н.А. Руководство к особенной части русского уголовного права. Т. 2. Преступления и проступки против собственности. – СПб: Типография В.П. Воленса, 1876.
224. Ненайденко А.Г. Преднамеренное и фиктивное банкротство: актуальные проблемы уголовной ответственности: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2005. – 22 с.
225. Нигматулина А.Б. Понятие и юридическая природа обеспечительного правоотношения // Юридический мир. – 2001. – № 7. – С. 17 – 22.
226. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект преступления // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 18 – 27.

227. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – 229 с.
228. Новий коментар до Кримінального кодексу України / Проф. М.Й. Коржанський – К.: Атіка, 2001. – 659 с.
229. Общая теория государства и права: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 520 с.
230. Опалінський Ю.В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1998. – 18 с.
231. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация. /Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.М. Яковлева – М.: Наука, 1982. – 304 с.
232. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование. Руководитель авторского коллектива – д.ю.н. В.В. Залесский. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 648 с.
233. Пальчук П. Проблеми визначення поняття "ліцензія" на здійснення господарської діяльності // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 1. – С. 83 – 87.
234. Підприємницьке право України: Підручник / за заг. ред. доц. Р.Б. Шишки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, "Еспада", 2000. – 480 с.
235. Пинкевич Т.В. Преступления в сфере экономической деятельности: уголовно-правовая характеристика, система, особенности квалификации. – Ставрополь, 1999. – 207с.
236. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1961. – 667 с.
237. Подолянец В., Ковалишин А. Закон на страже злоумышленников // Комп ьюН. – 2002. – № 4. – С. 22.

238. Поляков Б.М. Методы правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) в Украине // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 7– 11.
239. Поляков Б.М. Правовые проблемы регулирования несостоятельности (банкротства): Дис. ... д.ю.н. – Донецк, 2002. – 436 с.
240. Поляков Б. Про концепцію реформування законодавства про неспроможність (банкрутство) // Право України. – 2002. – № 7. – С. 59 – 63.
241. Поляков Б.М. Правові проблеми регулювання неспроможності (банкрутства): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Донецьк, 2003. – 38 с.
242. Поляков Б.М. Деякі питання виникнення та припинення повноважень арбітражного керуючого в процедурі банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 66 – 71.
243. Поляков Б.М. Управляющий как поверенный суда: Актуальные вопросы правового определения статуса арбитражного управляющего // Юридическая практика. – 2004. – № 26 (340). – 29 июня. – С.1, 10 – 11.
244. Попондопуло В.Ф., Слепченко Е.В. Правовая природа отношений, регулируемых законодательством о несостоятельности (банкротстве) // Правоведение. – 2003. – № 2. – С. 62 – 77.
245. Постанова ВГСУ від 28.05.2003 р. у справі № 20-4/653 /Архів господарського суду міста Севастополя за 2003 р.
246. Постанова ВГСУ від 21.04.2004 р. у справі № Б26/29/03 /Архів господарського суду Дніпропетровської області за 2004 р.
247. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень" // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2 (42) – С. 7 – 9.

248. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 "Про судову практику у справах про хабарництво" // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3 – Вкладка. – С. 9 – 16.
249. Постанова спільного засідання Пленуму Вищого господарського суду України та Ради суддів господарських судів України від 31.07.2003 р. "Про підсумки роботи господарських судів України у I півріччі 2003 року та їх завдання на поточний рік" // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 6 – 8.
250. Постанова спільного засідання Пленуму Вищого господарського суду України та Ради суддів господарських судів України від 27.02.2004 р. "Про підсумки роботи господарських судів України в умовах судово-правової реформи у 2003 році" // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 6 – 8.
251. Постанова спільного засідання Пленуму Вищого господарського суду України та Ради суддів господарських судів України від 16.07.2004 р. "Про підсумки роботи господарських судів України у I півріччі 2004 року" // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 7 – 9.
252. Правові основи підприємницької діяльності / Під ред. Шакуна В.І., Мельника П.В., Поповича В.М. – К.: Правові джерела, 1997. – 780 с.
253. Предпринимательское право: Учебное пособие. М.: ПРИОР, 2000. – 400с.
254. Предпринимательское право в вопросах и ответах: Учебное пособие / Под ред. Н.А. Саниахметовой. Х.: Одиссей, 2000. – 560 с.
255. Примерный уголовный кодекс США: Официальный проект института Американского права. – М., 1969.
256. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербіна В.С. та ін. Арбітражний процес: Навчальний посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 431 с.
257. Пушко И. Ответственность за сокрытие банкротства в уголовном праве Украины // Бизнес. – 28 января 1997. – № 3.

258. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів спеціальності "Правознавство". Видання 2-е, зі змінами й доповненнями. – К., 1994.
259. Радутний О.Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого – Х., 2002. – 21 с.
260. Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. – М.: ООО "Профобразование", 2001. – 133 с.
261. Расследование преступлений в сфере экономики: Руководство для следователей. – М.: Спартак, 1999. – 415 с.
262. Решетников Ф.М. Буржуазное уголовное право – орудие защиты частной собственности. – М., 1982.
263. Рогожин А.Й. та ін. Історія держави і права України: Підручник, Ч. I. – Х.: Основа, 1993. – 432 с.
264. Романов С.Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 1998. – 16 с.
265. Российское уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Юристъ, 1997. – 496 с.
266. Румянцева С. Институт банкротства в Російській імперії // Цінні папери України. – 2005. – № 2 (342). – 13 січня. – С. 20 – 21.
267. Рябцева Я.Г. Відповідальність арбітражного керуючого // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 1. – С. 356 – 359.
268. Рябцева Я.Г. Поняття та ознаки банкротства // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 4. – С. 213 – 217.
269. Саласька М.В. Мета і система покарань за Кодексом українського права 1743 року // Проблеми державотворення і захист прав людини в Україні.

- Матеріали ІІ регіональної наукової конференції (лютий, 1996). – Львів: Друкарня Івано-Франківського комітету в справах преси та інформації, 1996. – С. 84 – 86.
270. Светачев П.А. Уголовно-правовая ответственность за банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / УОП МЮИ МВД России. – М., 1997. – 24 с.
271. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления. – К.: Наукова думка, 1978. – 302 с.
272. Свириденко О.М. Российское законодательство о банкротстве: к истории становления. – М.: Норма, 2005. – 64 с.
273. Сергеева Т.Л. К вопросу об объекте преступлений против советского социалистического хозяйства // Советское государство и право. – 1961. – № 2. – с. 68 – 78.
274. Середа О., Перцева О. Арбітражний керуючий як специфічний суб'єкт трудових правовідносин // Право України. – 2004. – № 2. – С. 107 – 111.
275. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник /Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – С.345.
276. Словарь терминов по теории государства и права: Учеб пособ. Рук. авт. кол. Н.И. Панов. – Х.: Основа, 1997. – 180 с.
277. Соловйов Е.П. Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого – Х., 2005. – 21 с.
278. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. Учебник. – М.: "Проспект", 1999. – 304 с.
279. Степанов В.В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии. – М.: Статут, 1999. – 204 с.

280. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине: Курс лекций. – Одесса, 1997. – 572 с.
281. Суворов А.В. О полномочиях арбитражного управляющего // Арбитражный и гражданский процесс. – 2002. – № 6. – С. 17 – 19.
282. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. – К.: Юринком, 1995. – 208 с.
283. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. – К: Вища школа, 1977. – 151 с.
284. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Х.: Вища школа, 1988. – 198 с.
285. Таций В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. – Х.: Вища школа, 1984. – 232 с.
286. Телюкина М.В. Конкурсное право: Теория и практика несостоятельности (банкротства) – М.: Дело, 2002. – 536 с.
287. Телюкина М.В. Соотношение понятий "несостоятельность" и банкротство" в дореволюционном и современном праве // Юрист. – 1997. – № 12. – С. 9.
288. Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1999. – 672 с. Теория государства и права: Учебник /А.Б. Венгеров. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2005. – 608 с.
289. Теория государства и права: Учебник /А.Б. Венгеров. – 2-е изд. – М.: Омега-Л, 2005. – 608 с.
290. Тимербулатов А. Неосторожное банкротство как противоправное деяние // Законность. – 2000. – № 11. – С. 2 – 4.
291. Тимербулатов А. Неправомерные действия при банкротстве // Законность. – 2002. – № 6. – С. 10 – 15.
292. Тимербулатов А. Преднамеренное банкротство // Законность. – 2000. – № 2. – С. 13 – 16.

293. Тимербулатов А.Х. Защита прав кредиторов в уголовном законодательстве Австрии, ФРГ и Швейцарии // Государство и право. – 1994. – № 3. – С. 95 – 100.
294. Тимербулатов А.Х. Уголовно-правовые проблемы банкротства: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Типография "Знак почета" издательства МГУ. – М., 1999. – 23 с.
295. Тітов М. Кримінально-правові аспекти банкрутства // Вісник Академії правових наук України, 1997. – № 4 (11). – С. 148 – 150.
296. Тітов М.І. Матеріально-правові та процесуальні аспекти визнання господарюючих суб'єктів банкрутами: Автореф. дис... канд-та юр. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України. – Харків, 1997. – 23 с.
297. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Видавництво Київського університету. – 1968. – 171 с.
298. Ткачев В.Н. Несостоятельность (банкротство) в Российской Федерации: Правовое регулирование конкурентных отношений. – М.: Книжный мир, 2004. – С. 247.
299. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Монографія. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.
300. Трудове право України: Академ. Курс: Підруч. / А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана та ін.; За заг. ред. Н.М. Хуторян. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 608 с.
301. Трудове право України: Підручник / За заг. ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чернишевої. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 564 с.
302. Тур Н.А. Пересмотр постановлений о несостоятельности. – СПб., 1896.
303. Тюнин В.И. Система преступлений в сфере экономической деятельности (история и современность) // Российский следователь 2000. – № 6. – С. 22 – 26.

304. Тюнин В.И. Уголовно-правовые вопросы несостоятельности (банкротства) // Вопросы квалификации и расследования преступлений в сфере экономики. Сборник научн. статей / Под. ред. Н.А. Лопашенко, В.М. Юрина, А.Б. Нехорошева. – Саратов: СЮИ МВД России, 1999. – С. 44 – 51.
305. Тюнин В.И. Экономические преступления в системе дореволюционного уголовного права (Эволюция научных представлений) // Государство и право. – 2000. – № 11 – С. 73 – 80.
306. Тюнин В.И. Экономические преступления в Уголовном Уложении 1903 г. (к истории создания Уголовного Уложения) // Правоведение. – 2000. – № 2. – 235 – 243.
307. Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 28 декабря 1960 г. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
308. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Отв. ред. – проф. И.Я. Козаченко, проф. З.А. Незнамова, доц. Г.П. Новосёлов – 3-е изд., изм. и доп. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 960 с.
309. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Под ред. проф. А.И. Рарога. – М.: Триада ЛТД, 1997. – 480 с.
310. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник. – Изд. испр. и доп. / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А.И. Рарога, д.ю.н., проф. А.И. Чучаева. – М.: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2006. – 739 с.
311. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть. Учебник / Отв. ред. д.ю.н., проф. Б.В. Здравомыслов. – М.: Юристъ, 1996. – 560.
312. Уголовное право Украины. Общая и Особенная часть: Учебник / Под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, д.ю.н., профессора Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО "Одиссей", 2002. – 672 с.

313. Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. и предисловие к.ю.н. А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2001. – 144 с.
314. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. д.ю.н., доц. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. – 2-е изд. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
315. Уголовный кодекс Дании / Научное редактирование и предисловие С.С. Беяева, к.ю.н. (МГУ им. М.В. Ломоносова). Перевод с датского и английского к.ю.н. С.С. Беяева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.
316. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и д-ра юрид. наук, проф. Ф.М. Решетниковой. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.
317. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья к.ю.н. А.И. Лукашова и к.ю.н. Э.А. Саркисовой. Перевод с латышского к.ю.н. А.И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
318. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. д.ю.н., проф. В. Павилониса; предисл. к.ю.н., доц. Н.И. Мацнева; вступ. статья д.ю.н., проф. В. Павилониса, д.ю.н., доц. А. Абрамавичуса, д.ю.н., доц. А. Дракшене; пер. с лит. Канд. филолог. наук, доц. В.П. Казанскене. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.
319. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Минск: Амалфея, 2001. – 320 с.
320. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года: Текст Кодекса по состоянию на 15 сентября 2004 г. – Мн.: Амалфея, 2004. – 320 с.
321. Уголовный кодекс Республики Кыргызстан от 1 октября 1997 года // Закон Кыргызской Республики от 1 октября 1997 года № 69.

322. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. к.ю.н., доц. А.И. Лукашов, д.ю.н., проф. Н.Ф. Кузнецова; вступит. статья к.ю.н., доц. А.И. Лукашова, к.ю.н., проф. Э.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилевич. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
323. Уголовный кодекс Российской Федерации от 24 мая 1996 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954.
324. Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 г. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
325. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 января 1999 г.). – Х.: Одиссей, 1999. – 224 с.
326. Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2001. – 960 с.
327. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. В.И. Шакур, С.С. Яценко. – 5-е изд. – К.: А.С.К., 1999. – 1088 с. Уголовный кодекс України (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 января 1999 г.). – Х.: Одиссей, 1999. – 224 с.
328. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года. Текст с постатейными разъяснениями из циркуляров и постановлений наркомюста и Верховного суда УССР и определений УКК и Верховного суда УССР / Составил И.И. Курицкий, Л.А. Гиммельфарт и П.И. Шихмантер. – Х.: ИНКЮ, 1927.
329. Уголовный кодекс Франции / Научное редактирование к.ю.н., доц. Л.В. Головки, к.ю.н., доц. Н.Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие к.ю.н., доц. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
330. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. и предисловие к.ю.н. А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало-М, 2001. – 208 с.
331. Уголовный кодекс Швейцарии / Пер. с нем. и предисловие к.ю.н. А.В. Серебренниковой. – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.

332. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года. Издано Н.С. Таганцевымъ. Изданіе девятое, пересмотренное и дополненное. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1898. – 918 с.
333. Устав гражданского судопроизводства (Свод законов т. XVI, ч. 1, изд. 1892 г. по Прод. 1906 и 1908 гг.) с законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов, извлеченными из научных и практических трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 Сент. 1909 г.). Изд. 2-е, испр. и значит. доп. Составил И.М. Тютрюмов. – СПб: Типография СПб Т-ва Печ. и Издат. Дела "Труд", 1910. – 1974 с.
334. Уставъ судопроизводства торговаго. Составиль Присяжный повъренный А.М. Нюренбергъ. – М.: Изданіе юридическаго книжнаго магазина "Правовъдъніе" И.К. Голубева, 1913. – 480 с.
335. Устав уголовного судопроизводства (Свод законов т. XVI, ч. 1, изд. 1914 г.) с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министерства Юстиции. Составлен М.П. Шрамченко и В.П. Ширковым. Изд. 7, испр. и доп. – Петроград: Типографія М. Меркушева, 1916. – 938 с.
336. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також апонентів цієї теорії // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 9 – 12.
337. Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – 1999. – № 6. – С.75 – 78.
338. Фефелов П.А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний // Советское государство и право. – 1970. – № 11. – С. 101–103.
339. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности. Основные методологические проблемы. – М., 1972. – 321 с.

340. Флетчер Дж., Наумов А.В. Основные концепции современного уголовного права. – М.: Юристъ, 1998. – 512 с.
341. Фойницкий И.Я. Курсъ уголовного права. Часть особенная. Посягательства личныя и имущественныя. Шестое издание. – С.-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1914.
342. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: Монографія / За заг. ред. М.В. Костицького. – К.: Атика, 2005. – 124 с.
343. Фролова О.Г. Об'єктивні ознаки доведення до банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 227 – 236.
344. Фролова О.Г. Кримінально-правова характеристика окремих ознак об'єктивної сторони незаконних дій у разі банкрутства // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 249 – 256.
345. Хабібুলлін В. "Антиарбітражник" // Юридична газета. – 2004. – № 21 (33). – 19 лист. – С.12 – 13.
346. Хабібুলлін В. Запорука надійності // Український юрист. – 2004. – № 10 (22), жовтень. – С. 49.
347. Хакулов М.Х. Неправомерное (преднамеренное и фиктивное) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2000. – 23 с.
348. Харитонов Є. Антицивілістика або сім "неправд" так званого господарського підходу // Право України. – 2000. – № 9. – С. 91 – 94.
349. Хозяйственное право: Учебник / Под ред. акад. В.К. Мамутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.
350. Хозяйственное право: Учебное пособие / Под общей ред. проф. Н.А. Саниахметовой. – Х.: Одиссей, 2005. – 640 с.
351. Хозяйственный кодекс Украины: Комментарий / Под общей ред. д.ю.н., проф. Саниахметовой Н.А. – Х.: ООО "Одиссей", 2004. – 896 с.

352. Хозяйственный кодекс Украины от 16 января 2003 г. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18 – 20.
353. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З надавніх часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К., Ін Юре. – 1997. – 464 с.
354. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента АПН України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997. – 800 с.
355. Хрестоматія по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / Под ред. Ю.П. Титова и О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1990. – 480 с.
356. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: 2-е изд., изм. и доп. – М. – 2000.
357. Цвік М.В. та ін. Загальна теорія держави і права: Підручник. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
358. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. – М.: Государственное издательство юридической литературы. – 383 с.
359. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. /О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1 – 720 с.
360. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. /О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 2 – 640 с.
361. Чабан Ю., Шупинська О. Хто захистить арбітражного керуючого? // Юридичний вісник. – 2003. – № 41 (433). – 11 – 17 жовтня. – С. 12.

362. Чинибалаянц Г.П. Уголовная ответственность за преступления, связанные с несостоятельностью (банкротством) банкротство: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Ростов-на-Дону, 2004. – 26 с.
363. Чуча С.Ю. Арбитражный управляющий и руководитель должника как субъекты трудовых отношений // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 20 – 23.
364. Шаргородский М., Козак Л. Новый Уголовный Кодекс УССР. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927.
365. Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс. – М.: Статут, 2000. – 477 с.
366. Шершеневич Г. Ф. Курсъ торгового права: В 4 т. – 4-е изд. – М: Изданіе Бр. Башмаковыхъ, 1912. – Т.4: Торговый процессъ. Конкурсный процессъ. – 596 с.
367. Шипицина О.В. Правовое положение и лицензирование деятельности арбитражных управляющих // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 2. – С. 14 – 22.
368. Шишко И.В. Субъекты преступлений, связанных с банкротством // Российская юстиция. – 2000. – № 8. – 41 – 42.
369. Шишко И.В. Экономические правонарушения: Вопросы юридической оценки и ответственности. – СПб.: Юридический центр Пресс, – 2004. – 307 с.
370. Щербина В.С. Господарське право України: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 384 с.
371. Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
372. Яковлев А.М. Законодательное определение преступлений в сфере экономической деятельности // Государство и право. – 1999. – № 11.– С. 38 – 44.

373. Яни П.С. Неправомерные действия при банкротстве // Уголовное право. – 1999. – № 2. – С. 117 – 119.
374. Яни П.С. Криминальное банкротство. Статья первая. Неправомерные действия при банкротстве / П.С. Яни // Законодательство. – 2000. – № 2. – С.42 – 50.
375. Яни П.С. Криминальное банкротство. Статья вторая. Банкротство преднамеренное и фиктивное / П.С. Яни // Законодательство. – 2000. – № 3. – С. 62 – 70.
376. Яни П.С. Сложные вопросы субъективной стороны преступления // Российская юстиция. – 2002. – № 12. – С. 47 – 49.
377. Яни П.С. Уголовная ответственность за преступления, связанные с банкротством: Лекция / П.С. Яни. – М.: ИПК РК Генеральной прокуратуры РФ, 2000. – 44 с.